ГАРТ

1930

4

ДВУ

ГАРТ

ВСІМ, ХТО ХОЧЕ ПРОТЯГОМ 1930 РОКУ БУТИ В КУРСІ СПРАВ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Й ЗНАЙОМИТИСЯ СВОЄЧАСНО З НОВИМИ ТВОРАМИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТАК УКРАЇНСЬКИХ, ЯК І ЗАКОРДОННИХ, НАГАДУЄМО:

ЧИТАЙТЕ ★ ПОШИРЮЙТЕ ★ ЖУРНАЛ „ГАРТ"

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ★ ЧЕТВЕРТИЙ РІК ВИДАННЯ ★ ЗА РЕДАКЦІЄЮ: І. КИРИЛЕНКА, В. КОРЯКА, І. КУЛИКА (ВІДПОВІД. РЕДАКТОР), І. МИКИТЕНКА, С. ЩУПАКА

В „ГАРТІ" 1930 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

РОМАНИ, ПОВІСТІ, ОПОВІДАННЯ, НОВЕЛІ, ПОЕМИ, ВІРШІ, ПОДОРОЖІ, ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ СТАТТІ, НАРИСИ, РЕПОРТАЖ, НОТАТКИ, ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ЛІТЕРАТУРНІ ПАРОДІЇ, УКРАЇНСЬКУ Й ЗАКОРДОННУ ХРОНІКУ І Т. ІН. КРІМ ТВОРІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ, ЖУРНАЛ МІСТИТИМЕ ТВОРИ ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ, А ТАКОЖ ПЕРЕКЛАДИ З ВИДАТНІШИХ ЧУЖОЗЕМНИХ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

В. Антонюк (Харків), М. Альбертон (Дніпропетровське), Анрі Барбюс (Париж) В. Бобинський (Львів), Владіслав Броневські (Варшава), Б. Буачідзе (Тифліс), Йоганнес Р. Бехер (Берлін), М. Бірюков (Харків), Ф. Вайскопф, Еріх Вайнерт (Берлін), Роберт Вульф (Нью-Йорк), Вайль (Прага), М. Волинець (Канада), А. Габор (Москва), Карл Грюнберг, Альберт Готопп, Клявс, Герман (Берлін), Майкл Голд (Нью-Йорк), К. Гордієнко, М. Гаско, С. Голованівський (Харків), М. Дубовик, Ю. Дубков (Київ), А. Дикий, М. Доленго, І. Дорожній, І. Дубинський, (Харків), Д. Загул (Київ), Ом. Заратустра, Наталя Забіла, М. Зісман (Харків), Ю. Зоря (Київ), Мате Залка (Москва), Мирослав Ірчан (Харків), Бела Ілеш (Москва), Гейнц Каґан (Москва), П. Козланюк (Львів), Курт Клебер (Берлін), В. Клементіс (Братіслава), К. Кессер (Кельн), Франц Корічонер (Відень), Є. Крук (Нью-Йорк), Б. Коваленко, М. Козоріс (Київ), А. Клоччя, В. Коряк, І. Кулик, Ів. Кириленко, В. Кузьміч, М. Качанюк (Харків), Іван Ле (Артемівське), О. Лан (Київ), М. Ледянко (Харків), С. Ю. Масляк (Прага), Май Дніпрович (Балта), І. Микитенко, М. Майський, М. Мотузка (Харків), В. Миколюк (Одеса), Я. Мацієвіч (Зінов'ївськ), М. Новицький (Харків), Ґергарт Поль (Берлін), Л. Підгайний (Київ), П. Педа (Одеса), Л. Первомайський, Л. Піонтек, В. Рунін (Харків), Аптон Сінклер (Нью-Йорк), Суат-Дервіш-Ханум (Костянтинопіль), Я. Савченко, Л. Смілянський (Київ), В. Сосюра, Лев Скрипник (Харків), Л. Селіван (Одеса), В. Сутирін, А. Селівановський (Москва), Микола Тарновський (Нью-Йорк), І. Топчій (Сталіно), С. Тудор (Львів), М. Терещенко (Київ), Ів. Ткачук, П. Усенко, С. Федчишин (Харків) Дм. Чепурний (Київ), М. Шеремет, А. Шмигельський, Ю. Шовкопляс (Харків), С. Щупак (Київ), Н. Щербина, В. Юринець (Харків), Бруно Ясенський (Москва), С. Яровий (Зінов'ївськ) та інш.

ПЕРЕДПЛАТА:

на 1 рік — **6** крб., на 6 міс. — **3** крб. **25** коп., на 3 міс. — **1** крб. **75** коп., на 1 місяць — **65** коп. Окреме число — **75** коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ:

СЕКТОР ПЕРІОДВИДАНЬ ДВУ (Харків, Сергіївська площа, Московські ряди, № 11), УПОВНОВАЖЕНІ, ФІЛІЇ ТА КНИГАРНІ ДВУ, ПОШТ. КОНТОРИ ТА ЛИСТОНОШІ ПО ВСІХ МІСТАХ УСРР

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: ХАРКІВ, ПУШКІНСЬКА, № 46, ТЕЛ. 57-28

ГАРТ

Непотрібно-трагічна смерть Володимира Маяковського — важка втрата для всесвітньої революційної літератури.

Поширюючи революційну художню спадщину В. Маяковського в масах пролетаріяту — помножуймо зусилля, поглиблюймо працю, загартовуймо нових творців інтернаціональних художніх цінностей, нових борців за комуністичну культуру.

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, S. TSCHUPAK
STAATSVERLAG DER UKRAINA APRIL 1930

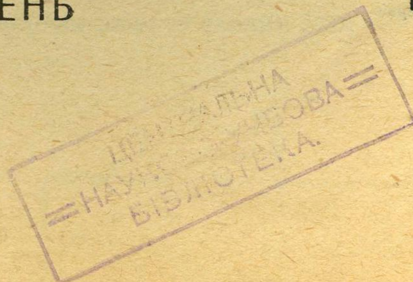
ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

IV-ТИЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИРИ
ЛЕНКО, В. КОРЯК,
І. КУЛИК, І. МИКИ
ТЕНКО, С. ЩУПАК
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ
1930 КВІТЕНЬ

№ 4

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника А. Страхова

Перша друкарня ДВУ ім. Г. І. Петровського. Укрголовліт № 2704. 5/V 1930 Замовлення № 1241. Тираж 2500 примірників

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ВІЙНА — ВІЙНІ

ПЕАН

Встають, хвилюються народи,
Але назустріч їм в ночах
Кривава тінь хреста й меча
Повзе од Заходу до Сходу,
Щоб кинуть маси на одчай
І кров'ю напоїть достоту...
Ця тінь, як леґендарний гад,
Од неї тлінь така холодна...
А над усім пожеж полотна
І крик, і плач...
                    Там свій парад
Приймає смерть...
                    І ґрона трупів
Тих, що за сонце йшли до згуби,
Гойдає вітер на стовпах,
Що в тьму ідуть один за одним
Під небом диким і холодним...
На трупі труп... Під крик: о - а!..
Бенкет справляє буржуа,
Колись герой, а зараз кат,
Під огняний чарлстон гармат,
Що б'ють на славу капітала...
Й кривава тога кардинала
Од танку в'ється, наче плащ...
Десь вийшли звіри з темних хащ

І виють тужно...
На штиках
Криваве сонце, як дитина...
Там дзвін чарок і регіт лине...
То буржуа і кардинал
Справляють свій останній бал.
А вколо в чорнім хороводі
Сплелися всі, хто кат свободі,
Кому вино солодить шлунок,
Хто хоче на чужий рахунок
Ходити в злоті, у шовках...
Нічого це, що десь там жах
І ходять злидні по підвалах...
Їм тільки б жити в пишних залах,
Жінок любити, пить, гулять,
А на народ їм наплювать.
Що їм народ? Це — купа гною.
Як сміє він грозить бідою
Царям життя, обранцям муз!?.
Аби міцне залізо шлюз,
Аби стирчав монокль, де треба,
Щоб очі зводити до неба...
А що якийсь там робітник
Кричить од імени народу,—
Йому покажемо ми броду:
„Ату! На штик його, на штик!..“
У шахтах, голі і промоклі,
В заводах, бронзові, міцні,
Працюють ті, що вам монокли
Повибивають у вогні,
Бліді і рахітичні хами,
Разом з проклятими очами.
І буде так. Бо крають даль
Гудки республіки труда.
На радість їм і вам на горе,

І море зорів неозоре
Надійно дивиться на нас...
Вони повстануть. Прийде час.
Вони готуються до цього...
Не перетяти їм дороги
Ні вашим газам, ні шпикам...
Вони ідуть до ваших брам,
Щоб заплатить за всі страждання...
Танцюйте ж, прокляті, востаннє.
Під вами огненний вулькан.
Гримить над світом барабан,
І сурми дальні вже заграли...
На вашу кров чекає крук
Над морем прапорів і рук,
Що з тьми пливуть на крик металю...
Вже чути криці грізний сміх...
Вам не спинить ніколи їх.
Ви поспішаєте... Вам треба
Спинить цей рух, аби на нас
Ударить бурею в цей час,
Щоб кров добризнула до неба...
Але... от іменно, „але“,
Таке велике, хоч мале.
От чом із огненної мли
Ви чорні руки простягли
На наші зоряні кордони,
Коли ми творим світ червоний,
І наші ночі, наче дні,
В яснім електрики огні,
Здіймають крила багрянові
На все нові й нові будови...
У золотому сяйві мет
Ми йдем напружено вперед
На ще незнанні верховини...
Хай не один із нас загине,—

Впаде за „наше“, не „моє“,—
Але згорить, не зогниє.
Не буде він ні сном, ні тінню,—
Він буде часткою в мосту,
Коли по нім у днів цвіту
Пройдуть прийдешні покоління.
І от тепер, коли вгорі,
В огні ранкової зорі,
Яснією килими блакиті,
Вам закортіло зупинити
І повернуть в минуле час...
Ви знову хочете до нас,
Ви знову хочете, щоб села
Пішли в дикунство, злидні, жах,
І гомін тракторів веселий
Замовк на голубих полях,
Щоб затопили дикі ночі
Наш молодий земний Едем,
Щоб на заводі знов робочий
Тремтів перед наглядачем,
Був знов рабом у власній хаті!?.
Та ні. Не діждете, прокляті!
Не встануть із могил мерці,
Не поведе з хрестом в руці
Нас піп молитись і вмирати
За „ваші“ золоті палати,
Що стали нашими навік.
В нас кожний хлопчик більшовик,
І навіть підлітки - дівчата
Уже навчилися стріляти
І підуть радісно на бій,
Щоб взять на мушку світ старий.
Ви в нас були уже давно.
Та ваші танки і гармати
Не вдержали вогню відплати,

І крови вашої вино
Сліди незлічні заливало,
Коли од нас ви в тьму тікали,
На горе вам і нам на сміх,
Не оглядаючись, далеко,
І крик: „Червона небезпека!“
Гримів в столицях світових...
Ми нищили кордони й межі,
І відблиск дальньої пожежі,
Під крики юрб і смерти свист,
Горів у вікнах ваших міст...
Ви пам'ятаєте той час,
Повиті мороком могили...
Але життя вас не навчило,
І знов ви хочете на нас,
Під регіт дикий і щасливий,
В трояндах золотих розривів,
Надіть поламане ярмо!?.
Ну, що ж. Приходьте. Ми ждемо.
І ждуть на вас холодні жерла
Поставлених де слід гармат...
Країні радости і рад
Таких гостей стрічать не вперше
І проводжать громами їх.
Аґентів куплених своїх
Намарне ви до нас послали,—
Як чорні вежі капіталу,
Вони впадуть до наших ніг.
Чекають їх і кулі й ґрати,
І Соловків далекий дим...
Не пощастить ніколи їм
Наш край зсередини зірвати.
Один хотів зробити так,
Але йому це не вдалося,
Хоч має й сиве він волосся

І на груді почесний знак.
Він знов хотів у завірюсі
Вкраїну кинути на жах,
Цей спекулянт на довгих вусах
І на вишневих хуторах,
Петлюра другий!?.
Щоб над кров'ю
Простерти крила, наче крук...
Та піднялося море рук,
І впав змовник цей сивобровий
Із Академії Наук.
Яка вам мука серце ссе,
Як заздро вам, що в нас усе,
Що треба звільненій людині!..
На горизонті шахти сині.
І в димній авреолі даль,
Як море, дихає й цвіте...
У нас і те, і те, і те,
І шкідники,— ця міль заводу,
Що марить, як нашкодить нам,
Щоб виробництва тарарам
Шпурнув нас догори ногами...
Але собі копали яму
Вони не раз уже, не два,
Бо в них із глини голова.
Не їм, не їм боротись з нами!
Там є робкор...
Перо в руці,
У тій руці, що меч тримала,
Шле жах аґентам капітала...
Там є червоні фахівці
І ті, що з нами, ті, що чесні,
Що йдуть, як ми, у дні воскресні...
Спираючись на волю мас,
Там, де радгоспи і заводи,

Виводим ми на чисту воду
Економічних шкідників,
Щоб суд творив свій правий гнів.
І їм на крики їх: „О, боже!..“
Ні СВУ, ні СУМ не допоможе [1].
Ми довго гнаними були.
В обіймах розпачу і мли
Ішли на муки, на потали,
І наші діти працювали
На ката ситого...
Всі дні,
Всі довгі ночі, без перерви
Ми віддавали кров і нерви
Неробам жадним...
І за це
Вони плювали нам в лице
І наших сестер ґвалтували...
А ми безмовними були.
Ми в пильних фабриках гнили.
Без світла сонця...
Під землею
Нам тільки снилося воно,
Задумане і золотеє...
Бо, як виходили нагору,
Там ніч була уже давно,
І холодно всміхались зорі.
І у землянках, як на сміх,
Голодний плач дітей блідих
Нас зустрічав докором вічним...
На наших стомлених обличчях
Росою сльози їх цвіли...
А ми безсилими були.
Що знали ми?.. Що видно нам

[1] Контрреволюційні організації, шо їх викрило ДПУ: **СВУ**— **„спілка визволення України“ й СУМ — „спілка укр. молоді“.**

Було над молотом і ралом?..
Ми тільки замки будували
Для інших, „обраних життям“.
Купались їх незлічні зграї
В вині, у меді, в молоці...
Ми ж після смерти ждали раю,
Що обіцяли нам жерці,
Хрестом махаючи над нами,
З брехливим зором і словами,
І гнали в церкви, у каплиці...
Ми довго вірили в казки ці,
В нужді, у димі, в дзвоні сталі,
Аж поки вірить перестали
Й коритись теж!..
                    І от, тоді,
Із наших лав прийшли вожді,
Що, як і ми, зросли з нуждою,
І нас покликали до бою
За рай земний..
                    Заграли сурми,
Ударив грім, упали тюрми,
І вийшли в'язні відтіля
З обличчями, немов земля,
Але з щасливими очами...
Шуміли прапори над нами
На довгих радісних вітрах,
Несли тривогу, кров і жах
Ми тим, хто нас гнобив віками...
Ми їх, за днів минулих яд,
До муру ставили підряд,
І залпи ночі протинали...
Горіли села і вокзали,
Летів до зор їх димний бред...
За рядом ряд у чорні далі
Ми йшли нестримано вперед

На місце мертвих...
З мертвих рук
Ми брали прапори криваві,
По скошених тілах бійців
Несли ми їх безсмертний гнів
На дальні зоряні заграви,
Під їх сердець останній стук...
У морі радости і мук
Життя нове цвіло, зростало,
А все старе листом опалим,
В крові, в огні, і тут і там,
Вітри несли під ноги нам.
Ті дні пройшли.
Вони, як сон,
Що снитись нам не перестане...
І в шумі радіснім колон
Ростуть Індустрії бояни.
Над ними велетні будов,
У жилах їх бентежна кров.
Не згадуючи дні прокляті,
Вони ростуть у злоті крокв,
Щоб оспівати кожен крок
Революційного завзяття,
Цеглину кожну, блиск ріки,
Де Дніпрельстан, сія, вирує,
І рухи творчої руки,
Що наші дні фундаментує.
Там піонери вийшли в путь,
В бадьорім темпі руки й кроки...
В будівників золотооких
Вони на зміну нам зростуть.
Вони не знають, що за лють,
Коли у дзвоні ланцюговім
Зір заливають хвилі крови...
Їм незнайомий дим війни,

Спокійні й світлі йдуть вони
У даль військовою ходою.
Вони готуються до бою
З дитячих літ... В них інші дні,
І гасло їх: Війна — війні!
Їм інший світ у яві сниться,
Ніколи їм не знати мли,
І прапорів багряні птиці
Над ними крила простягли.
У діямантовій росі
Летять автобуси, таксі...
І хилять візники обличчя,
Під криці і бетону сміх...
Вони на фоні днів нових,
Як щось забуте й архаїчне.
Вже сіла рідна сторона
На інші коні після брані
Й летить за обрії незнанні
Од „вівсяного двигуна“ [1].
Церкви порожні і німі....
Лиш іноді заплачуть дзвони
Так безнадійно й похоронно
Й замовкнуть злякано...
В їх тьмі
Лиш постаті бабусь самотні
Дрібні на плити ронять сльози...
А тут життя шумить, клекоче,
І безробітний піп на розі
До неба зводить згаслі очі...
Так. Дні не вернуться сухотні.
Летить, цвіте рум'яний час.
В нестримному потоці мас
Йде те, про що з нас кожен марив

[1] Вираз Форда.

Під гул гармат, в огні пожарів.
Цвітуть, хитаються сади,
В садах і музика і співи...
Епохи юної сліди
На кожнім кроці.
Той щасливий,
Хто творить і працює хто,
Кого життя включило в ток
Непереборного розгону!
Заводи, станції, вагони...
Прийдешнього на всьому знак.
Лиш іноді про дні атак
Ти згадуєш у ніч безсонну...
Але згадки уже смутні,
Й минуле тоне в тумані...
З наказу іншого і знаку
Тепер нові гримлять атаки,
І їхні наслідки — не кров,
А дивні велетні будов,
Мереживо мостів і птиці
З дюралюмінія і криці...
Так. Будівництво — поле бою.
Своя в матерії є лють...
І от на штурм її, сліпої,
Ряди ударників ідуть,
Що йти назад не звикли зроду,
Як і колись у дні повстань...
В огні завзятому змагань
Перекликаються заводи
Гудками в неба каламуть,
І зорі меркнуть перед ними...
А там степами голубими
Повзуть у полі трактори,
Неначе танки...
Гул і дими

Над Україною встають
Побідним хором Індустрії...
Кому ж це там житяні мрії
Ночами спати не дають!?.
Хто жде на нас якоїсь кари
Уже не рік, не два, не три
І снить про тихий дзвін гітари
В малоросійські вечори!?
Ридайте хором похоронним,
Хай лине в нім журба терпка,
Коли на мідь церковні дзвони
Бере рука робітника!..
Ридайте ж, прокляті, на кутні!
Нам не страшний ваш мертвий гнів,
Бо на церкви замість хрестів
Вже линуть зорі п'ятикутні.
В грозі, в грозі червоний край...
Кінця і меж грозі нема цій.
Там, на селі, пищить глитай
Під пресом колективізацій...
Там, на селі, відплата йде,
За вкрадений катами день,
За муки наймита, за сльози
Байстрят і вдов, за тисячі,
Що йшли за зорі на мечі,
Що всі шляхи зросили кров'ю
Й покірно й радісно лягли
На тих шляхах, щоб ми ішли,
Огнем озброєні і любов'ю,
Крізь бурі, розстріли і жах,
Усе вперед по їх тілах.
І ми йдемо.
В грозі весь край.
Це ми, це ми, це ми — гроза ця!
Скавчить, кувікає глитай

Під пресом колективізацій.
Це йдуть озброєні ідеї!
І що для нас хрести й мечі,
Коли вже скоро непачів
Ми будем бачити в музеї!
Без концтаборів і штика
Так швидко кодло їх зника.
Вам навіть трудно уявити,
Як можна вчитись і робити,
З'єднавши, на путі вперед,
Завод і університет.
Огні від молоту летять
До зор веселкою і спектром...
Це робітник, творець життя,
Йде на вершини інтелекту!
Так, стійте ж, стійте, наче пси,
Дивіться нам в багряні очі,
Що світять гнобленим крізь ночі!..
Такої вам не знать краси,
Що творим ми в огні електри...
Сіяйте ж нам, небесні спектри,
Світіть нам, зорі, в шумі віт!..
Не марно стільки впало трупом.
Ввесь світ поставили ми руба,
Нас не ляка ні жар, ні лід,—
Нам воля мертвих — заповіт.
Життя минуле не воскресне.
Ми збудували дім чудесний,
Що виріс із крови і тьми
І в домі цим живем лиш ми.
. . . .
Надворі дощ шумить і плеще...
Заснуло все спокійним сном.
Лиш ваші постаті старечі
Чорніють скорбно за вікном...

Під вітром гніться, наче лози,—
Нас не обдурять ваші сльози,
Ми вас не пустимо в наш дім!
Хто був нічим,— той став усім!
Бо знаєм ми, що там, за вами,
Встає дредноутів мара,
І сталі з мускулами гра
Уже не за горами....
Над Римом золота тіяра,
Як роги чорта у казках,
Грозить бідою і пожаром
Нам на усіх земних шляхах...
Там крик: „Червоні сарацини
Із азіятської країни,
Тремтіть!..
Новітні хрестоносці
Зітруть на порох ваші кості,
Щоб він летів по всіх світах
В огні, у зорях, у вітрах!..
Ми вам несем гарматний гнів
За церкву, дзвони, за попів,
За те, що душите ви волю
Приватних власників, що ви,
Ви хами, смерди!.. Ви, ви, ви!..
Бунтарська проклята голота!..“
І піна бризкає із рота,
І пузо труситься й блищить,
Як пузо ящура...
В тьмі жал
Багнетів дальніх, капітал,
Підвівши очі у блакить,
Нероб, омріяний Ваал,
На горах золота сидить,
І з пальців, скрючених від жаху,
Під молитви й церковний спів,

Стікає кров робітників...
Він хоче нас усіх на плаху:
Старих, і юних, і дітей
Вести руками яничарів
Туди, під чорні мертві хмари,
Під крики й регіт:
„Гей, агей,
Карайте їх за кров, за „ізми"!.."
—„Під чорним прапором фашизму
З хрестом і мавзером в руках,
Ми вам несем такий же жах,
Що ви несли у дні тривожні
Крізь далі мертві і порожні,
В наш вічний золотий чертог,
Бо з нами церква, правда й бог!"
І кодло труситься, радіє,
Як відьми Гоголя...
Та мрії
Цих ненажер розвіє час,
Бо воля й правда лиш у нас!
Сліпі од гніву й переляку,
Немов скажені ті собаки,
Вони не бачать, що на них
Уже із заграв заводських,
Під крики молота й гудка
Нам жерла труб, де даль дзвінка,
Уже підводиться крізь ночі
Рука замурзана, робоча,
Що застить зорі...
І, як жах,
Ударить їх по черепах!..
Погасне бал, замовкне хор,
І мозок бризне аж до зор!..
І стягнуть тушу капітала
З вершин кривавих на дротах...

Його топтати буде в прах,
За ручки взявшись в хороводі,
Під гімн любов і свободі,
Малеча в сонці...
Прапорами
Цвістиме даль... О, дальні дні!.
Я бачу вас, я серцем з вами,
Ми там ідем, такі ясні!..
І образ Леніна над нами
Сіяє в горній вишині,
Над радістю, над прапорами...

Харків
Революції року 13-го

ЮХИМ ЗОРЯ

ДЕПО

РОМАН

ПРОДОВЖЕННЯ [1]

X

ОГНЮ БЕЗ ДИМУ НЕ БУВАЄ

Клюб зустрічав сорокаліття майстерень урочисто.

В читальні стояла окраса й штаб підсумків виробничих досягнень — стінгазета.

Навколо столу — стомлена марудною працею редколеґія і студентка з інституту народньої освіти від шефа.

— В пивнушку пішов твій Замріюшка,— звернувся до шафи дядько Мусій.

— І чого б це ляпати,— промовила Маруся шорстко.

— Хіба я до тебе?— роблено здивувавшись.

Осторонь Гойдай наклеював на білий простокутник статтю секретаря райпаркому—допіру дістав. Повні захвату погляди — на „Штовхачеві“. Наче б то пристойна передова

[1] Див. Гарт №№ 1, 2, 3, 1930 р.

начальника возової служби, коротенька інформація Назарова про економічний стан дільниці, спомини старих робітників, нариси і його замітка — заради свята підкреслив лише величезний поступ ТЧ - 3 проти 1913 року (ця дата завсіди правила за контроль різних досягнень). Посередині три великі картки, що подарувала власна фото - майстерня.

Вгорі маневрушка підпихала вантажний поїзд — малюнок тутешнього А. Петрицького. Здається,— змістовна, уміло зверстана газета.

Стінкорія критично оглянула газету й, жартуючи, пішла до залі.

Кін метушився вишневими косинками. Вони зносили стільці, накривали стола червоною скатеркою, забарвлюючи процес роботи жвавими репліками.

Хлопці виладнали лави в стрункі шереги і витирали порох з портретів.

— Треба ще повісити Троцького,— запропонував лідер невеличкої групи опозиціонерів „Зажигалка“— м'язистий, сухожилий, червононосий.

— Нехай він сам повіситься,— вирішив Дудкін.

Регіт комси не перечив.

Гойдай і собі усміхнувся—узяли в полон веселощі юні.

„Романе, ти перероджуєшся. Секретареві жарти уже не ображають тебе. Оточення ленінізує і вчинки, і погляди, і симпатії“.

Він попрямував до буфета, вщерть сповнений давно незнаною, ніби оновленою радістю. Сьогодні тепло, свято бучне, „Червона Правда“ видрукувала його величезну статтю (одержу червінець — прикинув на око.) А найголовніше — Липова завітає.

Від убогої вечері його витягнув гримкий задирливий краков'як; переважала мідь — майже всі оркестри мали собі за зразок військові.

Перерва.

Музики, літні робітники упереміш із молоддю, колупались поглядами в нотах, стиха розмовляючи.

Пролетаризований селянин „Провінція“ частував сусід махоркою.

— А швидко посходились,— звернувся до нього Гойдай.

— О, тут в один миг. А на селі паршиво: той там живе, а той у чорта в зубах. Довго збирають свій комплект...

Батута закиликала інструменти до порядку.

Мить — і бравурні звуки брязкнули шибками.

Духова оркестра сьогодні не дратувала розґвинченого активіста. Навпаки. Марш, що його капельмейстер, відомий лавреат, присвятив ювілянтові депові, запалював йому кров. Але викликав асоціяції, що не передбачав автор, не гримів великою колективною творчістю, а коханням, гнав надвір — може прийшла?..

Біля клюбу — тиша. Над дверима червоно веселив прапор. Великі літери гасел біліли весняними радощами. Вони нагадували про давно відомі, але освітлені новими блисками істини.

Сходились робітники, дехто—з жінками. Шаруділи нові одяги. На багатьох обличчях — святкові настрої.

Ось і Липова.

Гойдай замилувано дивився на вимріяні риси: точений ніс, пухнаті зворушливі брови, рухливі уста; а непокірливі остружки пуклів дратували, вабили до себе. Він добре розумів, що їхні зустрічі щораз дужче обплутують павутиною, полонять його почуття—і зустрічався: кожне нове побачення приносило з собою так багато утіхи...

Жінка привіталася сміхом. Оце то так! Не машиніст, а джентльмен — кепі, чорне пристойне вбрання, скромна краватка. А чомусь боялась, що він строкато, по - міщанському зодягнеться.

Уламки розмови їхньої не даються переказати мертвою мовою літер; власне, вони цікаві самим закоханим, а в читача викликають лише позіхи.

За годину пішли до клюбу. На східцях така товчія, що вони ледве протиснулись до другого поверха.

Усі стіни прибрали урочисто: прапори, портрети, квітки. Де-де на кривавому тлі біліли зворушливі своєю ясністю рядки.

Повнісінько. Або вірніше заля була до-нікуди переповнена, як вагон за часів спекуляції. На передніх лавах сиділи гоноровиті інженерські кашкети й сукні: крепд'ашинові, шовкові й маркізетові. Поруч кепі відповідальних парт- і профробітників — місцеві висуванці. А далі — куди оком не кинь — непримітні герої величних буднів. Чотирикутне море електрики, очей і гарячої невпинної розмови.

Десь трапився прикрий інцидент: жінка забруднила яснозелене комбіне — не витерли лаву напередодні. Розпорядчик насилу втихомирив її обурені вигуки.

Стоязикий гомін то стихав, то знов народжувався, рухаючись, мов живе срібло — чи ж скоро початок?

Завіса оголила сцену — звичайнісінька святкова обстава з огняними крилами прапорів.

Голова місцевкому до краю зворушеним голосом розпочав урочисті збори.

Заля зустріла президію оплесками.

Кін зарипів стільцями. За столом розсілося щось десятеро чоловіка і одна жінка.

Посередині — Демидов; сорок років одмозолив на паротягові.

Представники трьох губерніяльних керівних штабів привітали свято щиро.

Овації.

Інтернаціонал.

Начальник возової служби широко розводив і по-професорському тихо; його доповідь швидше нагадувала лекцію з техніки.

Металічні радощі оркестри — як звичайно.

Коротенька промова аґітпропа райпаркому складалася

 з кількох популяризованих гасел. Робітники, радянська влада й інші стандартизовані слова, що безперервно пливли з його уст, набирали якогось глибокого вогняного значення.

Гузяр по рисунках вихваляв досягнення дільниці. Перед начальством говорив, не запинаючись, і з незначною домішкою „розумієте“. Щоправда, увага слухачів прилютувалась до мальовничих діяграм — аж очі вбирали.

Дві промови ретельно підкреслили революційність депа: заколоти в тисячу дев'ятсот другому, третьому й п'ятому роках і славозвісні повстання.

Трохи згодом голова місцевкому виголосив список героїв праці, складений напередодні. Пообдаровував сивовусих цигарницями і срібними годинниками, а Демидова, як заслуженішого, золотим.

Розгублений машиніст—йому заздалегідь доручили подякувати — зворушено випхнув із горла: „Тов...“ Якийсь час прискорено кліпав і плямкав губами.

— Я поступив сюди хлопчаком на двадцять копійок у день. Десять годин робив, як чорний віл...— непокірні сльози перебігли дорогу споминам і ллялися невпинно, нитками, немов це був гіркий зміст його сповіді, немов сьогодні він хотів виплакати знущання й утиски, що зазнав не тільки його горб, але й вся робітнича кляса за царату.— А тепер хіба робота? Забавка. Мій Сашко вже шість годин... Дожився... часи, а скоро сповна пенсію... Як тут...— оці дальші слова, очевидно, зовсім не сподівано виштовхнули радощі.— Дай боже здоров'я комуністичній партії і всій власті,— впавши навколішки, він христився й бив поклони.

Непередбачена подія розтопила кригу урочистости на обличчях. Подекуди регіт вибухав різнобарвними водограями. У сміх і вигуки уквітчалася заля.

Секретар партосередку Закандикін—вугластий, гінкий, з шорсткими сірими вусами і застиглим недовір'ям у владних очах — сам заслонив неслухняну завісу.

— Ти нащо його випустив?— він люто присікався до

голови місцевкому.— Не знаєш своїх робітників! Що ж тепер буде? Райпарком мене з'їсть без соли.

— Чого командуєш?— наїжачився Ячменьов.— Сам казав: „Дайош найстарішого, з бородою...“ Хіба я винен, що він з опіюмом ще, придуркуватий. Я не знаю всіх, тут дві тисячі...

Довго мирили несподівану сварку.

Духова оркестра відшліховувала карбовані ритми маршу ТЧ - 3.

Концерт — дехто вперше виступав перед робітництвом — долоні нагороджували по заслузі, палко.

За півгодини танці — насилу дозволили.

Заля майже спорожніла.

Публіка ходила коридором, проникаючи в кімнати відпочинку. Молодь приваблювали червоні огні читальні, м'яка затишна півтемрява. Декілька пар довгенько сиділи там, забувши за все на світі.

В буфеті панував велелюдний веселий гомін. Чималий гурт упадав коло пива. Сивовиські ковалі частували один одного червоногвардійськими спогадами і мугикали забуту „Варшав'янку“— не до ладу, розхристано, бо радощі заважали.

Знайомі, виплекані слова долітали і до Гойдая (Липова в клюбі занотовувала свої враження), наче жаром усипали його, навіювали смуток і неясні запальні бажання. В голові черідками спогадів товпилися події провесни революції: його життя серед сірих шинель і чорних одягів, зрадливі бої, відступи й перемоги. Буйні, ясні години!.. А тепер „скривджений...“ Гм!.. Скривджений!?..

Він повними шклянками дудлив пиво, що, як завжди, видавалось йому дуже гірке, несмачне.

Но ми поднимем гордо и смело
Знамя борьбы за рабочее дело...

— запевняли баси голосніше.

До болю рідний спів краяв серце. Чомусь саме на цю мить його незгода з Це-Ка ввижалась такою мізерною, жалюгідною. А в минулому... Хіба аванґард країни ятрили опозиційні настрої? Ні! Тоді партія — моноліт. І тому перемогла. А останнім часом політичні банкроти почали сіяти бур'ян зневіри, повними жменями кидаючи зерна ворожнечі в чорнозем ленінської ґвардії. Це так ясно, так зрозуміло. Чому ж він і досі не одмовився від своїх поглядів-Ніяково!? Соромно! Йому не стало мужности... А партії потрібні руки й розум, бо лише шоста частина світу червона.

Замрій маневрував між столиками. На ньому — вузьке модне вбрання, а на ногах — жовті черевики, облямовані білими зубами рантів.

— Р-радек, Гойдайчик, пригадуєш, як я з тобою диспутував, п'янощиро,— а тепер сам троцькіст. У нашому райкомі хлопців двадцять... Я лідер, а це, як каже „Зажигалка", не фунт ізюму і не коробочка диму. Здається, скоро будуть збори всього вузла. Візьмеш мене з собою?..

Несподіване прохання трохи витверезило замисленого переродженця. Правду каже? Ні, удає. Надіслано з Д.П.У. або партосередку... Сексот!

— Одчепись, Павлушко. В чому справа? — гидливо.

Він неслухняними ногами подався з буфета; не звикши до пива, точився.

З кімнат лунав галас розхристаних веселощів. Молодь безперестанку вигукувала: „по морям, по волнам..." Кваліфіковані п'яниці очайдушно гармидерували, по-братньому ділились цигарками й лайкою.

В коридорі Гойдай зустрів Шелеста.

Останній відвів його в куток і тихенько:

— От номер! Балакав з аґітпропом райпаркому про наші справи. Назвав мене, чортяка, бузотьором, доказував, що і секретар і начальник на своїх місцях. Я думаю в них— спілка. Закандикін член бюра губпаркому. Може...

Нахмарений слухач якось втомно махнув рукою, мовляв, облиш заради свята.

Здивований шептун попростував до дружини.

Гойдай, обіпершись об стіну, стежив за подружжям, а на думці: жінка, певно, в церкві, добре, що не прийшла... Сп'янілий настрій гнав його до Липової. Отепер посидіти б з нею—мовчки, непорушно. Де вона? Невже й досі нотує?..

Пішов розшукувати.

В залі його здибав голова місцевкому; вперто тягнув за рукава.

— Ходім, братухо! Не пущу! Ти не сердься... До чорта всякі суперечки. Таке свято...

— У нас діла мало, а свят багато,— промимрив зацікавлений супутник — куди він веде його?

Не за великий час вони — в партосередку.

В кутку—Закандикін, дядько Мусій і ще кілька активістів. На столі замість протоколів, обіжників і секретних листів — батарея пляшок. Заїдливий гомін разом з цигарковим димом плавали кімнатою.

Ячменьов трохи не силою частував нежданого гостя. Останній розгубився. Яке невимушено - веселе товариство! І воно не прихильно, ба й вороже, ставиться до нього. Що робити? Залишитись незручно і втікати ніяково.

— Пий, братухо. Гульнем! Щоб навіки пам'ятати. Ще шклянку,— запрошував підхмелений профпередовик.

Закандикін кольнув Гойдая гостро - насталеним поглядом. Йому з голови не виходили слова Демидова. До того ж оргінстр райпаркому, прощаючись, наскріб йому редьки.

— А-а, і робкор п'є. Ха - ха! А потім напише про п'янку,— злостиво.

— Що ти!?— обурився Ячменьов.— Він хлопець нічого. Ну, як ковадло — від нього все одскакує. Е - е, хлопці, треба жити мирно. Ми ж одна сім'я, свої люди. Подуматисо - орок років уже. Я сам тут протрубив п'ятнадцять,— і загорівся розчуленими спогадами.

— Факт!— гукнув секретар місцевкому.— Ми ж колишні бойовики, чекісти, червоноармійці. Били всяку сволоту: білу, зелену, жовтоблакитну. А взяли владу в свої руки і - і пішов розгардіяш. Той адміністратор, а той на парт - чи профроботі. Тільки й чуєш: один на одного гир - гир, гир - гир. Треба якось по - дружньому. Фактура! — і знову щелепами видушував із рота синє кільце.

— Ще повоюємо! В чому річ?

Гойдай почував себе хороше. Оточення видавалось йому близьким, рідним. Антипатія до нього розтанула, як от цигарковий дим у повітрі.

Трохи згодом до кімнати, разом із віддаленим гомоном, вбокувався Бузейко. Він завітав сюди з начальникового кабінету, щоб піддобритися до робітничої верхівки: на тамтому тижні бюро партосередку розглядатиме його заяву.

— О, тут, звичайно, мир і тишина,— задоволено.

Він сів поруч Гойдая, лебенів перед ним.

Зчервонілий робкор доміркувався, що поруч бенкетують адміністратори. Може всі сюди поприходять. Ото буде змичка... Скоро тільки робітники побачать його в цій компанії — хоч лягай під паротяг.

Він хапливо підвівся. Суставці деревом хруснули — клятий ревматизм. Швидко попрямував до дверей. На вперті запросини лише знизував плечима — на нього чекають, так, до побачення.

По малій годині зустрів Липову — вона вже написала статтю. Пішли до читальні, оповиті збуреною метушнею й пестощами розмагніченої музики...

Заля вирувала новим турботним життям, життям танку. Десятки юнаків, здавалось, втягали в себе плавкий ритм жіночих тіл. Пари повагом, прилюдно обійнявшись, нехотя, за наказами оркестри, розлучались, щоб знову тремтячими обіймами зворушити розгнуздані пристрасті.

Замрій стежив за рухом. Він останнім часом не танцював: голова туманіла.

А пари невтомно кружляли. Де-де веселощі закипали шумовинням на хвилях, обсипаних конфетті жіночих зачісок. Одна з танцівниць засміялась особливо дзвінко й привабливо. Яка гарна! Тіло її, оповите модною, зеленою, як нефрит, тканиною, було ще в процесі ліплення.

Відпочинок.

Замрій попрямував до свого приятеля Сашка — з ним танцювала зелена сукня. Пильно дивився на дівчину. Він її мов би колись бичав. Де? Ага — нарешті пригадав — на складі. Так, він тягнув до паротяга два бетони мазути. Вона ж нотувала; певно, списувала вагони з антрацитом. Несподівано щось випустила з руки. Він миттю підійняв із землі олівця. А потому вони розмовляли. Її усмішка запалювала, як і тепер.

Сашко стояв ні в сих, ні в тих. Видно, хотів збутися друга — відомий дон - Жуан, але...

Вони ще незнайомі.

О, вже давно! Він спізнався з прекрасною товаришкою тому кілька тижнів на вуглярні.

Ах!.. Правда. Але його одяг так змінив, так причепурив.

А в спецпіджаку він, звичайно, скидався на сажотруса.

Дівчина загорілася спогадами. Він часом не працював за секретаря комслушу в механічній профшколі. О, вона навіть відповідала оплесками на його промови. З нього, очевидно, буде блискучий оратор. Атож, вона тоді училась на залізниці. А тепер — у господарному технікумі.

Захоплений юною красою бесідник все ж у думках суворо оцінював її.

На голові — непокірні хвилі срібнольонних кучерів кольору води в тендері, освітленої крізь люкове око вранішнім сонцем; лице білозоре, гарне, але з широким примхливим ротом; шкіра тендітна, тоненька, мов сірий папір,— оригінальна, ще не розквітла принадність.

Оркестра заграла „На сопках Манчжурії". З наказу звуків безжурно, як і завжди, кружляла невгомонна молодість.

— Набридло стояти,— і по-дитячому закомизилась.

— Ви мені обіцяли вальса, чи так, Раю,— просив Сашко нерішуче.

Замрієві красномовні погляди говорили: він ладен танцювати з нею хоч би й до ранку.

— Прошу вибрати собі партнера,— сказав він палко.

Оця демонстративна одвертість неприємно вразила чепуристу красуню,— певно, високої думки про свої чари. Несподівано для себе схопила за руку Сашка.

— Ходім!— а через плече.— Не забувайте.

Осамотілий дон-Жуан ловив очима Раю. Он вона в обіймах, сміється... А йому байдужісінько! Ні, він ошукує себе. Вередлива кокетка сподобалась йому над усіх дівчат. Вона якась одмінна, немов недосяжна панянка.

Він похмуро дивився на рух юрби. Переважно молодь, виробничники, здебільшого комсомольці. Учорашні замазучені токарі, молотобойці, кочегари — сьогодні трохи не всі зодягнені з претензією на шик. Як на око, їх лише по значках Кім'у можна відрізнити від міщан—не зважаючи на всі заходи контролю, вони завжди просотувалися до клюбу. Пари довго каруселили одвічного танця верткої юности.

„Ти, Павлушо, перероджуєшся"— раптом спало на думку Сашкове зауваження.— Гм... Хіба тільки він? Ні! Тисячу раз ні! Його приятель, зразковий активіст, а до того студент, теж змінився на гірше. А таких Сашків—безліч. Свої навантаження вони виконують, як неприємні, але потрібні обов'язки. А поза зборами, в особистому житті перебувають у міщанському оточенні. На загераньованих околицях, під звук ще царських грамофонів, серед тендітних дівчат, вони невимушено, як і тут, веселяться. Навіть більше. Одиниці ганяються за химерними радощами життя не тільки до шкіл танців, але й до дансинґів. Якби комсомольська етика заборонила веселощі - ого!— як швидко спорожніли б лави аванґарду пролет-молоді. Але цих тенденцій, зда-

ється, ніхто не бачить, можливо... через брак часу. А на закритих зборах галасують: „Треба втягувати виробничників!.. Є прогріхи!..“ А чому?.. Прийшов до нас, скажімо, Коханівський — кремезний, повний соняшної снаги. А ми защекнули його бунтівливе завзяття сотнями зборів і своєрідною схоластикою. А тепер він аґітпроп і... сухітник. А дехто гукає: „Даєш якнайбільше робітників!“ Ні, спочатку треба відмолодити методи роботи, уже не час трохи не щодня товкти юну енерґію в організаційній ступі. Всі ми,— наївно узагальнював він,— пориваємось до якоїсь акції, борні, а коли їх нема, до тихого комфортабельного життя. Отже, треба насичувати зміст наших буднів сміхом і піснями, бо в іншому разі комсомол може піти на змичку з міщанством, переродитись.

Небавом Замрія окликнула на ім'я Маруся — вона чималий час назирала його.

Він аж іздригнув з несподіванки.

— Ти хочеш з начальником посвоячитись?— її голос тремтів докором.

— Нащо він мені здався?

— А чого ж до його дочки липнеш?

— Якої?— здивовано.

— А ти, бідний, не знаєш... Ця вертуха швидко тебе скрутить,— у словах і любов і ревнощі.

Звістка приємно приголомшила бесідника. Він зловив віддалену Раїну усмішку — яка хороша, дружня. О, він давно марив саме про таку дівчину, нехай примхливу... А все ж її можна скорити — ото хлопці заздритимуть!

По вальсові Замрій запросив Раю на хіавату.

Юна манірниця нахмарила обличчя; мучити закоханих — найулюбленіша насолода.

— Ваша дама сумує... А я зайнята,— і кармінно усміхнулась.

Ображений зальотник злостився. Які неввічливі натяки! Очевидно, їй до вподоби Сашко, наступного року

уже інженер. А він простісінький робітник. Микола Іванович може навіть стати на перешкоді до їхніх зустрічів.

Він попрямував до буфета. Останнім часом залюбки ділив своє горе в алькоголі. Сидів сам-на-сам з колючкуватими думами і дудлив пиво.

Потому вийшов надвір. Ані сліду не знати. Де-не-де — ясні сукні. Якийсь чорний силует — невже Бузейко?— сховався за ріг. З розчинених вікон линули карбовані звуки чардашу, завдавали нудьги і гнали ген-ген від клюбу.

Аж нараз він зупинився; біля комсомольського осередку схлипувала... Маруся. Довгенько стояв ні в сих, ні в тих; давно знав про її почуття до себе, але навіщо плакати з ревнощів... А вона ж не з тонкосльозих... Його пойняла раптова симпатія до рюмси, симпатія й бажання хоч на хвилину забутись. Він обійняв ущасливлену дівчину. А лівою рукою нишпорив у кишені — де то ключ? Злодійкувато озираючись, одімкнув двері. Чорна паща вагону поглинула пару похапливо.

Рая довгенько шукала очима Замрія — навіщо вона так безцеремонно випроводила його. Почастувала і Сашка своїм незадоволенням — не танцювала мазурку, а вона над життя любила її. Чомусь усе дратувало — і розпатлане волосся, і перед шикарного лакованого туфля — якийсь незграба розчавив — а надто — товчія.

Нахмарена кокетка принесла своє роздратовання до батька.

Саме на той час нагодився Закандикін і, похмуро усміхаючись, вислухав подвійну скаргу.

— Це можна. Я оголошу, значить... Так, своїх попередимо.

Він пішов із звеселілою Раєю до залі. Демонстративно виліз на стільця — публіка стишилась.

— Через пізній час танців не буде! — тоном наказу.

Миттю зчинився розрух — невиразний, але загрозливий.

ХУДОЖНІЙ КЕРІВНИК ТЕАТРУ ІМ. ФРАНКА, НАРОДНІЙ АРТИСТ РЕСПУБЛІКИ ГНАТ ЮРА

ДЕСЯТЬ РОКІВ ДЕРЖАВНОГО ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ ІМ. ІВАНА ФРАНКА — ЦЕ ГЕРОЇЧНЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ УПЕРТОЇ ПРАЦІ Й БОРОТЬБИ НА ФРОНТІ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ТЕАТРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ, ЦЕ ДЕСЯТЬ РОКІВ ПОГЛИБЛЕНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ РОБОТИ НА КОРИСТЬ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІЯТУ. ВУСПП ВІТАЄ ЮВІЛЯРІВ — ПРАЦІВНИКІВ ТЕАТРУ ІМ. ФРАНКА, ЯК СВОЇХ СПІЛЬНИКІВ У БОРОТЬБІ ЗА ПРОЛЕТАРСЬКЕ МИСТЕЦТВО, І БАЖАЄ ЇМ НОВИХ ПЕРЕМОГ І ДОСЯГНЕНЬ!

— Чого так рано?

— ...Дурня там...

— Що за порядки?

— Танці до ранку!

— До упаду!

— Товариші, дисциплінка!

— вибухали поодинокі вигуки.

Геть більше активности до опору виявив „Зажигалка“— смиренний, наколи вважати лише на його ясні очі і кругле дівоче обличчя. Він мав подвійне „навантаження“: лідер групи панікерів і ватажок місцевої буйної молоді, гульня якої не вкладалася в рямці комсомольської етики. Бувши на підпитку, завжди шукав приключки для бійки.

— Секретаріят! чого волиниш?

— Мовчи, мочемордо [1].

— А ти?.. А ну, дихни!

— Хочеш в міліцію!? Правда?

Закандикін відіпхнув причепливого забіяку, що схилився був на нього.

— Я чихаю на тебе і мільтонів. Зрозумів?— зухвало.

Він скерував свого важкого кулака — середній палець набагато випинався — в живіт суперечникові. Трохи заточився, а тому влучив у груди.

Останній і собі штовхнув хлопця.

Проте, бійка тривала недовго: їх розборонили.

Партпередовик злостився. Оцей шмаркач, запеклий троцькіст і хулі́ган образив його перед усім депом. Сто чортів і десять позиціонерів! Він скрутить його в баранячий ріг, зараз викличе міліцію, він...

Заля, галасливо обурюючись, збезлюднювалась.

„Зажигалку“ оточили горлаті прихильники. У потилицю вибивали його до коридора — от - от надбіжить міліція. Але він опирався, хотів „на всіх і вся плюнути“.

[1] П'яниця

Трохи згодом прийшли три представники закону й Закандикін. Він наказав заарештовати буйного задерику і п'ятеро п'яних, але сумирних робітників, що почали обороняти його словами.

Маса несміливо, приглушено гомоніла. На її обличчі — хіба тут дійдеш толку?

— Товариші шефи! Куди?..— звідкілясь загукав Божий.

Він ліктями, викриками і плечима торував собі шлях серед натовпу.

Юрба то утворювала вилами, то загорожувала йому дорогу: боязно, щоб не зчинив бурла.

Зніяковілі міліціонери провожали заарештованих серед загроз і лайки, під перехресні ворожі погляди.

Поруч—лихий секретар. Він добре розумів, що цей вчинок проведе смугу ворожнечі між ним і виробництвом, але гоноровитий сором перейняв йому шлях відступати — запізно!

Юрба сунула до дверей.

Божий, нарешті, дістався Закандикіна; так розпалився, що й не приступити.

— Ти жандар! Ми... Я звільню!..

На цю мить приятеля наздогнав Шелест, загрожував: „тебе ж потягнуть у кутузку"— марно!

— Я піду в міліцію, визволю хлопців,— провадив своє впертий крикун.— Нам треба побалакати. Поклич декого. Я скоро буду. Лови!— Він кинув ключа від своєї кімнати і побіг.

Розгублений остерегач розшукав Гойдая.

Останній сидів з наляканою, блідою Липовою. Вона чомусь чекала на стрілянину, міцно обійнявши м'язисту чоловічу руку.

Шелест розповів другові про бажання Божого і оголив свої думки:

— Гузяр і Закандикін — одна щатія. Сам знаєш: собака собаці горла не перегризе. Нам треба зібрати своїх...

— І думати про змову!

Бесідник здивовано глянув на Гойдая. Серйозність сіроокого обличчя не підлягала ніякому сумніву: уста міцно стиснуті, надбрівні горби трохи прикрили очі.

По малій годині кілька осіб вирушили з клюбу.

А позаду назирці крався Бай! Нарешті, він помститься на Лазуткінові і його прибічниках. О, він старанно стежитиме за ними!

Заля майже спорожніла.

Розпорошена молодь почувала себе ніяково, забилася в найдальші кутки.

Закандикін замовив па - д'еспань — треба за всяку ціну окрилити веселощі.

Тут його зустрів Микола Йванович і повів з собою.

— Кинь, друже, цю музику,— фамільярно.— Вип'єм, щоб усіх брали завидки.

— Давай! От тільки з арештованими якось...

— Що тобі морочитись,— стенув правим плечем розмовник,— знай паровоз, своє стійло — і крапка.

Підпилий кабінет зустрів їх радо, тут уже пиячила і робітнича верхівка.

Незабаром сюди прийшов черговий депа.

Він у нагальній справі до Миколи Йвановича. Ось що. Точно о третій годині треба відрядити під салниківський маршрутовий поїзд паротяга. Він уже заздалегідь з'ясував, що три машиністи із „запасу" заради свята „під градусом". Чи не можна звіритись на досвідченого помічника машиніста, бо становище справді катастрофічне.

Погана справа. О! А Гойдай! Він однаково позавтра від'їжджає туди на водотяг. Нехай сьогодні везе поїзд — яка ріжниця!

Заспокоєний адміністратор рипнув дверима тихенько.

Микола Йванович по - дитячому засміявся — нарешті, збувся небезпечного ворога. А радість свою він завжди святкував бучно.

— Товариші, їдьмо гуляти!

— Я банкрот,— одверто признався Назаров.

— У мене—ні коп'я,—промимрив секретар партосередку.

— Друзі! Я частую всіх за рахунок виробництва,— розводив великодушність господар дільниці.— Я заощадив у своєму депі тисячі. Правда?! Якусь там мізерну сотню чи дві можу викинути на винце. Можу! — переконливо.

Присутні привітали пропозицію оплесками, веселими покриками, гиканням. Виряджались. Довго шукали кашкети і піджаки. Начальника управи повели під руки. Долі, по - братньому обійнялись Ячменьов і головний інженер возової служби, вони спали поруч блювоти.

— Поїдемо в „Олімп",— говорив Микола Йванович.— „Душа любезний" добре знає мене й Онисю. Го! А де ж Бузейко? Може гуляє? Гукніть! — наказав секретареві місцевкому.

Останній хутко побіг надвір.

... Онисим Каетанович довгенько стояв близько клюбу, чекаючи на Марусю. І не марно — вона вийшла з вагону.

Підтоптаний дон - Жуан перетяв їй дорогу.

— Чого боїшся? Я все знаю. Ходім ще зо мною... А щоб ти здох! — на адресу невгомонного крикуна.— Приходь до мене завтра, а то розкажу...— він прошепотів свою адресу здерев'янілій дівчині й потупав на гук.

П'яна компанія з гармидером і революційними піснями подалася до знайомих облудлих утіх сонного міста.

XI

НІЧ ЗМОВИ

Гойдай стояв поблизу воріт, задумливо дивлячись на депо — чорне, нерухоме, оточене посмиканими смугами електрики.

Депо — серце станції, що по венах і артеріях крицевих ґонів гнало залізну кров, кров залізниці.

Депо — величезна віялкувата кам'яниця; в його завжди

похмурих пащах спочивали десятки могутніх рисаків: чорних і зелених різного відтінку — кольору нефриту, листя й морської трави.

Депо — повне галасливої метушні, пронизливих вигуків, розпоряджень, скарг машин, сичання пари, діялогів та монологів свищикових і наказів гудка.

Депо—головна кватиря сотень паротяговиків. Вони віддали на поталу рухові й металові свій молодечий запал. Вони вдень і вночі заповнювали в „брехалівці“ [1] різні документи; там же для них писали останні життьові „маршрути“, і їхні тіла, уже без зупинок, їхали просто на цвинтар.

Депо — огнище культури, профжиття й політики, необмежені перегони буйних виробничих буднів. Воно сотні підносило на високі щаблі розвитку, а одиниці кидало в нетрі пивниць. Воно годувало робітників, але штампувало їхнє життя, міцно, як рибалку вода, тримаючи в залізних лабетах примусу.

Депо — сенс існування чорних мозолястих рук.

Наблизилась Липова.

Вони удвох пішли тротуаром — мовчки, повільно; щораз більш одставали від гурту.

Вулиця близько ліхтарів була у срібному спокою; його пронизувало лише гостре обурення Шелеста: може надіслати Левіна до району міліції.

— Певно, Божий не скоро повернеться,— промовила Липова, напівзапитуючи.

— Звичайно, — згодився Гойдай.— Може відпочинемо? Що?.. Ні, ви не будете заважати на зборах.

Вони сіли на лавку поруч хвіртки.

Повітря м'яке, тепленьке. Віддалеки — газожаристе підсліпувате світло. Проповз візник — і знову тихо.

Липова похвалила прохолодний вечір, а потому — непередбачену статутом жодної організації нічну нараду,— о,

[1] Кімната чергового депа, де щодоби зустрічаються паротяговики.

 це підсилить мужність самих ініціяторів і протест цехів.

Він певен цього. Щоденною впертою роботою слід довести робітникам, що проти затиску боротися треба. Тоді їхні заводи дійдуть щасливого кінця.

Будні! Утомна, але неминуча повинність. Оця несподівана змова — блискуче сяйво на їхньому сірявому тлі. Масу можна запалити лише власним прикладом і принадними образами безхмарного майбутнього.

Так. Щоправда, він був одірвався від виробництва, а тепер...

Гойдай квапливо урвав речення. Ет, що він верзе! Хіба ж його серце вимагає оцієї розмови. Ні. Приємна близькість дорогої жінки навіювала інші думки, збурила йому в грудях зачерствіле кохання. А вона якась чудна. У клюбі стверджувала, що за часів революції кохання заступила товариськість, а також майже вивітрила йому з голови опозиційні ілюзії.

Що він хотів сказати? Ага, про шлюб. Ще й тепер одружуються через потягу самого тіла. І як?.. Похапцем, не знаючи думок і світоглядів одне одного. І тому, побравшись, здебільшого страждають. Це не подружжя, а каторжники, прип'яті ланцюгами повинности до тачки — сім'ї. От і вона казала: „Я й чоловік — два різні світи“. Чому ж тепер не взяти розлуку? Адже підуть діти, подвійні обов'язки... І загинуть навіть мрії про якесь інше, заквітчене життя.

Вона це добре розуміє. Але жінки лише на словах вільні. Переважна більшість і досі матеріяльно залежна. Отже їхня воля скута...

Бесідник замислився. Воля, життя... Його роки пройшли повз кохання. Марина?.. Самиця, що ввесь час відтягала його від поривань до незнаних, привабливих обріїв. А Липова, навпаки, насталювала його прагнення до борні. Що ж потому? Вони ж невільні. Отже — безпорадність. Він, кінець - кінцем, не міг дати ладу своїм думкам. Вони

то струнко — експресами — мчали до певної зеленозорої мети, то сновигали коліями сумнівів, наче порожні поїзди на вокзальному терені — мляво, охляло.

Липова стежила за далешнім ліхтарем — його сяйво мерехтливе, як і думи її.

Обличчя Гойдаєві засерпанила задума: обов'язок, родина... І заради них відмовитись од кохання, від надії на заяскравлене життя. Ні! Це безглуздя, це... В лябіринті його душі блукали несподівані асоціяції і без усякого зв'язку з'являлися в мозкові.

— Ви колись казали... Нам треба розлучитись,— і тієї ж хвилини хотів повернути підступне речення назад.

Гаряча кров остраху залляла лице розмовниці — нежданa, небезпечна загроза. Невже він справді відійде назавжди — такий добрий, хороший... І вона залишиться без жодного друга, одним - одна. І ніщо його не стримає?..

Голова схилилась, немов обважнівши від дум. Раптом звелась — вуста піврозтулені, червоні, ніби до них збіглась уся кров.

Гойдая непокоїла довга мовчанка. Невже його слова прикро вразили її. А може любить?.. Так, обличчя їй пашить огнем. Він боляче стиснув гнучку постать — волосся залоскотало пекучу щоку — вона не рухалась, закам'яніла.

Аж нараз глибокий, тягучий поцілунок виссав із неї геть усі вагання й сумніви. Ніхто ще її так не пестив. Хвиля гарячої крови довгою гадюкою розбурканої жаги прослизнула здатливим тілом. Ні, досить!

Вона підвелась і хутко пішла.

А Гойдай — позаду — мовчазний, замислений. Як владно вередує доля. Адже цей поцілунок заглибився йому в душу, розчахнув його на два *я*. І коли перше *я* скеровувало волю до обов'язку — друге сіяло в ньому барвисті думки про кохання й нове життя. І вони приймалися, росли, зеленіли.

Ось і хата Божого.

Невеличка, скупо, по - спартанському мебльована кімната. Брудна, дуже брудна. На табуреті — гора газет. Господар складав їх, а в неділю чи позачерговий день відпочинку читав за одним ходом. На стільцях і навіть на ліжкові — робітники.

— Чого забарились? — шелестове запитання.

Гойдай щось пробубонів собі під ніс.

А Липова показала білий разок зубів.

Перервана розмова знов заманеврувала навколо події в клюбі. Колеса балачки довго плигали по грудках виробничих огріхів. Кімната гомоніла наболілими покриками, сумнівами і пропозиціями.

— Це пляма для всього осередку. Повели робітників, як арештантів. Закандикіну і гоп - компанії не місце в дільниці,— нервувався Шелест.

Злоба до кривдників — вітром на ставку — морщила йому обличчя.

Дядько Мусій добродушно хитав головою,— мовляв, молодий, зелений, тому й такий огнистий.

— Болота без чортів не буває,— задумливо.

— А депа без дураків,— додав Лазуткін.

Він спроквола прийняв бляшанку з махоркою й запалив.

— Треба рівняти факти один до одного, і тоді ми побачимо їх в більш - менш вірній перспективі, — чомусь зауважив Кутепов глибокодумно.

— Ото ще язиком леп - телеп,— буркотів дядько Мусій, а небавом.— О, йдуть; добре, що не взяли...

За хвилину в дверях — Левін і Божий.

Останній видудлив дві шклянки води. Гладив правою рукою підборіддя — найпевніша ознака великого зворушення.

— Забрили! — люто.

— Почнемо,— Шелест звернувся до Гойдая.— Тільки не зачіпай партпитань: тут є і без...

— Що за ніжності. Партія не схудне, як її добре, по-робітничому критикнути.

Задумливий остерегач прикусив язика.

— Почекайте... Я покантую по пляшку,— заквапився Божий.

— Що?.. Вже здурів,— Гойдай стукнув пальцем по чолі.

— Ну ти шпар. Самогону у „Звощиці“...

— А нащо він? — здивувалась Липова.

— Мовчи, дзиґо!

Похмурий буркун говорив злісно геть з усіма жінками, бо з великої любови, нарешті, зненавидів їх. Вони віддячували йому не кращим — нещодавно утекла його четверта дружина, обікравши битливого чоловіка. Відтоді він залишився переконаний сивовиський парубок, завжди начинений антижіночою гіркотою.

— Тут серйозне діло, а ти...

Шелест співчутливо дивився на господаря — бідолашному, справді, не переливки: його ж торік вилікувала гіпноза.

Божий зніяковіво затупцював. Збентеження якось не личило до його довгої постаті й буйної вдачі. Він, це всі визнавали, був за проводиря чималої групи робітників. Вона повсякчас і з багатьох причин обурювалась, лаючи адміністрацію й місцевком. Коли ж на виробництві виступали відповідальні товариші, як от Любченко, Постишев і Демченко —„волинщики“ заварювали суперечку: зарплатня мізерна, лікують погано, у вузах багато „не нашого брата“, іноді хтось вигукне „явреїв“. І тяжко було їх надоумити.

Божий сів до столу.

— Почнемо, товариші робочі. Як хазяїн, я буду за голову. Наш порядок... нічний такий: Гойдай балакне про економічний стан, а Шелест нащот політики. Потім будемо преть. Сифонь, Радек, а я вже — за піддувальщика (Сідайте, хлопці!). Жар, туди його корінь!

Гойдай закинув погляд на Липову. Милувався з її веселої

 бадьорости. Його сірі очі то спалахували, то пригасали, як смолоскипи на вітрі.

Підчас катаклізмів він діяв, як справжній привідця. Виливав крицеві речення протесту, плигав з одного питання на інше: боротьба за широку демократію, геть виробничі болячки, командування й казенний оптимізм. На кону дня — пляново - дисципліновані виступи на зборах. Мета — збити з гори усіх главковерхів, а в першу чергу Гузяра. Будуть неминучі поразки, але перемога за колективом — він певен цього.

— І таким путьом ми начальника на тачку,— по - філософському мурмотів Лазуткін.

Шелест, конкретизувавши деякі Гойдаєві тези, столярським олівцем підкреслив неґативні моменти масової роботи, поставив віхи війни по партлінії, намітив кандидатів до нового місцевкому — шпурляв закруглені слова надій.

На обличчях слухачів — увага. Після промови почалися репліки, зважаючи на Липову, лише цензурні. Господар широко позіхав. Декого аж пекло до розмови. Проте, „пріли“ мало.

Дядько Мусій:

— Всі ворухнулись на виробничій нараді — і стоп машина! Час уже прокинутись. Коли ми будемо боятись за влади радянської, своєї, то що було б за царя? Не дихали б... Треба їжаком — проти затиску, запазурити нашого жмикрута,— і вилаяв Миколу Йвановича.

— Ого! — підсвиснув Божий і не знати нащо розстібнув сорочку.

Лазуткін:

— Рабочіє запугани, как дєті. А что будєт с їхніми малишами? Ето будут зайци, а не революціонери. Раз неправда — нужно подать прімєр нам спервоначала, нам'ять холку начальству. Еслі „Мьортвиє очі“ кінєт на нас один камінь, то ми в нього двадцать камєнєй.

Кутепов:

— Кошторис у руках нашої адміністрації...

— Це дишло, куди повернув — туди й вийшло,— вкичув невгомонно уїдливий голова.

— Лобом мура не проб'єш,— прошепотів обережний Левін.

Нічна півнарада, півзмова відбувалася без гальм. Пропозиції проходили, мов на гумових шинах.

— Треба Бая стукнути молотом по голові,— вирішив Божий,— щоб у нас не було мазунчиків.

— Довго думав, але розу - умно сказав,— іронізував дядько Мусій.

— Ти не так...

— Так чи не так, а перетакувати не будемо,— закарбував Гойдай.— Забудь свої анархічні тенденції, головобиття всякі. Ми організовано виступаємо проти затиску, повинні все по правді робити. Нас не Бай муляє, а бюрократична гузярщина. В чому річ?..

Липова не відводила очей від блідого обличчя з чорними кутами щелепів. Горби над бровами зворушливо рухалися, погляди дихали обуренням, рот трохи роздратовано сіпався — а нещодавно цілував — гнів личив йому, як жодне з почуттів.

Вона підкреслила велику ролю преси в майбутній війні.

Робітники, спочатку незадоволені з того, що до їхнього товариства всілась жінка, нагородили її ласкавими усмішками й похвальним шепотом. А потому — до кашкетів.

Пройшли крізь згорблену хвіртку, взяту на ланцюжок. За ворітьми попрощались.

Шелест — додому, Кутепов і Лазутнік — нагору, а Левік з Липовою в протилежний бік.

Вона йшла плавко, ніби боючись розілляти коштовну рідину нових радісних відчувань, що, проте, виплескувалась із ущасливленого серця.

„Невже майбутнє дзюркотітиме новим річищем. Ні,

 здається, життя не дуже то щедре. От приїде її чоловік і воно, напевно, як і раніш, потече безбарвною порожнечею".

Гойдай лишився надворі. Гнучкий вітер розсипав густі пахощі саду, розсипав п'янючі, як і запах квітів, мрії про нове життя. Його не тягнуло до сну. Як зоряно! Ех, і хорошо ж такої ночі мчати битими дорогами й лісами на чолі загону. Або панцерником. Їдеш назустріч небезпеці, а може й смерті, а вітер бадьорить, а пофарбовані небесним сріблом рейки стеляться упевнено, вперто. Величний зашлакований час! Як широко тоді дихали груди, як надійно билося серце. А тепер?.. Хіба не хороше жити, перемагати. Щоправда, неминучі зачіпки...

Але перешкода виросла відразу ж — виключний.

— Ох, насилу захопив... Готуйтесь скоріше в Салник маршрутним... Як то — „чого прийшов"? Приказано, значиться. Раз уже був, але не застав. Бай, спасибі йому, сказав черговому. І ще... ніби ви погане щось балакали. Тільки скоренько, а то там мало не сказяться. А я вже кочегара...

Він побіг до хвіртки.

Гойдай застиг. Чому його усунули з маневрів? Це Гузярева справа. Він щось натякав... Та й майстер також... Невже його зовсім вирядять до Салника? Можливо... Ось і перша серйозна завада: захиріє боротьба із затиском. Не поїхати — тоді начальник в усі дзвони пробамкає — от, мовляв, свавільний робкор. Отже, треба скоритися. Скоро тільки його залишать на периферії — протестуватиме. Нехай „Мертві очі" не тріюмфує передчасно!

Ніч сховала за хмару місяць, пофарбувавши землю, околицю й Гойдая чорними тінями.

XII

„ПІДСТАРКУВАТИЙ МОЛОДНЯК"

Замрій увійшов до кабінету боязкими кроками. Поклав на книгу десять карбованців і захолонув, чекаючи.

Гострозорий професор, ласкаво усміхаючись, вистукував йому груди.

Туберкульоза. Справа серйозна. Обережність, обережність і ще раз обережність.

Зляканий сухітник застібнув сорочку. На біса він заплатив десятку оцій сивій малпі. За кілька штапмованих пересторог. От тобі й уславлений лікар!

Господар несподівано запросив пацієнта до залі. Відчинив якісь дверцята, погладив долонею струни і... плигнуло голосне речення:

... Frau Müller, sie isteine der besten Singerinnen...

Потому кімнату чомусь заповнила не пісня, а музика: „Stabat mater“ Россіні.

Замрій отетерів. Буцімто німецькі слова... Засмучені звуки музики; вони пашіли глибоким болем, смертю... І — дивна річ! — у ролі радіоприймача — звичайнісінький патефон.

За малий час професор з'ясовував:

— Нема на що дивуватися. Справа в тому, що це не базарна, а його власна робота; тут усе ізольоване на грамофонових плитах.

Він пішов із залі.

Слідом за ним — гість. Виходячи, зиркнув на свої ноги. Що це?.. Він босий. Обличчя йому залляв гарячий струмінь сорому. Звів очі — господаря немає. А в кутку, біля детекторового приймача — Сашко. Ні, якась дівчина... Маруся. О, йде до нього, ластиться... Він вихопився з її обіймів — до дверей. А вона кричить навздогін. Що саме?..

— Та вставай уже! Доволі вилігуватись.

... Хлопець здивовано закліпав.

Поруч нього стояла мати — низенька, кривоклуба, з блідими щоками й нирковими очима, натруджена п'ятидесятирічним життьовим клопотом.

— Доволі спати: чотири вже... Борщ захолов,— і пішла на кухню.

Замислений дрімайло широко позіхнув. Чудасія! Коли-не-коли щось присниться і то неодмінно знаменне. Хоч би й сьогодні. Сон відбив найголовніші події останнього місяця. Лікар з диспансеру лаяв його лихі легені. Сашко уже „зловив“ Німеччину (відтоді і він мріє про радіо-установку). А Маруся... Обридла!

Він ліниво підвівся з худорлявої канапи — по нічній варті вона правила йому за ліжко. Вмився.

Кімната невеличка, похмура. Всі меблі — присадкуватий стіл, рипливі стільці, високий дубовий буфет — старі, злинялі, підточені червою. На новій, блискучій етажерці — три стрункі шереги книжок з політекономії, техніки і белетристики, а на них — густий шар пороху. Цідило сяйво маленьке вікно. Звідусіль несло незатишністю, вогкістю й горілчаним духом.

Замрій, як звичне, обідав швидко, ніби це — не зовсім приємний обов'язок. Потому нігтем чистив ясна, раз-у-раз випльовуючи шматочки їжі, що застряли між зубами.

Довго зодягався. Він над усе любив жовті гостроносі черевики, вузьке вбрання й американську кепі; був певен того, що модний костюм найголовніша ознака культурности. Він навіть на паротяг ішов чисто вдягнений, а повертався неодмінно трамваєм, хоча жив близько депа. В коридорі ретельно почистив піджака й штани із зморшками на колінах. За асоціяцією згадав свято, вагон, Марусю... Просвітку не дає, дурноголова. Хоч би на аліменти не наскочити. Зовсім інше дами, як от Липова. Сьогодні увечері побачення. Парк... Глушина... Він за всяку ціну переможе її впертість.

Замрій наблизився до дзеркала і на всі боки оглянув своє обличчя. Зупинив погляд на шрамові під лівою ніздрею. Це пам'ятка дитинства,— о, з нього був небоязкий збитошник. Він цілував собаку, а той вкусив його за верхню губу.

До кімнати увійшла мати, говорила невпевнено, з невеличкими павзами.

Приходила м'ясничка по гроші... Може у нього є хоч трохи...

Ні!

Вона, скорботно зідхаючи, рипливо скаржилась.

Що то буде? Всім вони винні: і за приміщення, і шевцеві, і сусідам. Так не можна... Грошей ледь - ледь стає на харчі. А він іще нехтує службою, пиячить, гульвіса; ніби хтось підмінив його.

Підмінив!? Так, це зробила „Чортяча крутня". Відтоді він справді розґвинтився. Тепер він поганий син, ледачий робітник і вже не зразковий комсомолець. А було ж... Він — душа райкому. Весело ніс тягар дев'яти навантажень. Грав на піяніні всіх танців. Дзвінко співав: „По морям, по волнам" та „І за денєжкі отца гоп - ца - дріца - гоп - ца - ца", вигукуючи нескінчені руляди своїх „гоп - ца -ца" і кожне „ца" підкреслюючи підборами й підошвами. Щоправда, він іноді лаявся з євреями, зрідка пив у своєму гурті, але його репутація ще не була обмовлена.

Згорена журильниця в тяжких випадках згадувала за чоловіка,— мовляв, щоб жив старий, вона не бідувала б.

Замрієві встав у думці батько — лайливовеселий а чи сердитий коваль; він частенько приходив з матюками, п'яний, як земля, іноді бив його широким ремінним поясом — не геть то радісне минуле.

Він глянув на вікно... „Одоль"... Із зубним порошком у руці пішов на кухню; старанно чистив зуби.

Мати мовчки стежила за „гульвісою". Що це?.. Він виплюнув скривавлене харкотиння. Ой, лишенько, уже вдруге. А може це кров з ясен? Ні, він застудився. Іноді кахикає, певно, хворий. Але не шанується, вчасно не з'їсть, не засне, вітрогон дурний. Ще помре, не дай господи. Вона, плачучи, докоряла синові. Той огризався — це рідко, щоб день минув без сварки.

Він по звичці стиха вилаявся і грюк! — дверима. Ну й клопотна! — Скрізь вбачає небезпеку. Кашель —

дурниця! Тепер усі сухітники. А проте острах ширшав. Чомусь усе дратувало — тісні черевики, трамвай, що, як на зло, утік, а зовсім недавно реплантований кутняк; язик так настирливо лизав зуба, наче хотів зрушити його з ясен, до яких той ще не зовсім приріс.

Вікно годинникара сповістило: до побачення щось із сто хвилин. Дуже рано. Може завітати до Сашка. Ні, незручно... через Раю.

Зненацька Сашко вибіг на ґанок — побачив приятеля з хати. Весело привітавшись, пішов поруч.

— Завтра збори друзів кіна. Будеш?.. Ну й добре.

Він довго м'яв у кишені гаманця.

— Павлушо, ти... Трохи вип'єм...

Замрій здивовано примружив ліве око — от тобі й ворог міцних напоїв. Що це йому примандюрилось.

— А чого ж, Ка - Ка не знатиме.

Вони довго товаришували ще у вищій початковій школі. По смерті батька Павло почав працювати чорноробом. Через два роки його відкомандирували до профшколи. На превелику силу, вряди - годи спекулюючи, він довчився й знов пішов на виробництво. Вищої освіти не домагався з двох причин: мізерна стипендія й мати. А Сашко на татові кошти здобув науку середню. Працював у майстернях і водночас учився у вечірньому робітничому технікумі. Неоднакова освіта провела між ними першу тоненьку смугу збайдужіння.

Дорогою Павло вирішив... ні, незручно! Уже давно відомо, що його друг неофіційний Раїн наречений: їх зустрічали і на літніх майданах, і в кіно - театрах, і на човні. Гузяреві, очевидно, подобалось мати в зятях інженера.

— Як там... Рая? — немов байдуже.— Я приударив би за нею, але ти кандидат на члена сім'ї.

— Пробуй. Я не ворог вільної конкуренції. Коли вона розлюбить мене — на задній плян,— а про себе — навіщо їй сухітник?

— Зайва великодушність.

Павло важко зідхнув — Рая для нього ще не розквітла дівчина — мрія.

В пивниці порожньо.

Господар з обличчям різника і манірами змовника сердешно привітав Павла — своя людина. Миттю приніс замовлене: пиво й горілка,— як завсіди, на півпляшці — „хлібний квас“.

Сашко, гидливо зморщившись, ковтав гірке „чеське“. Розмову зосередив на сухотах: він хотів у сприятливому оточенні розпитатись про здоров'я другове... Чому він таїться?..

Невеселий бесідник ще нікому не давав довідки про стан своїх легенів. Уперше розповів усе з разючою щирістю — її, звичайно, підсилили алькогольні пари. А наприкінці:

—... Щось мені не щастить. Хотів до Криму — зривається. Просився в райкомі на комсомольську роботу — відмовили. А одного довгоносика секретар недавно витягнув.

— Облиш цю тему.

Саме цього не варто було б говорити. Бувши на підпитку, Павло частенько „рубав єврейський вузол“, як він висловлювався. На той час його рухливий, типовий рот балакуна працював невпинно, мов машина, а слова важким духом дихали.

— Ти, звичайно, вважаєш мене за антисеміта. Нехай! Але я щиро Кажу: не люблю євреїв — і кришка. Не всіх. От Левін гарний хлопець, але більшість — під ніж. Віриш. Сашуню, ця ворожнеча навіть мені неясна, але глибока і давня. Ще з того часу, як один єврей експлуатував мого батька... Щось із рік. Звичайно, цей елементик... Винарський воскрес укупі з непою: монети — до біса, а діти — у вузах. Між іншим, спитай доповідача, чому вчаться непачі. Скаже: „Школа бідна, а вони багато платять“. Брехня! Просто вони дали директиву: „Учіть наших дітей, бо не будемо з вами співробітничати“. Стій! Не перепиняй!

Цей Винарський мав родича - комуніста у тресті і всякі махінації з ним вів, загортав червінці лопатою. Але я збив його згори: написав до газети. Що я хотів?.. Ага, бився і я з бандитами. За що? За радянську владу, комунізм і... приватників. Якби ми знали, що буде товстопузий неп— може кинули б рушниці, чорт його... Постривай, друже. Знаю, що ти скажеш: залізна неминучість, важке ярмо часу. Ні! Щоб позбутись грошової влади непи, я ладен знов їсти пшоняний кандьор і ходити в дерев'яних сандалях. Я принаймні знатиму, що всі харчуються однаково, що ніхто не розкошує. Ех, влада б мені! Я вирізав би до ноги капітал, тисячі Винарських — тоді вони не варили б воду з робітників.

Сашка приголомшила оця буйна навала думок — його приятель розхристався зовсім. Щоправда, він взагалі перебував під владою емоцій, слухався серця, а не мозку. А все ж переміна разюча. Його погляди — палкі, непослідовні — набагато втратили на логіці, були пройняті гіркотою й накипом обурення. Попри все це він приваблював щирістю. Нагадував фоєрверк, що, манливо сяючи, відразу ж метеорно умирав, вражаючи не розум, а чуття. Отакі фоєрверки коли - не - коли освітлювали тернистий шлях оновлених днів, жили і згасали прекрасно, без попелу й тепла — забуті життям. Залізна доба диктатури гудків віддавала перевагу суворим, діловитим огням горен.

— Ти останнім часом нагадуєш не комсомольця, а перерodженця... змовника.

Сашко навмисне скерував бесіду в певне річище — невже його приятель безнадійно заблудився в лябіринті суперечностей епохи.

Павло випив останню шклянку пива, змішаного з „хлібним квасом". А під п'яну руч — це всім відомо — він знаходив на своєму сумлінні геть більше плям, ніж їх справді було.

— Поперше, я троцькіст нововипечений, тобто ворог

партії, деякі диваки вважають мене за такого. Потім... У нашому райкомі справді пахне змовою. Я вже зібрав ініціятивну групу. Серед наших гасел є й таке: комсомол без євреїв. Дайош реконструкцію юнацького штабу. Ми ставимо питання одверто, не замазуючи болячок. Може я дурень, п'яний йолоп, але раз серце каже: „не стій...

Сашко: Яка разюча реакційність, дитинність. Ех, друже, треба забути за серце або викувати собі нове, залізне. Ми творимо змістовне життя, пролетарську культуру, нову людину. Але з таких лицарів, як ти...

Павло: Твоя правда. З мене не... Ні, буде занадто нова людина. Взагалі з нас зміна така, що ну - ну. Скажу за себе. Я маю, властне, мав сім навантажень. Вимотався — далі нікуди. Так і всі... Все'дно як у нас на четвертому посту. Буває, до маневрушки начіпляють щось із півсотні вагонів. Бідний паротяг тупає, скрегоче колесами, але ніяк не вилізе на узвіз. Аж тоді поїде, як половину складу викинуть. Чому ж одразу не дати менше вагонів?

Сашко: Ось твоя хиба, Павлушо. Це взагалі... Ти окремий випадок чи навіть кілька, вважаєш за масове явище. Це ж панікерство.

Павло: А з мікроскопом досліджувати?.. Тут розпач бере. Візьми хоч би наш апарат. Скільки там бездушних автоматів, сибаритів і бюрократів; його треба наполовину оновити. Що?.. Комсомол надійна зміна?! Ні, друже, молодь уже позаражувалась од дорослих. Нас уже угробили схоластика, казенщина, робота і навіть веселощі за шаблоном. А - а! все мені набридло. От за кордон, у запілля — з охотою. А тут серцем хворієш...

Сашко: Ех ти... підстаркуватий молодняк.

Павло: А ти майбутній партдворянин. От одружишся з Раєю... А згодом велике приміщення, служниця, партмаксимум. І перегорять твої ідеї, лишиться самий ідейний шлак.

Бесідник мовчки підвівся із стільця.

Підпилі приятелі вирушили з пивниці. Дорогою гомоніли про кіно, клюб і пляж, вихваляли палкість деяких дівчат — взагалі провадили таку балачку, як і попередня.

Сашко тягнув друга до депа,— мовляв, там гурт, весело.

Той не перечив — ще рано.

За спиною майстерень, на довгій колоді сиділи молоді й літні робітники. Останні під'юдили Павла до антисемітської розмови.

Він підкинув чимало гарячих слів.

Левін уперто змагався з ним — нарешті йому терпець увірвався.

— Ти замазуєш соціяльне коріння антисемітизму, підбурюєш масу. Ти ворог комсомолу, запільний аґітатор, чорносотенець.

Сп'янілого балакуна завжди опановував дух протиріччя.

— Ша! Я проти певного прижиму — і край. Доведу на прикладах. Ти, як трохи не всі євреї, працюєш, щоб втулитися до вузу. Ти помозолив два роки і захотів легкого хліба, а маса?.. Далі. Всі ви шибко грамотні, багато з вищою освітою; на Україні серед інтеліґенції половина євреїв. Це дуже погано. Я хочу попередити небезпеку, хоч би мене за це викинули з осередку. Бо всі тільки шепчуться, а наші главковерхи думають, що на Шипці спокійно. Ні, треба болячку відразу ж ліквідувати. А то гній розіллється по всьому організмові. Тоді хоч клич хірурга.

Левін палко наступав.

Робітники підкидали в багаття суперечки сухі трісочки реплік.

Дорогою заточувався п'янезний „Зажигалка“. А перед нього — їдкою димовою хмарою — пливла лайка.

Після роботи він завсіди був у своєму вихідному вбранні— його не рекомендував жодний журнал мод: американська кепі на тім'ї, довга вишивана сорочка про косий комір, давній кльош і кривобокі гостроносі черевики. Цей одяг

цілком пасував до по-хуліганському жвавих рухів і підхмеленої відваги.

Він мало не вилетів з комсомолу: якось під п'яну руч антисемітничав і своєму опонентові, завклюбові райкому, вибив два зуби; ледве врятував великий виробничий стаж. Коли б він жив серед фашистів, то й там полатав би боки якомусь муссолінчикові: його буйна вдача не вкладалася в будь-які організаційні рямці.

— Здорово, Замрій!— останнім часом перекручував прізвища або вигадував прикладки, а деякі слова навмисне нівечив.

Він боляче шарпнув Павлові правицю, мов смокову ручку. Також енерґійно привітався з усіма.

— А-а, тут єсть і від наших. Скажи мені: ну муха, кукуреку і кукуруза. Тільки живо,— наказував хриплявим голосом, а в ньому і глузування, і звага, і пияцтво.

— Чого ти присікався до хлопця?— вступився за сусіду Сашко.

— Чіво? Бо хочу... Коли б дев'ятнадцятий рік — я їх припік би. Хай шляхта ворухнеться: кулю — в пана, а ніж — у жида. О, я дам їм герцю. Чуєш, кривий ніс, кажи, що приказано,— і важкими словами поталував горбатий ґрунт розмови.

— Хуліган!— одрізав Левін.

— Хто?.. Я?— роблено здивувавшись.— Це почотно, як папа римський. На! Цілуй фулігану ботинка. А, не хочеш...

Нахабний причепа передом черевика ударив Левіна по губах, а рукою — в груди, у живіт.

На бійку нахопився Божий — вертав із партшколи. Він схопив забіяку ззаду й кинув його в калюжу, що лише під спеку висихала. І пішов з депа.

За ним — Левін.

А навздогін — сміх соковитий.

„Зажигалка“ на превелику силу підвівся з грязюки —

 замащений, розпатланий; одна штанка і рукава сорочки — в болоті.

Він загрожував зниклому оборонцеві рясною лайкою й кулаками.

— Я тобі, божа заразо, повік не забуду.

Присутні зустріли вихватку вибухом реготу.

Павло, витерши сльози з очей, глянув на годинника. Ого, пів до сьомої, уже час на побачення.

Липову зажурила листівка—на тому тижні приїде її чоловік. (А вона й досі не навідала приміщення). Він тепер для неї далекий, чужий. Гойдай заполонив її думи. Що він поробляє? Ось уже півмісяця, як вона занедбала „газетну техніку“: щоп'ятниці інструктувала жінкорівський гурток на цукерні. Відтоді Гойдай зник з обрію її життя. Написала записку — нема відповіді. І вчора не прийшов, даремно запрошувала. Невже правда тому всьому, що Замрій казав: „Роман крутить роман з комсомолкою Розою“. А може захоплений юнак пожартував або гадючку вкинув. Вона от - от дійде правди. Нехай но він прийде на побачення. Власне, це... Просто цукерня запросила на п'ятиріччя партосередку двох робкорів. Замрій загарбав у редакції гостьові квитки. Одного взяла вона — чого їй нудьгувати вдома. А сьогодні вона... ні, можна!.. перенесе навчання з жінкорками на середу. І тоді щотижня одвідуватиме гурток газетної техніки, напевно, побачить там Гойдая. Ця думка взяла її вогнем.

Поблизу воріт уже чекав Павло — веселощирий, наче дитяча усмішка.

Липова вивчала фертовитого юнака заінтригованими поглядами. Справжній піжон! До модного вбрання цілком пасувала чорнява краса — бездушна, мов на вивісках усіх перукарень. Його рухливе обличчя, власне, рот і ніс— справжні грудочки нервів—утілена пристрасть. Відчувалося, що на нього під усіма поглядами не можна звірятись,

а проте жінки полюбляли повну молодої снаги зовнішність.

Павло запросив жінку погуляти в парку,— мовляв, урочисте засідання, як завжди і скрізь, запізниться.

Липова погодилась. Взагалі почувала себе з ним не так вимушено, як хоч би з Гойдаєм. А вони ще мало знайомі. Слухали якось разом „Аїду“ з робкорівської льожі. І з того часу на „ти“, друзі.

Легковірна! Вона ніколи не помічала пожадливих поглядів на своїй меткій постаті. І тепер також не зауважила в його очах проблисків хтивих дум, сміливих плянів. Ні. Вона безжурно щебетала про постанову в театрі Леся Курбаса „97“.

Бесідник широко позіхнув, не стуливши глузливого рота, і засміявся.

Липова ображено замовкла — яка нечемність!

Чепуристий зальотник, прочитавши на її лиці незадоволення, по - верхоглядському засудив Кулішеву п'єсу. Потім скерував балачку на газетну роботу — на підпитку замовляв зуби.

— Чин робкорки, навіть і репортерки, нічого, власне, не дає. Чому? Поперше, треба мати солідне протеже, а потім у кожній редакції працюють письменники. Вони і завідувачі усяких відділів, і конторники, і навіть замітають приміщення. За тих, що на біржі, я й не згадую.

— Ну й скептик! Ти запитував себе: „в чем моя вера“.

— Раніш я вірив у бога, потім у КІМ, а тепер навіть самому собі не вірю. Між іншим, життя винне. Воно вклалося в рямці казенщини, парттрафарету. Скажемо, чомусь вважають, що розум повинен рости паралельно партстажеві. Велика помилка. От я переріс свій стаж, можу виконувати відповідальну працю. Але я кандидат, мене ще оглядають, мацають,— мовляв, що він за оден — вовк чи ягня. І хто? Партійці з сімнадцятого року і з дитячим розумом. От я й сказав: дайте мені пристойну роботу.

Ні — не треба ніякої. Я буду і найбільшим і найменшим — робітником, нехай скептиком. О, нас незадоволених багато... І ми спокійно дивимось, як апаратом іноді керують нездари. Нічого не зробиш.

— Ні, ти... Обломов.. Склавши руки, стоїш десь осторонь. Треба зубами гризти перешкоди, йти вперед, висуватись.

— Ач, яка швидка! Що ж: „смело, товарищи, в ногу"... Я не гальмую, але сам стою на місці.

Павло скоса дивився на золотоволосу жінку — вона аж тремтіла з обурення. Отак і він колись... На цю мить він гудив і свої слова, і приховані похотливі думки, і вчинки — навіщо наплескав на Гойдая?.. Ні, треба керувати своїми почуттями. От і тепер... Чи справді йому подобається репортерка. А може це просто потяг до тіла.

Ваши пальцы пахнут ладаном,
На ресницах спит печаль.
Ничего тепер не надо нам...

— Розкував мовчанку спів.

— Невже любиш Вертинського!? — і здивовано стенула плечима.

— Так. А з українських поетів чотири: Сосюру, Плужника, Фальківського й Косяченка. В їхніх віршах — душа навиворот, щирий мінор...

Мандруючи небесним плесом, пливло до перепочинку сонце. Над обрієм золотів лише невеличкий сеґмент огняно - кривавого кружала. Ось і він сховався за ясно - шарлатову смугу, що небавом взялася сірявими хмаринами, мов гаряча жужелиця пилом.

Парк, власне, ліс — густий і мрійний.

Задумлива тиша збуджувала інтимні розмови.

Липова доводила впертому говорунові, що країна п'ятикутньої зірки аморальна, йде стежкою Франції до розпусти й венеричних хвороб. Без заперечень! Це кажуть цифри.

Щодо перших шлюбів. Вони тривають — за статистикою — 6 — 12 місяців. Це обурливо, ненормально. Державі треба ще й піклуватися про стан здоров'я подружжя, як от у буржуазних країнах цікавляться посагом, чоловіковою кар'єрою тощо.

— Кохання повинно бути вільне,— правив своє Павло.— Я пристаю до дон - Жуанових думок. А ось яких. Це приблизно, бо перекладатиму з російської мови. Дон - Жуан на Сганарелєві слова: „Не хороше гратися в кохання, вельми не хороше“, відповів: „Невже прикути себе до однієї жінки і на жодну вже не звертати уваги. Добра втіха — навіки закопатись в одному почутті і з юнацтва умерти для всіх інших розкошів. Ні, ні! Всі красуні мають право зачаровувати нас. Наше серце належить усім їм без винятку. Мене ж краса захоплює скрізь і боротися з її чарами над мої сили. Кохання до однієї жінки не примусить мене поставитись несправедливо до інших. Я всім віддаю по заслузі, як наказує природа. Хто б не сподобався мені — бери моє серце, і якби я мав десять тисяч сердець — роздав би їх усі. Що є чарівнішого над оці несподівані сполохи, і вся розкіш кохання в перемінах. Немає ліпшої насолоди, як скоряти серце молодої красуні, за допомогою зідхань і сліз боротися з її непорочністю і, крок за кроком порушуючи невеличкі перешкоди, непомітно вести її — куди задумав. Але коли мети досягнеш — бажань уже немає, зачарування пристрасти зникають, і ми засипаємо в супокійному коханні, аж поки нова жінка не причарує нас. Одно слово, перемога над красою, що чинить опір — найприємніша, і я щодо цього честолюбний, мов оті завойовники, що вславились перемогами. Ніщо не може приборкати мої палкі поривання; серце моє, я відчуваю, може кохати увесь світ і, як Олександер Македонський, я хотів би, щоб існували інші світи, де можна було б продовжувати любовні завоювання.

Павло вперше висловив оці чужі і водночас рідні йому думки; чомусь схвилювався, аж бренів увесь.

— Чудний ти, слово чести, проповідуєш якісь допотопні погляди. Невже ти не розумієш, що дон-Жуан — пляма на тлі нашої сучасности? Це ж архів, як інквізиція й автодафе.

Гостра, з домішкою мрійности, відповідь розпестила бесідника, надала сміливости його думкам. Чудна жінка! Живе одним - одна, ні з ким не „крутить" і проповідує якісь домостроївські погляди! Чому вона голодує?..

— Ні, Надіє, ти помиляєшся. Хіба тепер нема оновленої інквізиції? Хіба мало серед нас дон - Жуанів із КІМ'ами на грудях. Я їх добре розумію, бо життя не загальні збори, не політчитання, а полум'я, боротьба, а підчас перепочивку — кохання, краса...

— Ти тип, Павлушо, і не дуже то симпатичний, — стиха. — Зауваж собі: юрба захоплюється мертвими зальотниками, але не полюблює їх за життя. Уяви собі дон - Жуана, здається, Тирсо - де - Моліно перший оспівав його, в радянському оточенні. Він же отруїв би нашу, щоправда, лише нестанівку молодь. На щастя, вчинки сучасних женихайлів паралізовані аліментами.

— Ні, на жаль. Власне, аліменти ярмо — для робітників і службовців. Відповідальні генерали не платять; ще жодної справи не було. Хоча все'дно прикрили б. Да, вони мають змогу викидати кілька червінців за ніч.

Бесідниця стомилась — де б відпочити?

— Як гарно під кущем. Сядьмо тут...

Супутник залюбки погодився.

Вона скинула з себе жакету і склала її удвоє. Потому напівлягла на неї, старанно обсмикавши сукню Голову схилила до трухлявого пенька. Як тихо, хороше.

Павло примостився поруч. Якийсь час говорив розважно: чому вона знов не вступає до партії; а з неї був би енерґійний жінорг. Він жодним словом, ані навіть рухом не зрадив свої приховані похотливі наміри.

Мовчанка.

День умирав. Надвечірня тиша викликала одвертий споглядальний настрій.

— Погано лежати,— скаржився невгомонний сусіда.— Можна покласти голову на твою ногу? Не одкушу, не бійся. От зручно...

Теплота пружного тіла збуджувала жагу. Він небавом погладив рукою сукню й надщербив розмову про кохання.

Оця поведінка зацікавила Липову і... занепокоїла. Вона, тремтячи, відчула, що його очі сверлять, роздягають її. А слова — якісь палкі, пристрасні — ніхто ще так не говорив з нею.

Мовчазну розгубленість розпалений зальотник зрозумів, як німу згоду. Правицею, немов невеличкими обценьками, стиснув пружне стегно. З уст вилетіло хрипке: „Надіє, люба...“ Раптом оголив їй ноги — нахлин бажань перевернув усе шкереберть йому в голові.

Жінка змоторошніла. Це відчуття тривало кілька ударів пульсу. Вона здригнула вся — який хапливий підлий напад. Підвелась із землі, смикнулася — хвильовими брижами розіллявся батист. П'ясти — в кулаки, зуби вискалила — боротись!

Павло по звичці крутив уперті руки назад, за спину.

Але вона рвучким рухом звільнилася з обіймів. Обіперлась потилицею на пень. Увесь час воювала руками. Боляче ударила мерзотника в груди. Іще раз! Іще!!

А проте він перемагав; жагуче шепотів — не вперше улещати дівочу нерішучість.

— Не бійся... Чого боронишся?.. Ми поїдемо...

Липову охопив дикий надлюдський пароксизм злоби до людини. Вона пружинила руками й ногами. А на думці — „треба влучити в живіт... буде дошкульно... тоді кине...“ Але вже знесилилась, сікла зубами. Серце їй клекотіло обуренням. Ач, як він важко дихає. Який бридкий! Зненацька вона вкусила руку Павлові.

— Ах ти звір!.. Ще комуніст...— гістерично.

Збаламучений негідник витер кров, а за хвилину ще залізніше зчавив жінку, майже зламав її опір.

Вона лише безсило схлипувала.

— Чого ти рюмсаєш? Що ти дівчинка?.. Облиш, люба...

Липова, відчувши, що її от - от переможено, почала ще дужче плакати й голосно гукати—геть, сором! Може хтось почує...

— Підлий!.. Гадюка!.. Ряту - у - у!..

Замрій зм'якнув зо страху. Ще надбіжать люди... Затулити їй рот... Запізно... Йому стало моторошно і... жалко свою вперту жертву. Єдиний серйозний опір... Значить він нелюбий, бридкий... А - а, жалюгідна тонкосльоза істота!

— Я не зачіпатиму... Все минуло... Заспокойся,— і криво усміхнувся — пристрасть уже розтуманила розум.

Трохи згодом він почув віддалений рип — невже сюди?.. Вона усе розповість — ото йому нароблять сорому!. Темний, звірячий жах охопив мозок.

— Пробач, я винен... Думав, що подобаюсь...— благав прощення.

— Негідник!

Липову опанував нервовий напад — не сила її була подолати його — вона вся тремтіла, як з остуди.

Вечір осаджував чорні тіні.

Напружена тиша.

Розпатлана рюмса, підвівшись із землі, поправила на собі сукню й англійською шпилькою зчепила розірваного коміра.

— Забирайся з - перед очей! Я не можу на тебе дивитись!

— Не хвилюйся. Ти ж у такому стані, що впадеш... Допоможу...

— Я сама... Дон - Жуан паскудний,— злостиво.

Нараз їй здалось... Невже хтось іде? Так, наближався швидкий шаршавий шерк підошов. Вона миттю сполохну-

лась. Яка заплакана, розкуйовджена; волосся коротенькими рогами обійняло чоло, скімшилося. Сором!

Тремтячий провинник застиг. Утікати!?. Ні! Вона ж викриє його підлоту. А тоді вже не минути лиха. Треба жебрачити мовчанку.

Важка, чавунна мить чекання.

Із - за дерев вихопилася сіра постать.

Замрій хотів був накивати п'ятами: не чекав на зустріч із червоноармійцем.

Але останній зловив його за руку і тримав її, як у лещатах. Він усе зрозумів.

— Я тобі зараз покажу, як дівчат заманювати,— і пристойно вилаявся.

— Товаришу чер... Тут нічого не було... Я не доторкався...

— Що?.. бреше!?— палкий оборонець звернувся до Липової.— В яких ви відносинах?

Вона не таїлась, а наприкінці:

— Хотів зґвалтувати, але я боролась. І це... комуніст.

— Я тобі таку комуну розпишу на морді, що ніколи не забудеш,— і матюкнув.— Дай квиток!

— При мені немає. Чого ви шарпаєте? Я невинний...

Він басом поглянув на завзятого ворога. Хоч би не обшукав, не загарбав документи. Тоді ще з комсомолу викинуть...

— Ви хотіте, гражданка, щоб я закопав його.

— Ні... Нащо?.. Неприємно! Ви, будь ласка, проведіть мене до трамваю.

Пропозиція добре та й добре злякала її — тоді ж усі знатимуть про сьогоднішнє: Гойдай, газета, жінкорки.

Суворий заступник вичавив із тремтячого серця чимало пробачень — воно заприсягнулось ніколи не займати „дурних баб“.

Обскубаний Дон - Жуан майже вимкнувсь із залізних рук і — тюпком.

— Я таких чемберленчиків завжди беру на приціл,— задоволено.

Червоноармієць цікавився Замрієм — де живе?.. чи служить?...

Бесідниця відмовчувалась — навіщо публікувати топленика?

— Щось він знайомий... Здається, наш шеф, із депа... Ого, розшукаю, як захочу.

Липова одягнулась і пішла поруч супутника. Їй подобались його щире обурення й лагідність, а колка лайка цього разу не дуже прикро вразила.

Він, уже прощаючись, запрошував:

— Як хотіте, приходьте в часть, на вечірку. Тут близько... У нас довгоруких нема.

Звеселіла жінка навіть не обіцяла — ще й там знайдеться облудник у військовій шинелі.

Замрій стояв осторонь, оповитий густою темрявою околиці. Довго паплюжив сам себе — і на біса чіпав цю дурну недоторку! міщанку!! Хіба у нього мало дівчат. Хоч би Франя — ні, заміжня — Маруся або Рая. Треба до Раї залицятись; вона не від того...

Трамваїв дзеньків сколошкав йому думки.

Замрій попрямував до зупинки, але на півдорозі затнувся — якось незручно їхати разом із Липовою. Він обвів поглядом байдужі обличчя пасажирів і поплентався додому.

Востаннє блиснув кугель срібною іскрою і знов навколо — ані сліду.

А. КАЛИНОВСЬКИЙ

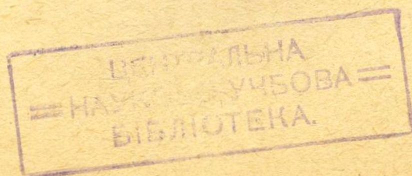
НАПРУЖЕНИМ ПУЛЬСОМ

Чоло буднів
У зморшках
Не день і не два.

Той почин
Вже давно
    Зроблено...
І вдень
І вночі
    Працював,
    Будував,
Сміючись над своїми хворобами.
І вдень
І вночі
Думками горів
Твердий у змаганнях,
Мов дуб той...
    Благала дружина:
„Облиш, відпочинь,
Це ж просто
    Якесь
Самогубство“...
Точилась усмішка
З істомлених уст,
(Не згода, лиш ласка до жінки)
І гостро вдивлявся
В обличчя йому
Із рями
Небіжчик
Дзержинський.
Прогортано роки
З комами днів,
За це — данина кучерява...
Десь в темних майстернях
Міських теслярів
Чекає й на нього
    Ряма....
Минуло, минуло...
Проте — не шкода.

Що з того —
Чи мав, чи не мав там!
Він щиро і повно
Минуле віддав
За світле сьогодні
І
Завтра.
В запаленім серці,
Де шуми густі,
Спалахують гнівні молитви:
Життя п'ятирічку
Здійснити щоб встиг,
Щоб серце не кинуло
Битись.
Шалено і рвучко
Проносяться дні,
Дедалі — настирливіш лікар:
Він знає, що тут
Діягноз один,
І той діягноз —
Каліка.
Він знає, що треба
Будь чи не будь,
Питання ставити руба.
Інакше, товаришу,
Вас привезуть
З якогось засідання —
Трупом.
Спадає усмішка
З істомлених уст
Мовляв:
Це вже слухати звик я,
І знов пильнував
Вартовий на посту
До ранку осяяні

Вікна.
Безглуздя!?
Напевно
У цьому праві
Сучасні спінози й конфуції...
Та тільки... Та тільки
Маєте ви
З невтримних горінь
— Революцію!..
Як влучений сірник
Є
Знаряддя пожеж,
Так само
Живі одиниці
У дні боротьби,
Перевтомлень
І жертв —
Надхненники
Сил будівничих.
Зітре одиницю
Ганчіркою смерть,
Життя нові числа напише.
Хто може між нас
Сподіватись тепер,
Що темпи
Зупинить
Тиша!?
І в русі майбутніх
Розмірених днів
Майбутнього розуму люди
Ніколи горіння
Своїх вчителів,
Героїв своїх
Не забудуть.

ВОРОТТЯ ХО-МІН-ЛУНА

Позавчора підчас обіду увійшов до нас молодий червоноармієць. Я нехотя встав йому назустріч, але в наступну мить скрикнув з радости: я пізнав у ньому мого улюбленця Костя Пономарьова.

— Костю! Відкіля ти взявся? Аджеж ти вже мало не рік служиш в армії?

— Не мало не рік, дорогий Павле Антоновичу, а рівно двадцять дев'ятий місяць.

— Невже?! Чорт, як летить час. Ну, сідай.

— Знімай шинелю, Костику,— промовила дружина, зустрічаючи поцілунками в лице приймака, що давно був щезнув з очей.

***

З Іваном та Мар'єю Пономарьовими нас поріднила революція, і її вогонь, що вимагав багатьох жертов, забрав од нас товариша Івана.

***

Він загинув на врангелівському фронті під містом Запоріжжям. І Мар'я Миколаївна (вона тоді провадила партійну роботу в передфронтовій смузі) тільки випадково лишилась живою. Вона сиділа на найзадньому возі, якому пощастило прошмигнути Кичкаським мостом. Після фронтів товариш Пономарьов уже не щезав з очей, і ось у цей час, здається, двадцять першого року, серед нас з'являється Кость, якого бабуся привезла до Москви з села, де він „творив" революцію й громадянську війну. На Костя ми незабаром почали дивитись як на спільну дитину. Ми жили в одному приміщенні, і, треба сказати, Кость бував з моєю дружиною більше, ніж із рідною матір'ю, яка з ранку до вечора стриміла на заводі, де вона була незамінною профспілковою робітницею.

Кость на наших очах виріс, на наших очах він став на шкільний, а потім і на життьовий шлях, і ми тріюмфували, коли його прийняли до комсомолу. А час... Ах, оцей час, як він летить!

Товаришка Пономарьова переїхала до комунального дому при заводі, і приблизно тоді ж Кость пішов в армію. Ну, звичайно, тепер мені ясно, що цьому вже понад два роки.

***

— Ну, парубче, скинь же свою шинелю.

З шинелею сталось невелике замішання. Ми тільки тепер помітили, що наш Кость ранений.

— Невже ти?..

— Егеж. Я з Далекосхідного фронту, переїздом.

— Куди?

— Ще не знаю, на Кавказ або до Криму, посилають на відпочинок.

— Що скажеш, Олено Яківно? Наш Кость, га? Костянтин Іванович Пономарьов, ранений герой. Стривай, стривай, я бачу, твої лямівки не голенькі, два трикутники встиг нажити.

— Егеж,— промовив Кость і ввесь почервонів.

Дружина, звичайно, зараз же заступилась за нього.

— Що ти, Пашо, дай йому хоч роздягтися, бачиш — хлопець засоромивсь, а ти на нього нападаєш.

А хлопець тимчасом скинув шинелю й сів на поданий йому стілець. Тепер видно було, що його ліва рука була умотана.

— А болить рана?— запитала Льоля з матерньою ніжністю.

— Тепер уже ні, — молодецько промовив парубок, і очі його ожили.

А я дививсь на парубка. Хіба той, що тягав по підлозі мою стару фронтову шаблю і запитував у мене:

„Скільки білих ви зарубали цією шаблею, дядьо Пашо,

 а чому вас не забили на фронті як мого тата?“ Або: „Як я виросту, дадуть мені шаблю та коня і я поїду на фронт?“

— Дадуть, звичайно, дадуть. І як скоро дадуть, Костю; я не встиг навіть оглянутись, як ти вже ройовий командир і ранений герой Республіки.

***

Кость залишився в нас до пізнього вечора. Він умовився з матір'ю, що вона зайде по нього до нас. Це було доділа, тим паче, що в шаленій метушні повсякденности ми вже півроку з гаком не бачилися з Мар'єю Миколаївною. Спершу я не був певен, і не знав, чи триматись колишнього батьківсько - жартівливого тону з Костем, а споважнити нашу розмову теж не хотілось. Але давніша чарівлива Костина соромливість розв'язала мої сумніви. Його свідома смиренність визначила бажаний тон нашої розмови. З його поведінки я зрозумів, що я в його очах той самий старий боєць, ідеал, зміст подвигів якого набрали тільки глибшого й визначнішого значіння в очах молодого вояки. Правда, з багато дечого життьова практика вже здула золотий пил фантазії.

Парубка ранили в нападі, в справжньому серйозному бою.

— Ініціятива наша, і це найголовне, почав він,— Хінці збирались ударити на нас звечора, а ми нагнали їх удосвіта, і в цьому нам багато допоміг Хо - Мін - Лун.

— Хто цей Хо - Мін - Лун?— запитали ми одночасно з дружиною.

— Це хінський салдат, який напередодні нашого наступу передався до нас.

— Хо - Мін - Лун?

Початку його розповіді я не чув: я задумався й пригадав тих хінських салдатів, що разом зі мною билися в рядах Червоної армії.

— Ідемо ми вчотирьох на розвідку. Здибали брід через річечку, що текла між нашими й хінськими позиціями.

Дійшли до конусуватої сопки, що рідко заросла чагарником. Сопки невисокі, але дуже круті. У чагарнику можна сховатись і далеко видно серед жовтого голого степу хінське село, де ховається ворог. Раптом Кац смикнув мене за рукав.

— Бачиш?— каже він, і чую по його голосу, що він тепер мене не дурить. Подивились усі четверо, і справді бачимо, що під сопкою стоїть гурт хінських салдатів і про щось між собою сперечаються.

— Скільки їх може бути?— запитую мимохіть.

— Цілий батальон, — відповідає Кац.

— Дурниця, і сотні не буде,— заперечував Єгоров.

— Ми бо хінців бачимо, та вони нас не бачать, а це ж недалеко, чи й триста ступнів буде.

— Навіть і двохсот не буде,— засперечався Кац.

— А ну мо, Яшко, зміряй.

— Глянь, сюди дивляться.

— А й справді хінці помітили нас. А ми курки зведемо: що буде те й буде.

— Ну?

— Нічого поганого не трапилось. Од хінців одійшов один, біжить до нас, махає і ґвинтівку держить дулом униз.

— А що це значить?— запитала Льоля.

— Стривай, Льольонько. Ну, а потім?

— Підходить хінець зовсім близько - навіть обличчя видно, а ми ще націляємось. Хінець зупинився на сто ступнів, сунув руку за пазуху, довго щось шукав, потім витяг червону ганчірку, розплив усмішкою, скалить зуби й махає ганчіркою. Ми поговорили й вирішили, що я піду вперед, і коли вже трапиться яка бридота, то рятуй, куль не жалій. Я пішов. Хінець посмілів, підійшов ближче, і на хвилину не перестаючись усміхатись і махати ганчіркою. Зупинились ми на десять ступнів один од одного. Він дивиться на мене й говорить:

— Товаліс.

— Ну, чого тобі треба?— запитую.

А він по - свойому заговорив, рукою махає, показує на інших хінців, б'є себе в груди, показує на землю, ґвинтівку кинув, потім узяв, хутко вийняв затвор і висипав набої на суху траву.

— Цілком зрозуміло.

— Я теж зрозумів. Махаю йому, показую на шлях, кажу іти їм попереду, а ми за ними. Так і було.

Він побіг до своїх, почав щось кричати, а потім бачу — рушили. Швидко зібрались, але щось залишили на місці. Коли вони одійшли, я підійшов і бачу, що там лежить щось темне. Виявилось, свіжий труп забитого хінського офіцера.

— Ой!

(Це, звичайно, сказала Льоля, яка ще досі не навчилась тому... Та це ж так ясно).

— Я теж так подумав, що тут не проста собі справа. Але задумуватись не було коли. Рушили теж на певну відстань. Ми вже знали, що хінці на хитрощах зуби проїли. Та на цей раз нічого не трапилось. Дістались річеньки, зупинились. „Товаліс" підійшов до нас і передав свою ґвинтівку. Яшко рвійно схопив її, але я наказав йому зараз же віддати назад.

Ходя взяв ґвинтівку, підійшов до інших і наказав усім повиймати затвори.

Зацокали, потім стихло. Я махнув, вони увійшли в воду, і ми перейшли бродом. Тільки на тім боці я почувся, що я цілковитий господар, і тут побачив, що вони тягнуть з собою: це були два офіцери зі зв'язаними руками й ногами. Так і дійшли до наших. Командир батальону не ввіряв на свої очі: сто тридцять хінців з двома офіцерами та чотирма дозорцями. Я, звичайно, доповів честь - честю, і потім поманив до себе „товаліса". Той уже зовсім призвичаївся в нас, з товаришами був за панібрата і на втіху всім охарактеризував одного з офіцерів. Це полягало

в тім, що він потряс над ним стиснені кулаки і закричав, як розлючений шакал. Видно, він був організатором і ініціятором того, що вони перекинулись до нас.

Я на нього роздивився як слід тільки тепер. Він був уже немолодий. Через усе його кругле корейське лице від перенісся до підборіддя лежав глибокий шрам од шаблі.

— Шрам, кажеш?

— Егеж, шрам. Це робило його якимсь диким і відважним, і, коли б на його обличчі не було постійної щасливої усмішки, його можна було б назвати навіть страшним. З командиром він здоровкався за руку і назвав його „товаліс капитана“. І говорив не вгаваючи, метушився, сміявся, навіть у долоні плескав. Тяжко було зразу, поки не прийшов перекладач. Тільки одно зрозуміли зразу: він показав на себе й кілька разів повторив:

— Хо - Мін - Лун, товаліс.

— Це зрозуміло. Але, скажи, стариган, скільки у вас там, на тім боці?

Звичайно, Хо - Мін - Лун нічого не зрозумів, замість відповіді він радісно скинув ременя, розстібнув шинелю й почав щось шукати в спідній кишені куцини. Виклав усе на стіл: люльку, костяні іграшки, як доміно, різний кольоровий папір, і, кінець - кінцем, знайшов. Це був невеликий клуночок, загорнений у брудну шовкову ганчірку. Хо-Мін - Лун обережно, ніби з побожністю розгорнув ганчірку. Ми всі з великою увагою ждали, що буде. Він розгорнув зовсім, і нарешті перед його осяйним обличчям з'явився значок.

— Який значок?

— Ну, такий, знаєте, зірка, потім там вінок, які носили в громадянську війну дев'ятнадцятого та двадцятого року. Та в вас, дядьо Паше, теж був, пам'ятаєте, я його десь задівав, гадав, що орден.

— А потім?

— Обличчя Хо - Мін - Луна не переставало сяяти. Він

показав нам значок, провів маленьким, із рожевим нігтем, пальцем по величезному шрамі й промовив:

— Воронеж, казак. Х - ха!

Це він сказав ясно, ми всі зрозуміли.

— Вороніж, кажеш?

— Так. Потім прийшов перекладач і почав допитувати. Це все відбулося дуже повільно; спершу Хо - Мін - Лун не розумів перекладача, перекладач не розумів Хо - Мін - Луна, а той намагався всяко розповісти все, що він знав, робив із пальців різні комбінації, а коли й це не допомагало, виладнав своїх товаришів у велику шерегу і, зупиняючись біля кожного, десятьма пальцями показував у скільки разів більше лишилось на тім боці.

Показавши на офіцера, налічив до сімдесяти. Але згодом перекладач знайшов ключ до говірки Хо - Мін - Луна, і все стало ясно.

Ми, звичайно, удосвіта вдарили і саме в час. Коли б ми не почали, і нам була б не абияка неприємність.

***

Тоді, як Кость закінчував змальовування бою, як його ранили, як загинув командир сотні, і він стрибнув на його місце з криком: „За мною, братці!“, як наші літуни заступили сонце, я висунув шухляду писемного столу, де зберігав усі свої документи громадянської війни.

Прислухаючись до розповіді героя спершу упевнено, потім нервуючись і, нарешті, вдавшись у розпуку, копався в шухляді й шукав потрібної фотографії.

— Льоле, ти не бачила тут фотографії Воронізького Інтернаціонального загону? Пам'ятаєш, іще з балькону знімали їх?

— Воронізьку? Може Никопільську?

— Ні, ні, Воронізьку.

— Такої в тебе навіть не було.

— Та як же ж не було, але де вона дівалась?

Я заплачу своєю головою, що там у першій шерезі стоїть комчоти, такий кругловидий, з величезним шрамом. Я пам'ятаю його, він навіть у наказі був, попав до козаків у бран, вони його порубали, кинули мертвого, а він через чотири дні діставсь до нас.

— Ну, а що з Хо - Мін - Луном? — запитала Льоля.

— Достеменно не знаю. Мене того дня ранили, але від одного раненого пізніше з наших узнав, що він дуже образився на нас.

— За що?

— Він хотів з нами піти теж у наступ і навіть умовив сорок чоловіка з своїх. Звичайно, наші цього не допустили, через що Хо - Мін - Лун дуже засумував і ніби через перекладача висловив свій протест, що його, старого червоногвардійця, не мають права не допускати, і навіть мотивував, що раз на тім боці є білі росіяни, то тут можуть бути червоні хінці.

Коли пізно вночі ми провожали щасливу й горду Мар'ю Миколаївну з її геройським сином, я вернувсь до кімнати і востаннє, тепер уже вдвадцяте, переглянув всі свої документи.

— Я заплачу своєю головою...— повторив я про себе.

— Покинь ти,— сказала Льоля з материною іронією.

— Та я, здається, недавно бачив...

— Паше, як ти не розумієш, те, що ти зробив, це навіть безтактовність.

— Чому?

— Хіба ти не розумієш, що дев'ять з гаком років тому цю фотографію Кость розірвав на маленькі шматочки, бо ти через неуважність сказав, що на фотографії білі козаки.

— Кость! Тепер уже пам'ятаю. Правда...

— Пам'ятаєш, як ти хотів вирвати її з його рук, а він на маленькі шматочки; він навіть тобі руку вкусив, коли ти хотів одняти в нього.

— Так, тепер пам'ятаю.

— От бачиш, а ти починаєш при ньому шукати, нагадав йому, він засоромивсь, навіть почервонів.

— Невже почервонів?

***

Я не почував себе винним у тім, що примусив червоніти мого дорогого Костя, правдивіше, ця сторона питання мене зовсім не цікавила в даний мент. Я був глибоко переконаний у тім, і до сьогоднішнього дня не одмовляюсь од переконання, що цей Хо - Мін - Лун служив у мене в Воронізькому загоні інтернаціоналістів.

СЕРГІЙ ЖИГАЛКО

ЛИПОВИЙ ЦВІТ

повість

I

Крадькома виходить за село, падає в траву і, впевнившись, що ніхто за ним не стежить,— іде далі. Минувши десяток віковічних лип — зупиняється біля громом розбитої деревини, улазить в просторе дупло і аж тоді заспокоюється, коли знайшов під сіном свій револьвер. Згодом він заплющує очі. Тепер він може спокійно думати свою давню думку.

І це дуже ясно, і так воно й буде: він стане першим шевцем у селі, лататиме чоботи, а то й шитиме нові, з високими підборами, але ніколи не буде наймитом, як його старий батько.

Розкішно було б бути отаманом найлютішої, яка тільки є на світі, ватаги розбійників...“

Наймитів син уже схвильовано ворочається в дуплі й кашляє.

„Головне, отаманів револьвер не хибить, він, мов та блискавка,— шпаркий і смертельний, отаманів револьвер. Будь ласка,— розбійники волочать отаманові до ніг усіх

ворогів, які тільки є в селі, отаман стріляє їх, забирає маленьку Марту й утікає кудись разом з нею. Еге“... — На цьому напружена думка рветься, хлопець безпорадно дивиться в темряву дупла, навіть здригається,— йому здалось, наче хтось тихо підкравсь до липи й зупинився.

Таки справді підійшло, зупинилося й сказало:

— Петре, я тебе ждав, ти не приходиш прощатись.

Наймитів син, до краю розлючений, вилазить з дупла, хоче сперечатися, але, глянувши на зігнуту батькову постать, мовчки починає збирати з себе соломинки. Він ще не любить, коли його повчають.

— Скинеш картуз і поцілуєш ручку, Петре,— каже наймит.

— Ручку? — скрикує хлопець. — Кажете поцілувати?

— Еге, він же багатий, хазяйський син. І скинеш картуз.

— Як душно! — Петрові душно, він скидає картуз і ховає собі за пазуху. — Вам сьогодні було чимало роботи, тату?

— Я дуже стомився, сину. Так не забудь же поцілувати ручку!

Син мовчить.

Вони обидва ідуть в село...

Підійшли до високих, багатих воріт,— батько несподівано шарпає хлопця за руку, дивиться йому в лице, — може, часом забуде поцілувати ручку?

— Що?— о, Петро ніколи не забуде цього. Він чує, як його батько стогне, йому болять натруджені кістки, він ледве зміг вилізти на воза й узяв віжки. Петро стоїть біля воза, де лежать подушки, клунки, скриньки, липівка з салом. Старий наймит під липівку мостить сіно.

— Це сало?— питає Петро.

— Сало. Тут усе є, і сало.

Он як, на возі ціле багатство! Жменя знає, з чим виряджати свого сина в дорогу. Андрій один у нього, оцей хлопець, що зараз поїде до міста і буде там довго, не один раз

 зацвітуть липи за селом й осиплються. Андрій буде тоді великий, а його батько постаріє зовсім.

Та Жменя й зараз старий, йому навіть з очей сиплються сльози. Він з Андрієм виходить з хати. Так, так, нехай Андрій не забуває свого старого батька й пише листи, як він там у місті і що, — господи, прости йому грішному, така далека й довга путь. За ними виходять гості.

Наймит вмощується зручніше, смикає віжки, та Петро уже встиг вчинити страшне діло: — витяг з - за пазухи картуз й одяг собі на голову. І яке йому діло, що наймит поблід, як смерть. Петро просто нічого не розуміє, він не може оце впізнати Андрія, свого однолітка, куди той їде і нащо одяг такі блискучі чоботи й сиву шапку — от воно що.

Андрій мовчки вилазить на воза, розчулений хлопчисько, кругом нього гості й маленька Марта, вони щось радять йому, аджеж він молодий і нічого не знає, перед ним велика путь, от він добре зробить, коли високо намостить собі сіна. Дрібниця, правда, але багато рук і метушня велика,— щасливої дороги!

Петро підходить ближче і бере Марту за лікоть. Що?— вона висмикує свою руку, вона й собі хоче вилізти на воза, під'їде туди за село, не далі. Лихо тільки в тому, що сама не може вилізти, який же високий віз.

Тоді Петро поможе.

— Держись за мою голову! — каже він і бере Марту під руки. Та в цю мить біля них опиняється Андрій, одпихає Петра вбік, нарешті таки Петро нахаба.

Сміх. — Ну та й Андрій, він сказав, що Петро дуже малий, — ха - ха! — Усі регочуться, з великим жалем позираючи на Петра. Бо він дурний і замурзаний хлопець, а втім, як уже собі хочте, — наймитів син може тільки дивитись, що роблять люди, в крайньому разі чемно попрощатися з хазяйським сином. Будь ласка, — Андрієві наче який біс шепнув, він простяг свою руку до Петра, але той зручно плюнув на неї, чортова робота.

— Он як! — скрикнули гості.

— От воно що! — застогнав старий наймит, стрибнув з воза і зірвавши з Петра картуз, почав лупити сина пужалном.

Марта й Андрій помирають з реготу,— як же їм весело!— та Петро не кричить, зручно викручується з батькових рук, біжить за село до своєї липи і, намацавши в дуплі револьвер, думає люто, страшно, скроні йому болять од стиснутих щелепів.

„Отож розбійники заб'ють ще Жменю й Андрія, а сам отаман утече десь з Мартою просто за хмари, буде там умирати і ніхто про це не знатиме. Не знатиме й батько".

Петрові раптом стало жаль себе, здалося йому, наче він уже вмирає, от ще хвилина і він протягне ноги. У дуплі, чим далі, ставало душно, треба було негайно висунути голову на свіже повітря, не більше,— що зараз робиться на шляху, йому байдуже. Прошу, нехай собі зупиняється підвода, Марта опиняється на землі і ще довго дивиться, куди поїхав Андрій. Хе, яка вона дурна, — Петро може навіть зовсім вилізти з дупла, закладає руки в кишені, тихо йде до Марти. Йому страшенно нудно, щось дуже клонить на сон, але заснути може тільки в дуплі.

— В дуплі?—скрикує маленька Марта.—Як то в дуплі?— вона цього не розуміє.

Еге, тільки в дуплі може заснути Петро. Хіба вона цього не знає?

Ні, вона не знає й дупла не бачила.

Тоді може глянути, зовсім близько.

Підходять до громом розбитої липи, Петро показує на купу кісток біля коріння й каже:

— Тут жив упир. Це його кістки, він умер.

— Упир?— лякається Марта. — Але це кістки якоїсь птиці!

— Багато знаєш, це упир, я його вбив.

Марті з лиця зійшов переляк: упир мертвий, самі кістки. Он як, Петро убив упира?

— І ти його подужав?

Петро засміявся. Він може таких упирів вбивати щодня, коли хоче Марта знати. Принаймні, цього вбивав цілий день, а це дуже швидко. Упир був такий, як хата.

Марта замислюється. Її чорні очі примружуються, вона каже:

— Андрій дужчий, він посадив мене на воза.

— Я тебе підніму вище! — запалюється Петро, одчайдушна голова. Він хапає Марту на оберемок, підносить її в рівень з дуплом і рознімає руки. Марта опиняється в дуплі. Туди влазить Петро. Яку хвилину мовчать. Петро важко дихає, Марта, виявляється, не така вже й легка дівчина, він стомився. А це револьвер, ним можна вбити кого хочеш, свиню, або ворону. Та хіба це тільки, Петро має тут дещо далеко цікавіше, хоч би оця червона стрічка.

— Бери, Марто, будеш вплітати в косу! Коли я вмру — згадуватимеш,— промовив Петро й одвернувся.

Ні, Марті стрічки не треба, краще Петро нехай живе.

— Бери, це я так! — Петро пхає стрічку їй в руки, лягає горілиць і заплющує очі. Він же казав, що чомусь клонить на сон, він буде спати.

— Ах, так! — пригадує Марта. Тоді вона піде.

Петро:

— Ідеш? Ну йди.

Опинившись надворі, Марта регочеться, кидає в дупло щось маленьке й кругле, її дзвінкий голос все тихшає, нарешті затихає зовсім. Петро обома руками хапає маленький коржик, одкушує кришечку і несподівано захлинається сльозами...

Та хіба він може довго плакати?— власне, він і не плакав, то порошина впала в око, і воно зайшло сльозою. Правда, він почуває себе не досить добре, у дуплі стало

зовсім темно, надворі вечоріє, зашуміли, рипнувши гиллякам, липи, а може то щось зовсім інше. Петро не знає. Він похапцем вилазить з дупла, біжить на другий край села до Терешка, сліпого на одне око шевця. Поволі смакуючи коржик, він питає, чи Терешко дома,— і Констанції немає? Дивно. Власне, він так спитав. Гриша може собі спокійно латати чоботи.

— Ти щось їси? — питає Гриша.

— Коржик.— Звичайний коржик і солодкий, як мед. Гриша ніколи не їв таких ласощів, він круглий сирота, вчиться в Терешка шити чоботи, щоб усе своє життя їсти з цього хліб. Тільки він ніколи не їв таких коржиків.

Петро ламає йому більшу половину, дивиться, як той жадібно їсть.

— Де ти узяв таке, Петре?

Еге, так Петро узяв і сказав! Його зацікавило нове шило.

— Добре шило. А коржик дала Марта, коли хочеш знати.

— Марта? — Гриша не йме віри, Петро напевно бреше.

— Нехай брешу. Вона ще була у мене в дуплі й дала коржик.

Гриші стало душно, особливо морока з цією латкою.

— Ти брешеш, Петре, то не Марта дала коржик!

В цю мить увійшла Констанція, — часом ніхто не бачив Терешка, її батька? Ах, як гарно зараз надворі, високе, тепле небо, і раптом Констанція регочеться, зупинившись біля Петра. Хіба йому не боліло, коли пужалном витягали його по спині, ха - ха!

— Мене ніхто не бив! А це дуже добре шило! — каже Петро, низько нахилившись над столиком з струментом.

— Я вже й не знаю, чому ти не плакав! — сміється Констанція, оця молода дівчина з великими темними очима. — Петре, невже тобі не боліло?

— Хто тобі набрехав?— червоніючи спитав Петро.

— Марта. Вона ж бачила!— і знову регочеться оця

 молода дівчина з темними очима. — Та глянь же мені в вічі, Петре!

Він становиться до неї спиною. Нехай Гриша не слухає Констанції, а вірить, що Петро теж буде шити чоботи, завтра приїде його батько, купить шило й ременю.

— Ще треба дратви, колодок, багато чого треба!— радить Гриша.

— Купить, нехай тільки приїде. Констанціє, не смикай мене за сорочку, вона у мене благенька.

Старий наймит приїхав аж на четвертий день. Був сумний, як ніч, часто курив тютюн, нарешті заговорив. Так то, і головне — людині не личить байдикувати, а коли ще вона молода — то це страшно. Далеко страшніше наймитувати, отож Петро мусить піти в шевці, поки не пізно.

— Куди поїхав Андрій?— спитав Петро.

— Сьогодні почнеш, разом будете з Гришею.

— Куди поїхав Андрій, тату?

— Не наше діло,— махнув рукою наймит.— А тобі не боліло, Петре? Я хотів помаленьку торкнути, сама рука того... Ну й добре, що не боліло.

І вони ідуть до сліпого на ліве око шевця.

Терешко радий, з охотою, з Петра буде добрий майстер, це вже Терешко знає. Сьогодні Петро зазнайомиться з струментом, а завтра сукатиме дратву,— гей же, отака доля!

Та на другий день не довелося зсукати жодної нитки:— прийшов старий наймит, у Жмені різатимуть солому, добре б було, аби Петро поганяв коні.

— Ти мені дай хлопця на один день!— каже наймит.

Будь ласка, Терешко дозволяє, і Петрові краще. Далеко веселіше поганяти коней, а під обід прийшла маленька Марта, стала збоку, хоче щось сказати. Уста їй ворушаться, та Петро не чує її, махає рукою. Еге, так то вона й підійде, Марта боїться коней, особливо страшний жеребець, він

наче звір який, таких коней малюють на іконах,— Марта вже кричить:

— Дивись, бо вдарить!— Радить Петрові бути обережним, ось що вона каже.

Петро зневажливо посміхається. Він ще не таких бачив коней, це просто комаха, а не жеребець, і несподівано витягує звіра батогом. Той заревів, рвонувся, щось скрикнуло, січкарня стала, з повітки вискочив переляканий Жменя, повиснувши на шиї гарячому коневі.

Це сталося в одну мить, як сон. Петро не помітив, коли саме втекла Марта. Його самого кликали з повітки, там трапилася жахлива річ, моторошне видовище. На соломі лежав Петрів закривавлений батько. Йому по самий лікоть одрізало праву руку. Він лежав білий, як смерть, підпливаючи кров'ю. Два других наймити лили на нього воду. Згодом поранений повів очима і гукнув Петра, але того вже не було. Він сховався в своєму дуплі, дрижав з тіла і жалібно скиглив...

Аж увечері Петро прийшов додому. Батько лежав на лаві, під ним була кривава калюжа, він просив пити. Терешко порався щось, перев'язав рану новою хусткою, та вона мало що помагала, кров сочилася, поранений стогнав, просив води, його палило всередині.

— Ти здорово зійшов кров'ю!— сказав Терешко.— Лежи й не ворушись.

— Я от пропав!— тихо шепотів наймит.

— Та не ворушись же, ти таки здорово зійшов кров'ю!

Скоро слабий знеможено заснув. Уранці йому покращало, міг звестись, навіть пішов до Жмені. Адже то його давній хазяїн, і не важно, що наймит пробув там недовго, йому болить рана. Він прийшов спокійний, блідий з лиця, з особливим блиском в очах, чого Петро ніколи не помічав. Нехай Петро вийме нову сорочку з скрині і йде до Терешка.

— Ти візьми оцей хрестик! — сказав наймит, скидаючи

 з себе білий хрестик.— Це давній хрестик, з ним ніколи не пропадеш, колиноситимеш його на шиї.

— Я його ніколи не скину, тату!

— Не скидай, сину!

Увечері, коли Петро прийшов додому,— наймита більше не було. Він був холодний, як лід, висів під сволоком на шворці, з синім лицем і стиснутими вустами. Петро сів на лаві проти мертвого батька, поклав руки собі на коліна і замислився. Йому страшно і разом з тим дуже дивно. Аджеж ще вранці батько віддав йому свій хрестик, а тепер мертвий. От він висить і не ворушиться...

Так, це вже занадто й дуже дивно.

Усі знизують плечима, розводять руками,— нечувана річ, страшне видовище.— Жмениному наймитові день тому перерізало руку, а вже сьогодні він мертвий. Ясно, сам собі вкоротив віку, чужі руки не торкали покійника,— господи, прийми його душу!

Особливо дивується Жменя:— правда, наймит був роботящий, як віл, ще вчора приходив по мішок жита на одробіток. Ви чуєте! — на одробіток цілий мішок жита, наче він не каліка. Хе, так і сказав, що одробить, коли одужає, безрукий може одужати. І Жменя не такий вже й багатий, щоб розсипатися житом, будь ласка. Так, Жменя не такий вже й багатий, як дехто думає, ну, як думає хоч би Терешко. Він просто каже, що наймита вбив Жменя. Ха - ха, сміх один, і головне, оцей безокий швець думає, що йому повірить яка порядна людина. Просто нахабство. Люди хвилюються, як море...

Тимчасом наймит мертвий. Лежить на столі довгий, тонкий, смерть його витягла. У хаті, крім Констанції, Петра й Гриші — нікого. Не можуть же люди зайти в хату, коли там самовбивця. Люди можуть постояти на вулиці. Їх там повно,— дивний покійник, нечуваний випадок, незабутній день.

Констанція стомлено сіла на лаву. Згодом прийшов Те-

решко,— хай їм чорт, усім людям. З самого ранку він бігав шукати копачів до ями, забіг до Жмені, був і в попа, ну їх до сатани. Констанція не знає?— піп говорить, що самовбивць ховають за кладовищем, а Жменя не дав коня вивезти покійника. А втім, це не так і важливо, Терешко забив труну віком й узявся за підголів'я.

— Берись там!— показав Констанції на другий кінець труни.

— Ну бо, берись же, Констанціє!

Труну виносять з хати, кладуть на маленький візок. Констанція відсапується, усі на неї дивляться, їй ніяково, вона стомлена. Терешко знову їй пояснює, що труну вони повезуть самі, Петро й Гриша помагатимуть ззаду, нічого тут немає дивного. От у чужих країнах мерців просто спалюють на попіл, далеко зручніше, ніж оце морочитись з труною.

— Ну, рушаймо!

Люди перед ними розступаються, наче од чуми, хтось на труну хотів кинути квітку, але вона попала Констанції на голову, застрягши у волоссі. Це була дивна процесія, незабутній день. Покійника спустили в яму за кладовищем, насипали могилку, на ній залишився один Петро.

— Тільки виплач себе!— радить Терешко.— Я знав одного, він не плакав і йому сльози кинулися в голову. То був страшний божевільний, він кусав людей і вмер. Виплач себе, не жалій, кажу, сліз!

Петро сам. Хоче плакати, приникає лицем до свіжої землі, та сліз не було. Він пригадав того божевільного, і йому стало страшно, хотів уже бігти звідси, звівсь на ноги й скрикнув.

Перед ним стояла маленька Марта. Правда, підійшла дуже тихо, оце жмутик безсмертників, тут дуже гарно, вона приходитиме сюди гуляти.

— Я виполю тут бур'ян,— от що зробить Петро. Він ще щось надумав, але це покищо таємниця.

— І я. Ти не проженеш мене? Я на могилу кластиму свіжі квітки.

Петро дивиться Марті в лице і хоче вірити...

Та квіток Марта більше не приносила. На дереві вже давно не було листу, а сю ніч випав перший сніг. Він ліг на землю тонким шаром, подекуди почав танути, все ж таки сліди чобіт було досить добре видно на ньому. Слід великого чобота з підковою, що вів од Жмениного двору на край села, поплутався біля лип і вже широко, наче стрибками, повів на другий край села.

Цим слідом іде голова сільської ради, писар і Жменя. Вони тихо розмовляють, призираються до сліду, нарешті зупиняються біля Терешкової хати. Тут слід великого чобота був ще зовсім свіжий, скибка натоптаного снігу з підбора лежала просто на порозі,— сумніву більше не було, ніхто інший, як Терешко. Йому не треба дати й отямитись, зв'язати й зараз же вести куди слід, — принаймні так радить Жменя і перший увіходить до хати.

Мовчки троє їх кидається на Терешка, валять його з ніг. Жменя притискує йому уста ліктем і скидає чобота. Так і є, чобіт щільно уходить в слід, наче то його форма.

— Що ви робите, ви мовчите і я нічого не знаю!— пручається Терешко, гукає на Констанцію, щоб вона помогла розв'язати йому руки, та Жменя зручним ударом одіпхнув її до стіни, нехай вона буде обережна, коли не хоче підпливти кров'ю. З Терешком вони не довго порались, просто виволокли з хати і повели до сільської ради.

Констанція ішла ззаду й ламала руки.

— Іди собі додому!— порадив Жменя. Він щиро радить їй не турбуватися про батька, вона мусить бути спокійна, так само, як спокійно вчинив злочин оцей Терешко...

Еге, він дуже спокійно увійшов до Жмені в стайню і заколов жеребця. Тут же валялись закривавлені вила. Терешко сам признався у цьому злочині, коли йому дверима прищемили руку. Правда, спершу кричав, зомлів був, але його

одлили водою, знову прищемили уже обидві руки, і він, увесь мокрий, признався, нечуваний досі злочинець. Тоді його били без жалю, а ввечері повезли до міста. За ними бігли Констанція й Петро.

Ха - ха, Петро навіть уміє вимахувати кілком, гей — завзятий хлопчисько!..

— Констанція хоче щось сказати!— кричить Петро, ухопивши коня за поводи. Він дурний, треба було Жмені смикнути віжки, і він би лежав під копитами, розчавлений, як жаба, але коли він такий завзятий — нехай Констанція попрощається з батьком.

Терешко звів свою змучену голову й тихо сказав, щоб вони розібрали Петрову хату на паливо, видно зима буде люта, Терешко й сам скоро вернеться, аби тільки його не вбили десь на дорозі.

— Ждіть мене!— востаннє промовив, охопивши лице долонями...

Час ішов, а Терешко не вертався. Прийшла зима з хуртовинами, тривожна й люта, на стінах виступав сніг, руки коцюбли, Гриша довго не міг удержати шила, плакав, нарешті змушений був вилазити на піч до Петра й Констанції. Вона сказала, що більше немає ні тріски, завтра піч буде нетоплена, Констанція не знає вже, що й робити.

— Ми розберемо мою хату! — запропонував Петро.

Ну, ясно. Вони порубали у Петровій пустці усі ослони, стіл, Констанція здорово може витопити піч, дрова сухі, як порох — боже мій, що вони наробили! — сплескує Констанція долонями,— вони порубали образи, або вона тоді нічого не тямить!

— Глянь, Петре, це шматок ікони!

Правда, шматок ікони, надвоє розколотий бог, але це ще не значить, що він святий, принаймні він себе не врятував, коли його розколювали сокирою. Петро Констанції купить десять таких богів, вони тепер дешеві, як перець — ха - ха!

У хаті потеплішало, Петро з нудьги сукав Гриші дратву,

так вони дожили до різдвяних свят і трохи січня, тоді Констанція вирішила піти до Терешка. Аджеж він їй батько, хто знає, що з ним, вона спитала Жменю, але той вигнав її з двору. Він не хоче з нею й говорити, вона дочка страшного злочинця, її небезпечно пускати на подвір'я, чого доброго, вона може що вкрасти.

— Я тільки питаю! — засмучено сказала Констанція.

— Іди, йди, бо нацькую собаками!

Констанція конче мусить знайти батька.

— Але це десь далеко, на край світа, ти замерзнеш у степу, надворі який мороз! — зауважив Петро. Небезпечну річ вигадала Констанція, він глянув на Гришу, що той скаже.

— Не йди, ти замерзнеш та умреш! — почав Гриша і враз заплакав. Хто знає що, все ж таки Констанція не може не піти, уперта дівчина. Вони добрі хлопці, полагодять їй великі чоботи, у них ніколи не замерзнеш,— що саме вони хочуть сказати?

Не тільки полагодять великі чоботи, а й вистелять їх всередині вовною, але зупинятися в степу не слід,— не забудь цього, Констанціє! Степ зимою немилосердний, це вже вони знають. Коли лице починає терпнути, наче його хто лоскоче — негайно треба набрати жменю снігу й потерти ним щоки. Правда, воно боляче, з очей посипляться сльози, як іскри, та лице буде врятоване.

— Не зупиняйсь! — разом гукає Петро й Гриша, вирядивши Констанцію за село.

Вона йде, провалюється в снігу, їй важко, а вони стоять і гукають: не зупиняйся,— гей, щасливої дороги! Констанції уже не видно, у повітрі починають гойдатись сніжинки.

— Вона вернеться? — спитав Гриша, все ще вдивляючись у степ.

Петро:

— Ти хочеш сказати, що вона замерзне? Ні, я вже знаю.

Гриша:

— Еге. Ми їй сказали, що робити, коли змерзнеш.

О, вони обидва добре тямлять, як рятуватися од морозу! І не це тільки, може вони й більше що знають, може вони знають деякі таємниці, про що ніхто в селі ніколи не довідається.

Вони тепер самі в хаті, цілий день біля чобіт, а ввечері ідуть до Яреми.

То немолодий уже парубійко, вівчар, дивна людина, не була б йому в коліні куля, коли дехто хоче знати. Куля гостроноса, коліно болить і терпне на негоду, Гриша й Петро на власну віч бачили:— збоку на коліні синя, звичайна собі цяточка. Коли надушити її мізинцем — почувається зовсім близько під шкірою щось тверде. То і є та сама таємнича куля. Її можна виколупати шилом, Петро одразу викинув би її геть, але Ярема цілком серйозно сказав, що од шила може статися антонів огонь, а це справа небезпечна, а то й смерть.

— Нехай собі сидить в коліні, принаймні я знаю, хто нею вистрілив.

Туди до собаки! — виявляється, у Яреми були вороги, якісь невідомі люди. Ярема не така вже й проста людина, як здається, крім кулі в коліні він має ще чудову гармонію в скриньці. Іноді бере її й грає. Він каже, що грати часто не може, на це є особливі причини.

Живе Ярема у своїй хаті, один як палець. Значить, доля. Він вродливий, але ніяка дівчина не мала охоти поділити своє життя з Яремою,— ха - ха, він же вівчар, невже цього й досі не розуміє? Отож Ярема любить випити. Не те, що він пияка, навпаки, без огиди не може думати про горілку, та чарчину - другу, будь ласка, од цього не збожеволієш, бувають на все відповідні хвилини.

Петро й Гриша добре знали ці хвилини, вони приносили тоді пляшку самогону,— прошу, Яремо, можеш випити. І він пив, ставав говіркий і дуже цікавий, грав на гармоні, без павзи, усіх пісень, яких знав. Пісні були сумні, пере-

 важно з тривожними басами, плакала одна жалібна флейта. Граючи, Ярема блід з лиця і хилив голову.

— Це матроська пісня! — нарешті промовив,— ви не були під Перекопом? Ах, так, ви там не були, я бачив, як ішли вмирати матроси і тоді ж вигадали оцю пісню. Петре, обійди! Петро кругом знадвору обходить хату, сповіщає, що там нікого немає,— Ярема починає оповідати. Говорить довго, заплутано, може вигадує, або п'яний. Він був під Перекопом, це далеко звідси, там були буржуї й арапи, що лиця їм чорні, як вугіль. Особливо було багато буржуїв, як сміття. Ярема теж колов їх, топляв у морі, коли хто з них виринав з води,— він поціляв кулею просто у голови.

— Ви не бачили, як топлялись буржуї? — Ах, так, ви тоді були малі. Гришо, обійди!

Гриша обходить хату, там, як і завжди, одна ніч, зорі, немилосердно тріщить мороз.

— Бив я й гетьманців, ви їх не бачили? То такі звіри, тільки з людськими виголеними головами. Вони ловили більшовиків і пальцями видушували їм очі. Оця куля їхня, ви тільки гляньте! — Ярема сотий раз показує своє коліно— Це їхня куля, але вони недотепні стрільці, влучили тільки в коліно. Ха - ха, хотів би я знати, куди ми влучали під Перекопом! — Ярема одразу змовкає, наче одкрив яку таємницю, нарешті хапає Петра за руку і тихо шепоче:— у нашому селі гетьманці нас трьох зловили, двох замучили, а я втік.

Петро з жахом одступив од нього.

— Его, а я втік! — майже скрикнув Ярема і похиливсь на край столу. Його почало нудити, він не був пияком і його здорово таки занудило. Щось почав недоладно вигукувати, комусь погрожував, кашляв, нарешті заявив, що він зовсім не п'яний. Як усі п'яні — він певний був, що цілком тверезий... Сьогодні також Петро й Гриша принесли пляшку. Ярема подержав її, похитав головою і викинув пляшку з хати.

Знову ж хата була заметена, по кутках більше не гойдалося павутиння, перебита ніжка в столі була нова, сам Ярема помітно причепурився, вимив шию милом, старанно вилатав свого піджака, чоботи вимастив оливою. Гармонія й дивні оповідання в минулому, він питає, чи правда, що Констанція пішла до міста?

— Не замерзне часом у степу? Я тільки так питаю. Не казала, коли прийде?

Петро й Гриша добре не пригадують, коли саме прийде, десь незабаром, принаймні їм так здається.

Ярема неспокійно дивиться у вікно,— боже, який мороз, збирається щось на хуртовину,— значить, Констанція прийде цими днями?

— Який мороз!

Справді, мороз немалий, такої зими мало хто й зазнав, хіба що старі люди. Але тоді не так мерзла птиця, як тепер, ворони просто падали на сніг не тріпнувши крилами, у повітках трусилася худоба, її довелося забрати в хату. Криниці вимерзали до дна, дерева тріщали, розколюючись надвоє.

Шлях до міста лежав зовсім невбитий, жодного сліду, не було сміливця, що міг би вирушити далеко в степ. Село було одрізане од усього світу, а кругом голий степ, сніг і хуртовини.

Та всім на диво, серед степу, далеко од села, щодня можна було побачити людину. Зранку, ще як усе спало, людина виходила з села, зупинялася на могилі, не рушаючи звідти до самої ночі. Видно, цій людині було дуже холодно, вона танцювала, била себе по плечах руками, цілий день тупцяючись на блискучій під сонцем могилі.

Це справді якийсь сміливець або божевільний. Морози з дня на день дужчали, синє повітря палило лице, боліли груди, а людина товклась на могилі зранку й до пізньої ночі. Голова сільської ради послав туди десятника. Той пройшов сотню кроків і вернувся. Він краще змерзне дома—

 такий клопіт з тією людиною, на неї змушені були махнути рукою.

Ну, ясно, сьогодні у степу витиме один вітер, зранку знялася хуртовина, світ закривсь снігом, усе живеє позачинялося у чотирьох стінах, надворі виють собаки і гуде вітер.

А на могилі стояв чоловік. Він напружувавсь проти вітру, щоб не впасти. Біля нього уже намело велику кучугуру снігу, а вітер ревів, куди не глянь, один сніг, угорі, під ногами, спереду, довкола хуртовина і на могилі дивний сміливець. Увечері він наламав з сухої липи хмизу і запалив серед могили.

Так зробив цей чоловік. Сам не грівсь біля вогню, навпаки, далеко одійшов од нього, видно щось кричав, та вітер брав його слова, заносив їх кудись далеко, кидав додолу, присипаючи сухим снігом. Раптом чоловік побіг з могили, заховався у хуртовині, наче пропав зовсім.

Не буде ж Ярема стояти й дивитись, як у степу ворушитись почало щось темне, воно помітило вогонь, іде просто на нього, але згодом почало зупинятись, нарешті зовсім перестало рухатись.

Ярема уже не йшов, а біг. Нога з кулею терпла, а він біг, провалювавсь у заметах, хустка, що нею було обмотане йому лице, десь впала, він опиняється біля чорної купи, хапає її собі на плечі і несе до села. Дома, засвітивши лямпу, він радісно скрикнув. Констанція навіть не змерзла, тільки стомилась і хотіла заснути в снігу, так клонило на сон, тільки в руках зашпори. Ясно, коли б не Ярема, могла б умерти.

— Руки потри снігом!— порадив Ярема.— Дай, поможу! вони такі маленькі оці пальчики й сині, він нахиляється до них ближче,— які це маленькі ручки.

— Лице, твоє лице, Яремо!— скрикнула Констанція, хапаючи руками сніг. Це саме робить Ярема, старанно тре собі лице снігом, але нічого не помагає. Ніс і щоки

йому зовсім побіліли, розпухли,— якже він був змерз, видно, він кудись ішов, чи що?

— Я хотів піти на заробітки!— йому стало погано, уже не міг устояти на ногах, його почало нудити, він ліг на лаву й застогнав.

Констанція поставила біля нього відро снігу, тихо вийшла з хати, надворі зупинилася глянути в шибку. Ярема держав лице в долонях, нахилив голову, видно, йому було страшенно боляче...

О, йому дуже боляче!— Лице розпухло, він обмотав його хусткою до самих очей, уночі не міг заснути з болю, особливо мучила нога, де сиділа куля. Йому порадили змазувати одморожені місця гусячим смальцем, він мазав, нікуди не виходив, нарешті не витримав і пішов до Констанції.

Петро й Гриша зареготалися. Ярема ступив на поріг такий чудний, замотаний хустками, наче дешева лялька,— ха - ха! Він може показати своє лице, Петро поможе розв'язати хустки,— носа немає, він одпаде!— сплеснула долонями Констанція.

Ярема винувато посміхнувся й сів на лаву. Він засумував. Власне, нема нічого страшного, ніс покищо цілий і щоки, хоч ці місця гниють, порепалися, щілинами іноді сочиться кров. Але йому оце порадили деякі ліки, він буде здоровий

Хлопці питають, де це він так змерз.

Он як, хотів піти на заробітки!— та й нічого дивного, усі пам'ятають оті морози, то було щось страшне, якась нісенітниця між небом і землею, можна було зовсім умерти, це добре, що тільки ніс і щоки.

Ярема питає, як там Терешко.

— Кажеш, у тюрмі, Констанціє?

Еге, зараз у тюрмі, чекає на свій суд, шиє ув'язненим чоботи, заробляючи цим яку копійку. Він наче й на волі, все таки додому не пускають.

— То не він заколов жеребця, це вже я знаю!— раптом сказав Петро.

Ярема теж такої думки, Констанції нема чого журитись.

Та вона й не сумує, навпаки, весела,— ха - ха, цікаво, який буде Ярема без носа, його тепер ніхто не зважиться поцілувати,— це Констанція так сказала, вона жартує.

Ярема знову засумував. Його морозить, треба йти додому, йому дуже боляче. Правда, весною одужає, будь певна, Констанціє, ніс буде цілий,— весна, з сонцем найкращі ліки, а зараз така зима, Яремі дуже сумно, інколи йому здається, що ніколи не прийде весна і ніщо не зміниться...

А вона прийшла, і все змінилося. Сніг розтав, у небі попливли нові згуки, земля парувала торішнім гноєм і, як завжди буває в глухих селах — разом з весною прийшла пошесть. Діти хворіли й умирали.

Заслаб Гриша. Він кашляв, уже не сила було лагодити чоботи, помітно спадав з лиця, уночі щось вигукував, його мучила гарячка. Констанція порадила Петрові кинути роботу, пошесть може перейти через чужі чоботи, і він ляже, як Гриша. Якось вони проживуть, починається весна, скоро приїде Терешко, аби тільки не вмер Гриша.

Петро сховав струмент, йому нема чого робити, така нудьга, він може піти до своєї порожньої хати, або до липи, де лежить його револьвер. З дупла треба викинути сніг, намостити свіжого сіна, те й се, він конче мусить це зробити.

На вулиці зустрічає Марту. Вона несе великі чоботи, їй лице розчервонілося, кидає на землю чоботи й сміється. От цілу зиму не бачила Петра, він багато виріс, на козирок йому в'ється волосся, дивиться з - під лоба, наче старий.

— Це чоботи, ти полатай їх, Петре, вони батькові.

— Я вже не латаю!— Марта чоботи може нести назад, он то як.

— У тебе вже вуса й борода!— дивується Марта, зовсім забуваючи про чоботи.

Петро мацає себе за підборіддя, там тільки легенький

пушок, нічого особливого, Марті так здалося. Їй чоботи треба на завтра?

— Давай, тільки не йди в хату, Гриша спить і дуже хворий.

Але Марта буде тихенько, гляне тільки на Гришу і все.

Петро виносить струмент з хати, лагодить чоботи і посміхається. Нарешті, не витримує, дивиться у дзеркало. Так, Марта багато перебільшила, замість бороди й вусів — один пушок, ріденький, жовтий,— хе, він любовно гладить його долонею...

Закінчивши з чобітьми, він ув'язав їх у хустку, вимив собі шию милом, іде до Марти. Там була велика зміна, великий собака був прив'язаний біля самої хати, звір, а не собака, ладен був розірвати хлопця на шматки. Петро мусів свистати, бити кілочком по воротях, дивно, що не виходить Марта, вона наче оглухла.

Замість неї вийшов її батько, сердитий чоловік, він гроші за роботу віддасть Констанції, Петра собака може просто з'їсти, краще йти додому.

Петро вже не знає, що й робити. Головне, він старанно вимив шию і чоботи приніс не на шворці, а в хустці. Міг би цього й не робити, йому стало досадно, не рушав з місця й думав...

— І він не вмер?— несподівано спитала Марта.— Я кажу про Гришу!— вона тулить собі до грудей щось у хусточці, їй соромно.

О, Гриша не вмре, нехай тільки приїде Терешко. Чому так вирячилась на Петра Марта, він каже про Терешка!

Марта не вирячалась, а тільки їй дивно, що Петро й досі не дуже то тямучий хлопець. Невже він не знає, що Терешко не приїде зовсім, завтра його судитимуть і він ніколи не вернеться.

— Він зовсім невинний!— тихо сказав Петро.

Еге, Марта теж так думає, їй Терешко колись купив медяник, але він ніколи більше не вернеться. У Марти вдома

зараз гості й Жменя, п'ють горілку, вже всі п'яні, завтра поїдуть судити Терешка. Собаку прив'язали біля хати, щоб ніхто чужий не приходив, Марта чула, як Жменя казав, що Терешкові доведеться згнити в тюрмі, аби тільки усі свідки брехали в один голос. Ха, їй смішно, такі вони п'яні.

— Ти скидаєш картуз, Петре, а зараз холодно!

Петрові не холодно, а млосно, йому ніколи, він поспішає додому.

— Ти білий, як крейда, Петре!

— Я червоний!— каже він і біжить од Марти.

— Господи, та вернись же!— гукає Марта, виймає з хусточки два пиріжки, один Петрові, а цей, більший — Гриші. Вона закриває лице долонями й плаче...

Дома Петро почав свистати, Констанція нехай ув'яже йому трохи хліба й цибулину, він піде до своєї хати, може вернеться коли,— не знає. А це пиріжки Гриші, Петро свої уже з'їв, їх було п'ять. Ага, коли що,— Гриша нехай ходить в його нових чоботях.

— Ти йдеш наче надовго, чи що?— дивується Констанція.

— Я уже сказав. Егеж, наче й усе!— він похилив голову.

На вулиці Петро зупинився, щось подумав, але, махнувши рукою — пішов далі. Підійшов до своєї порожньої хати, зазирнув у кожне вікно, виполов билини біля дверей, сів чекати, поки зайде сонце. Тоді вийшов з села. Був дуже розчулений, глянувши на громом розбиту липу з дуплом, та туди не підходив, а все йшов і йшов, і не знав, чи вернеться коли додому.

II

Нарешті таки у глухе сільце прийшла радість і невимовне щастя, коли не більше. Голова сільської ради спробував випустити своїх корів за село. Вони почали пастися, скубли траву, до самої ночі не вертаючись додому. Під ногами їм

був харч, добра, соковита паша. Вона якось швидко виросла, наче вийшла з води, людям тепер нема чого непокоїтись про худобу.

Але головині корови заскакували й на озимину, грузили її ногами, це щось та значить, треба було подумати про чередника. Завтра неділя, зійдеться громада,— так робилося щороку, незмінно й здавна.

Справді, прийшла весна і всім весело. Кому яке діло, що вона непокоїться, оця Констанція, гарна дівчина з великими темними очима? Може він лежить у своєму дуплі. Петро такий дивак, він сирота, з нього вийде не аби яке ледащо, коли не шибеник, видно це було ще змалечку.

Та в дуплі його не було. Констанція пішла до Марти.

— Він прийде!— упевнено сказала Марта. Прийде й Жменя і свідки,— хіба Констанція не чула? То маленька Марта знає багато більше, ніж Констанція.

— Я не знаю, що ти говориш, Марто!

— Вони поїхали судити твого батька, коли хочеш знати— принаймні, Жменя богом присягався, що Терешко зогниє в тюрмі, він не дарма узяв з собою двадцять свідків, аби тільки вони брехали, як один. А Петро прийде, це вже Марта знає.

Констанції стало недобре. Вона, мов п'яна, іде до Яреми, нехай він дарує, вона така стомлена, сяде трохи спочити.

О, будь ласка!— Ярема змітає рушником лаву, лице йому червоніє,— то на лаві порох, змете його, щоб Констанція не забруднила своє вбрання. Ну, от, він хотів посміхнутися.

— Який же ти став, Яремо!— похитала головою Констанція.

Ярема заметушився. Став який? То порошина в оці!— витирає забрудненим рушничком очі, тре їх, вони червоніють, Яремі вже з очей сиплються сльози.

— У хаті стільки пороху!— сказав, повернувшись до Констанції спиною.

— Але який же ти став, Яремо!

Еге, ніс йому зовсім одвалився, щоки назавжди порепались і посиніли, на нього страшно було глянути. З вродливого парубка стала потвора, він гугнявив, не міг другому дивитися в очі, у хаті ще така курява, хто не знає — може подумати, що Ярема плаче.

Констанції теж не мале лихо, десь дівся Петро, а Жменя поїхав судити батька. Ярема не чув?

Ні, але коли Петро зник — значить незабаром Терешко буде дома.

— От побачиш!— Ярема повеселішав, такий радий, що все закінчилось добре, він би оце з охотою одвідав Гришу,— можна, Констанціє? Він так і знав, що вона йому не відмовить...

Гриша сидів на полу, на нього світило сонце, од чого лице йому стало прозоре, наче лялька з воску. Посміхнувшись Яремі — він лягає. Йому сидіти важко. Гриша уже регочеться, значить Яремин ніс пропав, наче його з'їли миші,— ха - ха!

Ярема й собі сміється. Гриша дуже помиляється: не миші, а собаки, от нехай скаже Констанція. Гриша милий хлопчина, Ярема знав, що він одужає, Гриші тільки буває сумно самому в хаті. Добре б було, аби Ярема частіше приходив і грав на гармонії.

— Ти граєш?— дивується Констанція.

Граєш! Гриша й Ярема змовно регочуться. Він грає непогано, гармонія з подвійним рядом клявішів, Констанція колись сама почує,— ти почуєш!— каже Ярема, пересідаючи до неї.— Це якесь дивне веретено!— бере її руки разом з веретеном. Він ще такого веретена не бачив. Йому приємно держати руку Констанції, вона маленька, оця ручка, Яремі багато не треба, тільки подержить.

— Але ти її тиснеш і вона болить!— каже Констанція й пересідає на друге місце.

І це дуже серйозно. Гриші легше, коли Ярема в хаті, нехай завтра прийде з гармонією.

— Значить, прийдеш?

— Я вже казав. Веретено справді дивне!— знову Ярема хапає Констанцію за руку, вона пручається,— який він дужий, він її задавить.

— Пусти — безносий! Ти ж безносий!

Ярема одразу пускає руку. Він обов'язково прийде завтра, взагалі тепер приходитиме щодня, поки Гриша одужає. Всього кращого!

Констанція іде за ним у сінці. Але Ярема дурний, з ним у темних сінцях твориться щось недоладне, або він збожеволів:— хапає обома руками Констанцію за голову, тисне її до себе і цілує в перенісся. Вона впирається руками йому в груди,— хай йому біс,— він не забуде прийти з гармонією?

— Тільки вранці, чуєш?— гукає, коли він був уже на вулиці.

Ярема хитає головою...

Уранці не прийшов, бо до нього самого прийшли люди, цілий гурт їх, повна хата. Слава тобі господи, надворі душно, весна вповні, небо чисте й високе. У Яреми на сонячному вікні гріються червоненькі із білими крапками жучки. Звуться вони корівками. Жучки розбилися на пари, оці розумні божі створіння, Яремі неодмінно треба брати з них приклад. Він же один, як палець.

— Пора й тобі шукати пари!— кажуть люди. Адже Ярема встиг позбутись носа, скоро позбудеться й розуму і ніхто його не догляне. Женитись треба, Яремо, хе - хе!

— За мене ніхто не піде!— простодушно сказав Ярема, винувато посміхаючись.

— О, божевільна Секлета з охотою, ха - ха!— задоволено зареготався один багатий мужик з свого дотепу. О, за Ярему Секлета піде, хоч і на край світу, хе - хе.

Ярема й собі посміхається, думаючи одну думку. Люди прийшли найняти його чередником. За літо він матиме

 сто пудів жита, нові чоботи і липівку сала. Ціле багатство, але згоду свою скаже увечері, це буде остаточна відповідь. Тимчасом має щось подумати, нехай люди як собі вже хочуть. Вони пристають на це й розходяться. Ярема дивиться в дзеркало, трохи вагається, тоді бере гармонію і йде до Констанції...

Правда, запізно, уже минули обіди, але нічого. Гриші сьогодні стало далеко краще, на щоках йому виступила краска, уже не стогнав, з чого Констанція дуже раділа й одягла нове вбрання.

— Заграй же, Яремо! Що?

І не думає, навіть не розв'язав гармонію, так у хустці й поклав її на лаву. Сьогодні він чудний, чогось часто пив воду, прокашлювавсь, нарешті сказав, щоб Констанція вийшла з ним на одну хвилину в сінці. Сівши на діжку, він мовчки дивиться собі на руки, наче йому важко вимовити слово. Раптом він прошепотів:

— Ти підеш за мене, Констанціє?— от що сказав безносий парубійко! Нехай мовчить вона, йому легше, коли вона мовчатиме. І він говорить, говорить:— їй буде добре, жалуватиме її, робитиме, як віл, буде хліб, буде й до хліба у їхній хаті. Головне, працюватиме, як добра коняка, завтра вижене худобу на пашу, і він не злодій, це вона знає.— Тільки скажи, чи підеш за мене?— Він уже витер долонею своє спітніле чоло.

— Як це?— не розуміє Констанція. Вона краще піде в хату, їй чомусь страшно, от Ярема хапає її за руку, намагається не гугнявити, але вона його не чує.

— Скажи, чи підеш за мене?

— Ні!— Вона про це не хоче й думати!

Тоді йому нічого не лишається, як вийти на вулицю, скинути картуз, нехай увесь світ бачить, що він без носа. Минає свою хату, іде далі,— о, як же йому душно! Картуза вже не надівав собі на голову.

Еге, власне, йому картуз цілком зайвий, більше того,

увечері, вертаючись додому, він згубив його зовсім, або десь навмисне кинув серед вулиці. Не пам'ятав, як саме зайшов до хати, ніколи ще так мертво не спав, нічого не чув, хоч і грюкали в двері, люди голосно розмовляли, самі запалили лямпу і вилили кухоль води на Ярему.

— Будь ти проклятий, але ти п'яний, як квач, Яремо!

Він був до краю п'яний, його нудило, очі йому лізли рогом, коли хто хоче знати — напивсь за свої мідні, нічого не вкрав і не бешкетує. Вдячний за воду, без неї міг би протягти ноги,— що йому кажуть ці люди? Але він ніякої череди й знати не хоче.

— То ми прийдемо завтра, ти такий п'яний!

— Я не п'яний, сатана вас нехай візьме!— його дуже занудило, він почав стогнати, нарешті заплакав.

Ніхто з ним і не думав сперечатися, або умовляти. Справді, даремна праця радити безносу потвору, старого парубка, біс його знає, що він подумав. Нехай пухне з голоду, ніхто йому й шкоринки не викине, от що зроблять люди. Диво просто, рішуче відмовляється пасти череду, такий злидар. Цікаво, що він буде робити. Може піде красти? Але на це є суд і право, будь ласка, один був трапився такий, сліпий на ліве око Терешко, і от гнистиме, де слід гнисти таким людям. Завтра приїде Жменя, усі почують, що над Терешком можна сміливо поставити хрест. А чередника знайдуть, це таке зілля, погані печериці. Все таки цікаво, що скаже Жменя, аби тільки не дуже барився...

Вранці він приїхав і його двадцять свідків.

Хай йому біс, з Жменею не можна було й словом перемовитися, він тільки хитає головою на привітання, нічого не знає і знати не хоче,— чого саме од нього хочуть оці люди?

— А, питаєте про Терешка? Ну, да. Ви питаєте про того волоцюгу?— Жменя наче збожеволів, меле якусь нісенітницю, його перестали розпитувати. Люди кинулися до свідків. З ними було те саме, тільки двадцятий сказав,

 що тепер суд зовсім не те, що раніше, нікого з судів не довелося підмогоричити, і головне, вони одразу розібрали, що свідки брешуть. А Терешко прийде. Більше нічого не знає оцей двадцятий свідок.

І він прийшов, дивний чолов'яга, страшний злочинець.

З села бачили, як з-за могили вийшли дві постаті, поволі йдуть, наче гуляють. Кожному за плечима була торба. Це ж Терешко й Петро!— хтось скрикнув з гурту. Так, це були вони. Пройшли немалу дорогу, переспівали усіх пісень і зовсім не почувають утоми.

Їх перестрівають, тиснуть їм руки, призираються до Терешка, він трохи змінився:— скроні йому посріблились, щоки позападали, він увесь наче посірів, тільки єдине його око блищало давнім заповзятим огнем,— ну, та й Терешко! Дурниця, яких сім місяців у тюрмі, він там навчився багато чого гарного, тепер і не тюрма, а будинок примусової праці. Ви гадаєте, тюрма тепер як і раніше?— То ви глибоко помиляєтеся, або, вірніше, зовсім нічого не тямите.

Терешко говорить за всіх, його слухають і нічого не розуміють. Головне, це якась дивна історія з Петром. На суд він прийшов просто з дороги і заявив, що жеребця заколов він сам, Терешко тут ні до чого, Петро тільки обув його чоботи.

Он як, обув Терешкові чоботи!

— Нащо ти це зробив?— спитали судді.

— Віддячив за батька.

Судді здивовано перезирнулися. Малого хлопця ніякий закон не судить.

— Але чого ти плачеш?— спитав головний суддя.

— Мені соромно дивитися йому в лице!— показав Петро на Терешка. У залі по тому ще довго стояла мовчанка...

Ясно, хтось навчив Петра таке сказати, а втім він спритний хлопчина, звів рахунки з Жменею за свого нещасли-

вого батька, з нього слід брати приклад й іншим дітям, як ви вже собі хочете...

Отаке диво, незрозумілі люди, оцей Петро й Терешко. Дома виймають гостинці, наче прийшли десь з заробітків, оця хустка — Констанції, цукерки й новий картуз — Гриші, нехай тільки одужує, щось дуже він легкий став, як павутина. Але що саме хотів сказати Терешко?

— Ага, ти чула, Констанціє, що зробив Ярема? Він більше не хоче пасти череди.

Констанція уважно дивиться в вікно. Вона нічого не чула про якогось там Ярему,— це не її звичка допитуватися, що роблять такі люди, як той Ярема.

Терешко спитав обережніше:

— Він приходив сюди?— Констанція починає старанно витирати спітнілі шибки, раптом повертається й каже:

— Він мене сватав!

— Що ж ти йому?

— Відмовила.

— І нерозумно зробила. Ти знаєш, що з цього може вийти? А ти вже й не маленька.

— Та він не той уже, тату!— крізь сльози промовила дівчина.— Оце він забув свою гармонію.

То Терешко зараз і віднесе її. Все одно до Яреми є справа...

Ідучи вулицею, Терешко помічає деяку зміну в селі. Правда, зміна не дуже то й помітна, але торік біля сільської ради не було пари кущиків калини і молоденького явора. Будинок ради побілено і прибито новий напис червоною фарбою. Біля Гершкової крамнички укопаний стовп, щоб приїжджі селяни прив'язували коней. Григорій, що на милиці, почав будувати нову хату, будівлю на дві кімнати й кухню, наче він мав несходимі ліси, чим опалював би таке велике приміщення. Особливо вразила Терешка Яремина хата:— уся похилилася на один бік, шибки були позатуляні старими свитами,— ціла руїна,

сумне видовище. Сам Ярема лежав у сінцях сонний. Терешко ледве збудив його, він був п'яний. Мізерний, засоромлений, Ярема звівся на лікоть і похилив голову.

— Я вже не знаю, що ти будеш їсти:— вигукнув Терешко,— ти не пасеш череди і п'єш.

— А що?— наче здивувавсь Ярема.—Питиму, поки є за що, дуже добре, що приніс гармонію. Ти мені дай на пляшку і забирай її собі.

— Але ти здурів, Яремо!— Терешко з охотою дасть гроші на похмілля, нехай це буде востаннє, гармонію не слід продавати. Так роблять у місті халамидники. Знову ж у сінцях вогко, треба йти в хату.— Ну що ти собі думаєш?— спитав Терешко.

Ярема й думати не хоче. Він безносий, він ще й не те зробить, проп'є гармонію, спалить хату, тоді вмре. О, він смерти не боїться, дуже легко, раз і як не було Яреми — ха - ха! — Він дико зареготався, не глянувши Терешкові в лице. Згодом дістав з - під печі щось замотане в хустку, обережно поклав на стіл,— це й є та сама бомба, швидка смерть.

— Ну, далі?— тихо спитав Терешко.

— А те, що ти хочеш узяти бомбу, я бачу?— наче прокинувшись промовив Ярема. Йому стало негарно, почав зідхати, приклав собі до лоба долоню і вже знеможений повалився на лаву. Терешко з бомбою пішов додому...

Констанція одтепер намагалася якось уникнути балачок з ним. Він ніби мав їй щось сказати, та не було слушного моменту. Нарешті вона не витримала й різко кинула:

— Я не могла, бо він безносий!

Терешко не сподівався цього, він просто розгубився.

— Правда, тільки я не знаю, що з ним робити!

Еге, нелегко, не так то вже просто з Яремою. Крім того Терешкові доводиться думати про Петра, Гришу, Констанцію і про самого себе, нарешті. Серйозна справа, незрозуміле явище:— ніхто йому не приносив роботи, наче

всі ходили босі або мали нові чоботи. Терешко занепокоївся. Гроші, що приніс з міста, давно були проїдені, Гриша одужав, Констанція обносилася, знову ж Петро і він сам,— на очах була сила витрат, а в кишені ні копійки. Він пішов на хутір до старого шевця Куща. Той напевно досі вмер з голоду, взагалі до нього мало хто зазирав на хутір, поганий майстер. Крім латання він більше не міг дати ради чоботям. Та на велике диво старий Кущ був по голову завалений роботою, чимало рваних чобіт, він не встигав їх лагодити.

— Не знаю, чи впораюсь коли з латками!— сказав він.

Інакше думає Терешко. Йому от приносять шити виключно нові чоботи і що б ви думали?— він мусить одмовляти. Це тяжка робота, краще лагодити старі і взагалі тепер новий фасон чобіт, Терешко не може вгодити те й се. Хотів би він мати хоч половину Кущової роботи, отаких латок.

Кущ подумав. Волохаті брови йому зійшлися докупи й посунулись на перенісся Не піднімаючи очей, він поклав руку Терешкові на коліно й глухо промовив:

— Отак вони починають нас їсти. Мій син був у більшовиках і вони його вбили. Тепер їдять нас.

— Сина вбили більшовики?—скрикнув Терешко.

— Ні, вони!— раптом, наче схаменувшись, Кущ почав говорити про роботу, добре б було, аби Терешко потай од людей брав половину його чобіт, приносив уже вилатані, але боже борони, щоб хто про це довідався.— Тоді вони й мене з'їдять!— закінчив старий швець, виряджаючи Терешка з хати. Коли той був далеко, Кущ гукнув:— приходь уночі і не я з тобою говорив оце, гей!

У Терешка тепер пішли веселі дні, він лагодить чоботи, Констанція співає на грядках, Петро їй помагає копати, Гриша цілими днями сидить на призьбі проти сонця і помітно почав вбиватись у силу. Серед ночі уже не скрикує й не говорить, розмовляти може удень скільки завгодно

 з Мартою, прошу, навіть підніме її з землі, а це щось воно вже та значить. Правда, трохи ще задихається, але ж піднімає не трісочку, а маленьку Марту. Власне, вона уже й не маленька дівчина, не регочеться часто без діла, щодня питає, чи скоро він одужає і чомусь уникає Петра.

Хе, Гриша давно одужав, це так сидить, гуляє, скоро шитиме чоботи. Він бадьориться, бліде лице йому запливає краскою.

— Що ж ти шитимеш?— дивується Марта, вона не знає.

— Чоботи!— впевняє Гриша, невже вона не розуміє? Коли так,— нехай сама піде в хату й побачить.

Марта дивиться, їй плечі непорозуміло знизуються: — Терешко справді таки лагодить чоботи, кругом нього сила роботи, він сам ледве встигає, аби швидше одужав Гриша, вправний помічник.

А Марта щось думала.— Що саме?— спитав Гриша.

Маленька Марта була повірила, що то правду кажуть, ніби Жменя не хоче, щоб Терешкові люди носили роботу. Хто не послухає — тому Жменя ніколи не позичить хліба. Принаймні так говорив її батько.

— То брешуть, Марто!— каже Гриша, стомлено сідаючи на призьбі. Марта й собі хоче примоститись біля нього, та в цей момент з - за хати вийшов Петро. Руки йому були в землі, увесь дуже брудний і спітнілий, картуз йому з'їхав на потилицю,— мав вигляд завзятого хлопчиська,— куди ти, Марто?— гукає він, та Марта уже на вулиці й не озирається.

— Може ти її лаяв, Гришо, вона плаче, здається?

— Ні, я хотів її поцілувати!

— А вона?

Павза.

Гриша думає.

— Вона утекла, ти сам бачиш.

— Хотів би я бути тобою,— сказав Петро.— А втім, вона дуже маленька, щоб ти знав, Гришо!

Гриша починає сперечатись.

— Не маленька, положим, вона тільки поспішає, їй дома стільки тієї роботи, більше, ніж нашій Констанції...

Та кому немає роботи! — хіба Терешкові. Кущ більше не давав роботи, сам її не мав, скоро жнива, люди ходять босоніж, шевці можуть спокійно вилежуватись проти сонця, чекаючи на осінь. Їх жнива не обходять. Але Терешко не лежатиме, у нього теж будуть жнива, ціла десятина доброго жита, нехай тільки щасливо наллється й вистигне. Він починає ходити до своєї ниви, милується нею, порівнює її з сусідніми, і йому здається, його далеко краща.

Цей день так само. Оглянувши ниву, Терешко ліг під липами. Вони вже викидали кашку, пахнуть, день - два і шлях забіліє, як молоко. Тоді цвіт осиплеться, того року липи знову зацвітуть і так без кінця. Терешко став дивитися в небо. Воно завжди недосяжне, можна багато чого передумати, устромивши погляд у небо, а то й заснути...

Над вечір почали насуватись хмари. Десь далеко, наче з - під землі, ударив грім. Дихнув вітер, хмари темніше насунули на небо, воно стало чорне, аж вороне, мигнула блискавка і лапата крапля упала Терешкові на щоку.

Поки він прибіг додому і ступив у хату — був весь мокрий, а надворі уже лютувала гроза, по шибках затарабанив град, з лускотом і рипом намагаючись вибити шкло. Констанція перехристилась і погасила лямпу. Петро викинув з хати ложки, щоб одвести градову хмару.

Та не він один, — усе село повикидало свої ложки, а град немилосердно лупив по землі, кожна грудочка льоду була завбільшки з голубине яйце, надворі творилось щось дике й страшне, якась нісенітниця. Ніч була зовсім чорна, блискавка синьо розколювала її надвоє, град сік дерева і раптом стих, перейшовши у тихий дощ. Нарешті і він перестав шуміти, тільки далеко десь воркотів тривожний грім.

Ранок по цьому прийшов напрочуд тихий і прозорий. Сонце зійшло повне, у небі грала веселка, а за селом вештались люди, ціле село їх, і плакали.

Вийшов і Терешко до своєї ниви. З неї нічого не лишилося, крім збитої соломи. Все лежало трупом, зрідка валялись грудочки льоду. Град пройшов смугою, наче навмисне вибивши маленькі нивки, зовсім не зачепивши великих нив, де зараз буйно хвилювалося жито,— біс його знає, якесь безглуздя.

Терешко подивився на липи. За ніч вони вкрились цвітом, пахли медом, цвіли спокійно й тихо, наче горіли білим огнем.

Вертаючись додому, Терешко зустрів Ярему. Був п'яний, як дим, ледве тримавсь на ногах, довелось його вести під руки.

— Тільки мовчи, на нас дивляться люди!— сказав Терешко.

— Плювать, то куркулі, бідні плачуть на нивах!— Ярема плюється, пручається, п'яна, нещаслива людина. Він питає, хто забрав його бомбу.

Терешко:

— Узяв я. Та будь же розумний, Яремо, на нас дивляться усі люди!

Той уже почав вимагати, щоб йому негайно була бомба, вона йому зараз потрібна, поки не пізно. Він оце продав Жмені свою гармонію й пропив, а тепер хоче убити Жменю, гей, не держи мене за комір, Терешко!

Уночі Терешко не міг заснути. Ворочався, сідав і знову лягав, нарешті тихо промовив:

— Ти спиш, Констанціє?

Вона одразу перестала дихати.

— Чуєш, Констанціє?— Терешко застогнав і сів на постіль. Тоді став дивитись у вікно.

Кругом усе мовчало. І село, і вся земля, спали й липи за селом і пахли медом...

Еге, це розкішні липи, особливо тепер, як зацвіли. У неділю туди іде гуляти молодь. Там легко дихати, синій холодок, клонить на сон, можна ніколи не прокидатись.

Дихати пахощами з лип здорово, липовий цвіт — річ цілюща, може тому Гриша й почав швидко набирати сили. Щодня іде з Петром до лип, лягає під найряснішою деревиною, дрімає. Іноді вони беруть рядно. Тоді Гриша спить до самого вечора, Петро тільки прогонить йому з лиця мух.

Але сьогодні Гриша не спить. Його таки й сон не бере, на лиці йому грають рум'янці, він одужав, будь ласка, може навіть побороти Петра, трохи поламати ребра, коли той не вірить.

Петро заявляє, що Гриші ще далеко його подужати,— так, так, Петро не такий уже маленький, щоб жартувати. Краще нехай Гриша спить.

Хе!— Гриша зневажливо сміється, йому жаль Петрових ребер,— гей!— вони починають боротись. Змагання тягнеться не довго, Гриша одразу падає і стогне. Лихо в тому, що нога сама посковзнулась, але це ще не робить Петра дужчим.

— Тобі не болить?— спитав Петро.

Гриша замріяно дивиться в небо. Він оце пригадав одну річ, хтось казав, що в Марти поставлено нові ворота. Петро не бачив?

Той зводиться на лікоть, але мовчить.

Гриша давно бачив Марту, особливо його цікавлять нові ворота. Кажуть, дивні якісь ворота, аби оце піти глянути,— що на це скаже Петро.

Тому байдуже; коли Гриша так хоче — може піти з ним разом...

Зупиняються біля Мартиних воріт, вони нічого дивного не являють, звичайні собі ворота,— напевно тільки дуже міцні, Гриша попробує кілочком. Стукає сильно, у дворі лютує, як не перерветься, собака, Петро несподівано кладе

 два пальці в рот і пронизливо свистить, як льокомотив, лице йому наливається кров'ю,— ну його до сатани, нарешті таки вийшла Марта, скрикнувши:—ах, це вони, а вона думала — якісь розбійники!

— Ти вже ходиш, Гришо? Я й не знала.

Питає!— він бігає, вона не зловить його, більше того, не випередить його ні на крок, о!— він біжить, за ним Петро й Марта, вибігають за село до кладовища і зупиняються. Гриша, правда, одсапується, але нічого, принаймні, він не лежить.

Інше діло Петро. Наче й не біг зовсім, такий високий хлопчисько. Сумно дивиться на Гришу,— тому треба сісти, пожаліти себе, нема чого червоніти, Петро говорить діло, аджеж він на цілу голову вищий од Марти й Гриші, на руках йому тверді м'язи, і він зовсім нічого не боїться. Схоче — зараз піде на кладовище. Вечір, правда, а йому не страшно, будь ласка, візьме й піде.

— Як то,— блідне Гриша,— підеш на кладовище?

Дуже просто. Там ростуть вишні, можна їх нарвати цілий картуз. Може Гриша пішов би додому, а Петро з Мартою принесуть йому вишень?— його справа, нехай подумає.

Гриша дивиться на Марту, нарешті зважується на страшну річ,— він піде з ними.

— Подумай, там могилки, щоб ти знав!— попередив Петро, але Гриша таки йде.

Та куди, власне, веде Петро? Минають кладовище, ідуть у степ, тут недалеко, Петро давно був на батьковій могилці, гляне, чи не завалилась. Тоді нарвуть вишень. Ще рано, у небі одна зірка і половинка місяця,— подумай Гришо, може вернешся? А це крикнула сова, на кладовищі їх багато. Не бійсь, Гришо, мертві не встають — це тільки голосить сова,— ух!

Згодом Гриша й Марта беруть Петра за руки. Вони дрижать з переляку. Гриша раптом ногами впирається в землю, убий його, а він не рушить з місця і не випустить Петрової

руки. Він же ясно бачить і Марта теж. Вони бачать на могилці Петрового батька темну постать і чи людина ще, не знати,— невже Петро осліп?

— Я тобі казав, ти сидів би, Гришо, досі дома!—прошепотів. Петро. Уже силоміць тягне Марту й Гришу за руки, добігає з ними могилки й регочеться. Ха - ха, хіба страшно цього Яреми, він же спокійно сидить собі на могилці, безносий парубок. Був простоволосий, взагалі тепер так ходить. Він здивований, чого вони сюди прийшли, його маленькі?— А, вони гуляють! То він разом з ними піде назад, уже пізній вечір.

На хвилинку Ярема біжить на кладовище, приносить жмут липового цвіту, нюхає його, чи пахне. Сміх один, Марта не може втриматись, який смішний місяць, сама половинка, ха - ха - ха! Ярема зосереджено нюхає цвіт і мовчки подає Петрові. Коли розходились — тихо шепнув:

— Це їй.

— Констанції?

— Не кричи. А завтра прийдіть до мене вранці.

О, не забудуть, прощай, Яремо!

Петро цвіт віддав Констанції. Вона поставила його у глечик з водою, дивується, як то може так запаморочливо пахнути рослина

Еге, липа пахне гостро, це вже Ярема знає, не нарвав би стільки цього цвіту!

Он як!

— Але цвіт не дуже то й гарний, осиплеться й насмітить у хаті,— сказала Констанція — Ах, як буде тоді погано!— висмикнула з глечика цвіт і викинула в кочерги. Вона спалить його завтра вночі, аби тільки не забути. І вона не забула.

Не забули Петро й Гриша піти на другий день до Яреми. Він уже в картузі і не п'яний. Розсудливо дивиться собі на руки, коротко спитавши:

— Узяла?

— Еге. Ми хочемо, щоб ти заграв, Яремо!

Він грати зараз не може, гармонію продав, але викупить її назад, коли розживеться на гроші.

— Значить цвіт узяла Констанція? Ми можемо піти до лип, тепер гарно, людей немає, бо в церкві. А гармонію викуплю,тільки будуть гроші.—Зовсім розсудлива людина, оцей Ярема, чого доброго—пиячити більше не буде. Він хоче вдруге спитати про цвіт, йому весело сьогодні,—як же йому весело!

— Вам весело, хлопці? Гляньте, які липи!

Розкішні липи, їх посаджено десь у сивих віках по обидва боки шляху, дуже багато, може сто, а то й тисяча, ніхто не лічив,— цілий гай, якби зібрати в одно місце.

Ярема лягає під деревом, накриває лице картузом,— ой, як йому сьогодні весело!— питає з - під картуза, що Констанція зробила з цвітом. Кажете, поставила у глечик з водою? Ярема вже починає молоти дурницю:— запевняє, що Гриші виросте довгий хвіст,—ой, як же йому весело, цьому безносому! Нехай тільки заробить грошей — неодмінно викупить гармонію.

— Значить, поставила у глечик з водою?

— А тоді викинула в кочерги, коли почула, що цвіт був твій.

Яку хвилину Ярема лежить як мертвий, тоді скидається на ноги,— чортова робота, тут лежати невигідно, стільки мурашок, вони дуже кусючі, оці комахи. Ярема довго струшує щось з одежі, руки йому починають слабнути, він уже безсило дивиться на хлопців, і верхня губа йому смикається.

Він наче дурний, або мала дитина.

— Та глянь же!— кричать йому хлопці, показуючи вподовж шляху до могили,— нехай тільки гляне!

Ярема забуває про мурашок й собі уважно дивиться вдаль.

А воно шумить, збиває куряву, наближається сюди, як птиця, блищить на сонці, оте диво.

— Це автомобіль!— хвилюючись скрикують хлопці.

— Мотор!— упевнено каже Ярема.— Стійте спокійно і не смикайте мене за руки.

Справді, хвилюватись є чого, просто до них мчить машина і раптом зупиняється. Ярема з хлопцями підходить ближче, скидає картуз, йому душно.

— Автомобіль, а їде без коней!— шепоче Гриша.

Звичайно без коней!— коли Ярема брав Перекоп,— туди їхали ще й не такі машини, усі в залізі, цілі страховища, вони звалися танками. А це звичайна собі річ. Ярема відважно підходить ближче. За ним боязко йдуть хлопці. Та нічого страшного, з автомобіля давно зійшла людина в сірому, уже далеко під липами, скинула піджак,— от зупиняється під найряснішою липою і знову йде далі. Людини в сірому за деревами вже не видно.

Ярема зовсім сміливішає, обходить машину кругом, показує різні частини, Петро й Гриша тихенько скрикують. Цей Ярема з біса тямуща людина, може назвати найменший ґвинтик, стільки чудернацьких слів і назвиськ. Шини ґумові, у середині порожні, а це шпиці. Така машина може об'їхати село разів п'ять, коли не більше і все це за яких півгодини.

Ярема навіть береться за сигнальний ріжок. Вибухає страшний рев,— туди до сатани, не тільки Петро й Гриша, а й сам Ярема одскакують далеко вбік, чого доброго, людина в сірому може почути.

Власне, це дуже проста машина, під Перекопом були кращі, їх не пробивала проста куля, то були якісь дивовиська. Хотів би Ярема знати, хто з села бачив такі речі? Люди й уявити не можуть, які на світі є дива.

Саме у церкві скінчилась відправа, люди помічають на шляху автомобіль і поспішають,— не щодня трапляються новини, кожен хоче стати спереду, щоб краще видно. Старі й малі, їм чомусь боязко, може хто приїхав од влади. Сміливіші підходять до Яреми, він мовчить,— нехай стоять

 і дивляться, не буде ж він розповідати що треба і чого не треба, якусь таємницю.

— Може хто до сільради? Голова якраз тут.

— О, в сільраду треба!—таємниче каже Ярема і більше не вимовить жодного слова.

Так воно й є. Ярема перший сюди прийшов і знає.

Голову сільської ради випихають з гурту, він упирається в землю ногами, але нехай іде, нехай сам відповідає, коли що негаразд у селі. Він одкашлюється, скидає картуз, підходить до машини, але там нікого немає. Голова не знає, де й діватись, безпомічно озирається до людей, вони йому махають руками. Невже він не бачить, що між липами сюди йде чоловік у сірому? Він іде й іде, уже близько, люди замовкають,— напружена хвилина, незабутній день.

Раптом сірий чоловік зупинився, кличе до себе Петра й Гришу, вони вилазять на липу, рвуть цілий жмут цвіту, подають сірому чоловікові.

Хіба не диво?— подають великий жмут цвіту. Людина в сірому щось кладе Петрові на долоню, цвіт мостить біля себе в машині, вона реве, труситься, задом робить круг і як стріла мчить туди, звідки приїхала.

Це було як сон, людям стало сумно, вони оточують Ярему, часом, не питав сірий чоловік про село і що дав Петрові за цвіт.

— Злот?— цілий злот за якийсь там цвіт, це вже річ неймовірна, значить злот фалшований,— ану бо, покажи його, Петре!

Еге, так оце узяв і показав! Петро й Гриша мовчки беруть Марту за руки і зникають з гурту.

— Не бачив, Яремо, який злот, не підроблений, часом?— питають люди.

Може й бачив, може й ще щось знає Ярема, люди самі побачать, що буде далі,— більше він нічого не скаже...

По обіді до Гершкової крамниці сходяться люди. Хтось пустив чутку, ніби Петро й Гриша купили медяників на

цілий злот, часом не монета сірої людини,? Сам голова сільської ради йде до Гершка, всі змовкають,— швидше шукай, може ти згубив його, Гершко?

О, що ви, злот у шухлядці, будь ласка!

Голова перший бере злот, обдивляється, кусає зубами, кидає на долівку,— злот дзвенить. Монета переходить з рук до рук, її ріжуть ножами, кусають,— ні, злот, як злот, срібний, з новими зубцями, справжній радянський злот. Непідроблений, зовсім ні, та Гершко й не прийняв би фалшованої монети, будь ласка, а так Петро й Гриша мають цілий картуз ласощів, ховаються з Мартою в бур'яні,— виявляється, медяників сорок штук. Їх треба розкласти на три рівних купки, але виходить один медяник зайвий.

— Візьми його собі, Марто!— запропонував Петро.

Чому її, а не Гриші — він ще не зовсім одужав і тепер блідий, нехай йому цей медяник, так Марта хоче.

Гриша ніяковіє. Він одужав, хіба не бачила Марта, як він вилазив на липу?— Медяник візьми собі, Марто!

Ніхто його не хоче взяти. Лежить він на землі, наче гріх який і тут трапилось таке:— Гриша хапає злощасний медяник і кидає Марті в пелену. Марта радісно скрикує. Петро бере цілу жменю своїх ласощів, кидає Марті, водночас затримуючи Гришину руку з медяниками.

— Ти вже дав їй, Гришо!

— Бо то був нічий!

— Твій! Прибери свою руку!

Гриша на мить замислюється, тоді усі свої медяники кладе біля Марти, сам бере лице в долоні і біжить на вулицю.

Це вже хто його знає й що,—Марта засумувала, їй уста смикаються, аби не Петро — вона б з охотою оце заплакала. І де він узяв цей злот?

— Візьми й мої!— розгублено сказав Петро, одсовуючись од своїх медяників.

І де взявся цей злот? Він отруїв їм день, та не тільки їм,— у селі тільки й балачок про злот і сіру людину з

 автомобіля. Ще питання чим усе це скінчиться, може завтра приїде сорок таких машин з сірими людьми, може ще щось страшніше трапиться,— ніхто не знав. У селі жили люди і, як усі люди — нічого не знали.

Власне, на другий день нічого особливого й не трапилося. Плотники з Григорієвої хати помітили куряву в степу, але то могла пройти череда. Згодом плотники виразно побачили учорашню машину. Вона зупинилася на шляху під липами,— з Григорієвої хати звістка облетіла вулицю, скоро усе село знало, що під липами знову те диво, правда, трохи більше, але це не виключає тривоги, що одразу опанувала село. Люди кидають свою роботу, біжать до лип, там відсапуються, ідуть тихше, не на пожар же вони поспішають, автомобіль не втече, видно стоятиме довго, люди можуть полягати животами на землю й дивитися скільки завгодно.

Уся увага на тому, що робиться біля машини.

Та під липою розбивають намет, туди зносять ящики, лантухи, цілі гори великих мішків, рушницю і легеньке розкладне ліжко. На ньому спатиме один з двох, що приїхали.

Намет готовий. Один з невідомих їде назад, той, що лишився, високий, гарний з себе парубійко, дивиться на липи, тоді іде до людей. Вони підводяться, одступають трохи назад, парубійко іде просто на них, він питає:

— Дайте мені вашого голову, він тут?

Парубійко вродливий, як дівчина, у новому вбранні і блискучих чоботях,— ага, йому треба голову?— він тут, господи, прости йому грішному,— даруйте, що він босий, така спека, се й те, голова похапцем здирає з себе картуз.

— Ви зберіть мені туди надвечір громаду!— більше нічого не сказав невідомий. Пішов назад, уліз у свій намет, люди змушені були піти додому. Під липами залишаються Петро, Гриша й маленька Марта. Згодом вони крадькома підходять до намета, сідають на землю, ждуть. Щось неми-

нуче мусить відбутись, людина в nаметі не вмерла і не кріт, що глибоко закопується в землю. Петро хруснув сухою гилочкою. Хруск ледве чутний, а їм здалось, що вдарив грім. Треба було утікати, та вже пізно. Поли намета відгорнулися, звідти вийшов заспаний молодик з чайником в руках,— тут вода і чи ніхто її не зіллє йому на руки?

— Бери ти!— шепнув Петрові Гриша.

Трохи завагавшись, Петро зливає воду молодикові на руки. А вони стерегли його, щоб не вкрали?— ха - ха!— сміється молодик.

На радощах ніхто не може вимовити й слова,— аджеж невідомий дав їм по жмені горіхів, він зовсім не страшний, навпаки, спитав як їх звуть. Он як, Петро, Гриша й Марта?

— А вас як?— набравшись духу, спитав Петро.

— Мене? Кажіть товариш Криг!— Дуже весело, Криг розбиває Марті горіхи, показує маленький годинник на руці, зараз п'ята година, часом не зійшлась уже громада, може Петро піде й довідається?

Петро бігав недовго. Громада жде, можна йти...

Біля сільської ради стояло все село, жінки й чоловіки. Було душно, збитий пил сідав на землю, ним дихали й кашляли. Голова сільської ради виніс на ґанок стола,— будь ласка, усе готове, можна починати. Та Криг і не підходив до столу, на привітання голови махнув рукою, він небагато що скаже, кілька слів, власне йому треба робочих рук і все.

Сказав і ніхто йому не повірив. Кожен промовець з міста починав жартами, така, видно, їх звичка.

— А яка робота все таки?— хтось поцікавився з гурту.

Криг сказав дивну річ: — йому треба зірвати увесь липовий цвіт, робота легка, може рвати й дитина, платню люди мають сказати самі.

Коли Криг дозволить — можна сміятись. Ще ніколи ніхто такого не чув, липи цвіли, осипались, ніхто цвіту

не рвав, його навіть не їдять свині. Та ніхто і не вилізе на липу, хіба яке ледащо, або діти. А втім,— цікаво, скільки Криг може дати за день,— ну, принаймні, дасть два злоти? Добре, аби завтра охочі були на липах.

І знову сміх. Люди щиро регочуться, глум, не менше, їм дуже важко зрозуміти Крига,— ні, на дерево таки ніхто не зважиться вилізти, це як собі хочте.

— Самі спробуйте, що там під небом!— гукнув Жменя. Це підбадьорило інших, почались жарти, людина з намета проста, нічого таємничого,— може не це він хотів сказати? Тоді нехай виходять охочі, кому шия дешева, або дурна голова, нехай скрутить її на липах. Ну, виходь!

З гурту виходять Петро й Гриша, вони рватимуть цвіт, Криг сміливо може їх записати.

Люди регочуться.

— Більше ніхто? — гукає Криг.— Може два злоти мало, я набавлю!— каже досить велику ціну, такої ціни в селі ще не чули, сорок копійок щось та значить!— Але охочі не виходять. У гурті починається мотушня, регіт, то випихають Ярему. Чого він огинається? Ха - ха, може на липах другий ніс виросте, ти, Яремо, не жартуй, як та гусінь, сам упораєшся з липами! Витиснули його до Крига, він несміливо дивиться тому в лице і раптом просить записати до роботи.

Ярема, Петро й Гриша — чудова кумпанія, сама голота, як бубон.

— Подавай сюди Терешка з Констанцією!—гукає Жменя.

Їх тут не було. До Крига протискується Григорій, що без ноги, він рватиме цвіт, на ціну пристає, прошу записати. З біса спритний Григорій, йому нема за що добудувати хату, може тут заробить яку копійку, тямуща людина.

— Вам не можна, ви без ноги! — з жалем сказав Криг, подивившись на Григорієву милицю.

— Не можна? Еге, мені не можна.

Криг знову набавляє п'ять копійок, але це буде остання

ціна, як люди собі хочуть. Вони уже починають говорити про свої справи. Криг підходить до голови сільської ради. Йому треба поговорити з головою комітету незаможних селян.

Виявляється, такого немає зовсім.

— Комнезам же є? Ну, давайте секретаря.

— В тім то й річ, що по других селах є й голови й секретарі, а тут тільки поганенький комітет незаможних селян, щось душ з п'ять. Був і голова, і секретар, але вони померли, більше й не обирали. Власне, тут бідних дуже мало, яких 80 родин,— а нащо вони вам?—сторожко спитав голова ради.

Криг:

— Я гадав, що комнезам візьметься зірвати цвіт. Принаймні по других селах так роблять.

А, он як!

— Більше нічого, можна прибрати стіл? — голова спокійно дивиться Кригові в лице,— коли що не так, даруйте, оце, як бачите.

О, бачить! — Криг іде з села до свого намета, перед ним пахучі липи, вони наче поломеніють, розтопившись за день під сонцем. Криг ще молодий, саме починає жити і не він буде, коли не забере такий дорогоцінний цвіт...

Лежить у наметі і думає різні думки, така вже невсипуча молодість. Раптом вухом вловив ледве помітний гул, наче кроки людини. Схопивши рушницю, Криг висунувся з намета.

Так, вона йде, темна, постать жінки, у місячному мариві. Минає намет і зупиняється. От вона озирнулась і знову тихо йде далі.

Криг гукнув.

— Ви чогось шукаєте? — спитав, підійшовши до жінки.

— Корови.— Вона каже, що шукає корови, десь пішла з двору, часом він її не бачив?

Ні, Криг не бачив. Він дивиться жінці в лице, уже запевняє, що корова сюдою не йшла, бачить, що це молода

 дівчина з вродливим лицем і темними очима.— Корова сюдою не йшла, можна вертатись додому.

Голова дівчині похилена, вона питає, чи й дівчатам можна рвати цвіт, це вона тільки так спитала.

— Можна, коли їм не страшно на дереві.

— Я не боюсь, рватиму, тільки уночі, щоб не бачили люди!

Он як! — добре, нехай вона приходить завтра у такий час, як оце зараз. Криг записав її ім'я, зауваживши, що ім'я гарне, так звали його сестру, вона була маленька і вмерла, його сестра,— усього кращого!

— А як же корова? — гукнув, коли дівчина була вже далеко.

— Яка корова? Ах, так, я й забула. Вона прийде сама!

Криг ще довго дивився у слід дівчині,— вона прийде завтра, рватиме цвіт уночі, щоб не бачили люди...

III

Зранку й почали. Легка робота, дитяча забавка отут на липах. Петро намагався вилізти на самий вершечок липи, висів униз головою, він таки покаже своє уміння, як той кіт,— кругом нього сиплеться лист, бруньки, усе наче кипить, ціла хуртовина, він швидко наповняє свою торбу, спускає її на шворці Кригові, той висипає цвіт на рядна, де він сохне. Гей, Петре, трохи спокійніше, це тобі не на землі, а під хмарою.

Гриша поводиться на дереві обережніше. Висіти униз головою і він може, так само вилізе на небезпечну гілляку, але це робота і жарти тут ні до чого.

Витрушуючи торби, Криг кладе туди горіха, хлопці завзятіше поспішають з повними торбами,— цей Криг тямуща людина, він не встигає витрушувати торби, а горіхів має ще цілий ящик.

Ярема вибирає нижчі гілляки. Не те, що він боїться піднятись вище, унизу цвіт рясніший, можна рвати обома

руками, Криг просто не розумів, як він може так швидко наповнювати свою торбу.

До снідання п'ять лип стояли зовсім голі, без цвіту й листя, на них сумно було дивитись, наче тут пройшла черва.

По обіді сюди прийшли люди. Оце вони спали, нема чого робити і вони не помилились: — Кригові жаль своєї голови, він тільки витрушує торби,— гей, стережись, Петре, поки не впав і не розбивсь, як жаба! А Яремі не дуже то й личить сидіти на дереві, нерозважна безноса голова, краще пас би череду, далеко вигідніше й більший зиск.

Люди підходять до ряден, де сохне цвіт. Вони цього не розуміють.— нащо кому стільки цвіту? Криг каже, що його приймає Червоний Хрест, з цвіту роблять ліки.

Ха-ха, Жменя так і знав, і люди нехай пригадають той рік, коли Червоний Хрест приймав цибулю й хліб, щоб годувати голодних, тепер годуватимуть цвітом, хе.

— Дожились. Гей, Яремо, тебе годуватимуть цвітом!

— Кажете, роблять ліки?

Криг перестав відповідати, він сказав:

— Бачу, вам зовсім немає роботи.

Люди мовчать. Трохи перегортають цвіт, нарешті розходяться.

Увечері на ряднах було чимало цвіту, ціле море його, він підсох, шелестів у руках, але все таки уночі його треба ворушити, щоб не злігся й не зіпрів. Це вже зробить сам Криг.

— Стільки цвіту? Я вам поможу,— говорить Ярема. Йому тепер не спиться, він Кригові увесь до послуг, прошу.

— Ви й так стомилися. Мені поможе одна дівчина! — сказав Криг.

Раз так, Ярема розуміє. Цікаво, що за одна, з цього села, чи з хуторів?

Криг:

— Здається з цього, шукала корову, її звуть Констанція.

— Констанція? — Ярему дуже зацікавила та дівчина, що помогатиме Кригові.— Може її не так звуть, аджеж правда?

Криг не міг помилитись, вона молода й вродлива, ця Констанція.

— Тоді не вона, у Констанції немає корови,— роздумливо промовив Ярема...

Пізно увечері прийшла Констанція. Криг добре бачить учорашню дівчину, вона тільки у старому вбранні, їй так воно не личить. Вона каже, щоб не порвати нового на дереві і це дуже мило з її боку, але все таки старе вбрання їй не личить.

— Ти й не рватимеш цвіту, щоб ти знала! — сказав Криг.

— Не рватиму? Я вже узяла й торбу! — Констанція засумувала.

Криг:

— Робота зовсім інша, треба цілу ніч ворушити цвіт, якраз твоя робота, Констанціє,— він узяв її за руку. Тут вона одежу не зірве, можна приходити у новому. Він показує, як треба поводитись з цвітом, розпитує про село, про неї саму,— он як! — їй усього сімнадцять років, батько її швець, більше вона про себе нічого не знає.

— А женихалось до тебе багато, правда? — сміється Криг.

Не багато, усього один і той без носа. Але це було давно і все забулось.

— У мене теж рве цвіт один безносий, дуже гарна людина,— зауважив Криг.— Чого ти смієшся?

Констанція регочеться, як дитина. Вона щось пригадала смішне, нехай дарує Криг, але таке смішне, вона не може втриматись, — ха - ха. І тут Криг схопив був її за руку і зараз випустив. Ах, це він помилився, думав, що цвіт, а то рука. Така темрява, можна багато де в чому помилитись. Вони сміються з цього, Констанція переходить на проти-

лежний край рядна, там цвіт ще неворушений,— який він запашний, наче щільники меду і зовсім не темрява, як сказав Криг, а світить місяць,— хе - хе.

Перед світом Констанція іде додому. Криг струшує з неї пелюстки цвіту,— аби тільки вона знала, як їй не личить оце лахміття.

— Не забудеш? — питає Криг.

— Одягти нове? — ну, ясно, вона не забуде.

Отож Криг не помилився, та й помилятись не міг, тверда людина: — ящик з горіхами став порожній, минув тиждень, липи стояли голі, увесь шлях наче висох, зосталось тільки дві липи, оце з них зривають останній цвіт.

І не тільки горіхів, не стало Кригового персня з синім камінчиком, а маленький годинник на руці зіпсувався й став. Треба було його лагодити. Петро й Гриша близько сприятелювалися з Кригом, вони перші помітили, що не стало персня,— цікаво, де він міг подітись.

— Перстень? Я загубив,— байдуже відповів Криг.

Принаймні, хоч полагодити годинник, на це добрий майстер Ярема. Візьме, розбере на частини, може лопнула пружина — уставить другу, годинник буде як новий. Ярема усе може, під Перекопом лагодив кулемети й німецькі годинники навіть.

— Ви були під Перекопом? — дивується Криг.— І довго були червоноармійцем?

Не так уже й довго, все таки встиг дещо зробити, за що має вічний подарунок, у ногу кулю. Особливо страшно було під Перекопом, жах один, коли навіть пригадує. Але це все минуло, не варто згадувати, воно потроху забувається.

— Все таки я й тепер пішов би під Перекоп!— з радістю вигукнув Ярема.

— Там і носа позбулись?

— Ні, це вже тут,— Ярема неохоче відповідає, коли справа заходить так далеко. Він же був почав забувати

 про своє спотворення, взагалі останній час став ясніше дивитись на речі, має за цвіт гроші, викупив свою гармонію, задовольнявся малий і був щасливий.— Еге, носа загубив тут, а годинник поправлю...

Словом, життя іде своїм шляхом, уранці сходить сонце, жаркий день і біла ніч. Особливо розкішна ця ніч:— щось дивовижне, прозоре, синє, пахуче й дзвінке, як криця. Треба приникнути до землі усім своїм тілом, пити її п'янючий запах, гріх нахилятися над цвітом і ворушити його, він не пропаде, сухий, як шовк,— разом думають Криг і Констанція. Нарешті першим озивається Криг:

— Киньмо, він уже сухий, Констанціє.

Вона безвольно проводить руку в цвіту, але мовчить. Криг заходить під намет, чогось довго там порається, голос йому змінився, він гукає,— чи вона нічого не матиме, коли він вип'є одну чарочку?

— Я? — Нехай вип'є й дві, він п'є тільки вино, Констанція сама його пробувала, вино солодке, трохи хмільне,— Криг ще питає,—будь ласка, цвіт сухий, роботи немає, прошу.

Криг:

— Може й ти вип'єш, Констанціє?

Ні, вона не хоче. А втім, коли вино те, що й учора та сама пляшка — вип'є півчарочки, тільки пригубить, це в тому разі, коли вино вчорашнє.

Вона іде під намет, тут усе їй знайоме, вона сідає на ліжко.

Справді, вино те саме, Констанція уже не пригубить, а вип'є півчарочки, не більше.

— Тільки й усього? Може до дна? Так би й давно. І другу ну - бо, третю, я не силую, хе - хе, більше не дам,— Криг навіть викинув порожню пляшку з намета. Пляшка одразу спалахнула холодним місячним променем, скотилась під корінь липи й погасла. А ніч кругом,— гріх сидіти склавши руки, треба приникнути до землі, вона кличе до себе, так пахне угорі хмільний місяць і все наче співає,— грішні бувають такі святі ночі...

До намета тимчасом крадеться постать. Нерішуче зупиняється біля ряден з цвітом, тихо кличе Крига, озирається, тоді витирає сірник і дивиться в намет. Сірник гасне. Людина хоче витерти другий, але руки їй тремтять, сірники падають на землю. Видно, людина силкується закричати і тільки стогне, вона може упасти,— хай йому біс, я не розумію, але це ви, Яремо! — скрикнув Криг, виступивши з - під намета. Криг ждав Ярему, виходить, він приніс годинник?

Ярема мовчки виймає годинник, і коли не помилився, то в наметі Констанція?

Криг:

— Ні... їй стало недобре, вона лежить,— Криг дуже задоволений з свого годинника, чудово налагоджений, великий майстер Ярема.— Кажете, під Перекопом лагодили німецькі годинники?

— Їй недобре? — стогне Ярема.

Криг:

— Вдячний, тепер годинник не стане. Ви великий майстер, Яремо!

— Я питаю, чи справді їй недобре? — уже залементував Ярема, намагаючись протиснутись під намет. Але Криг зручно одіпхнув його далеко вбік і просто йому в руку втиснув годинника.

— Візьміть, я вам дарую.

Ярема докраю спантеличений. Він дякує за годинник, тільки гадає, що Констанцію все таки буде краще відвести додому,— принаймні так думає.

— Ви дуже розумно думаєте,— сказав Криг.— Констанції, уявіть собі, раптом стало недобре. Криг сам ніяк не міг дати їй ради,— от гляньте, тепер їй далеко краще.

Вона виходить з - під намета, вигляд у неї мізерний, вона засоромлено дивиться в землю,— ах, це Ярема, який він добрий!

— Бери мене під руку, — заметушився Ярема. —

 Прощайте, товариш Криг, дякую. Тобі краще, Констанціє?

Серед села її стало нудити, ноги підламувались, вона майже повиснула Яремі на руці і дуже просить, щоб він не так поспішав, наче біжить на пожар. Нарешті її зовсім занудило, вона змушена була схилитись на тин, таке страждання.

— Це перстень Кригів? — скрикує Ярема, узявши її за руку.— Він загубив, де ти його взяла?

Констанція невимовно страждала. Персня дав Петро,— боже, як їй важко, вона далі не може йти, почуває, наче отут умре. І вона голосно застогнала.

— Тоді я понесу. Скажи і я тебе понесу, Констанціє.

— Неси, ти такий добрий, Яремо!

Він узяв її собі на руки, наче дитину, біжить, йому на диво легко, добре було б, якби вулиця тяглась без кінця й краю, такий Ярема щасливий...

Цвіт висушили, набили ним лантухи. Криг згорнув намет, робота була закінчена. Кригові просто пощастило з трьома робітниками впоратися з цвітом. Дорогий цвіт лежить у лантухах, од нього несе пасікою,— Ярема чує, як він пахне? — жартують люди. Вони прийшли востаннє глянути на Крига, цю дивну людину з цвітом, головне, їх цікавить — скільки то він дасть за роботу. Ну, безумовно, заробили не мало, роги на холодець, Ярема купить батіжок, а Петро й Гриша по цукерці,— безглуздя. Жменя каже, що біднота літом рада сидіти на липах, а зимою позичає хліб,— ні, Яремо, ніхто тобі й шматка не кине, так і знай. На липах не розбагатієш, щось такого не чули діти й прадіди,— от!

Криг виймає гаман, одлічує папірці, цілі карбованці, подає Яремі, Петрові й Гриші і це все на виду всіх, Криг не ховається, отака платня за цвіт.

Люди ахають, як один. Просто злочин давати Яремі аж

три карбованці. Правда, Кригових грошей не жаль, але Жменя не стерпів, він сказав:

— Мій наймит робить од снігу й до снігу і має усього п'ять карбованців!

— Скоро наймита у вас не буде,— сказав Криг.

— О?

Петрові й Гриші так само. Головне, гроші на фалшовані, новенькі папірці,— господи, скільки то на світі є грошей. Коли б знаття — усе село було б на липах, людям жаль себе, наче вони щось втратили.

Криг одлічує дві троячки, з ящика виймає пакунок, розгортає його,— це розкішна шовкова хустка, з великими квітками по полю, може комусь з людей, здається, більше ніхто не був на липах? — кожен намагається чимнебудь звернути на себе увагу, може якраз йому дістанеться такий подарунок.

Хустку й гроші Криг віддає Констанції.

Люди захвилювались, як море. Он як, вона сушила цвіт! Цілих шість карбованців і така дорога хустка,— дивний Криг. Витрусити стільки грошей не всякий може,— і хустка. Вона переходить з рук до рук,—то була незабутня хвилина.

Криг підходить до чоловіків. Взагалі він поводиться дуже просто, йому треба повезти цвіт до міста, на це доведеться не менше дві підводи. Ціну люди самі скажуть.

О, ціну яку дасть Криг, хіба вони йому не вірять?

— Ми дамо вам сорок підвід, коли хочете!

Але тут вийшов Жменя. Увесь цвіт він повезе сам і без копійки грощей.

— Ну, візьму хіба половину грошей. Можна запрягати?

— Увесь цвіт? — дивується Криг.

Увесь, ще й Криг сидітиме зверху. Все одно Жмені треба їхати до міста. Сьогодні прийшла пошта і йому лист. Маленький клаптик паперу, списаний хлоп'ячою рукою, з

 помилками,— Жмені негайно треба їхати, візьме й цвіт, немає тут нічого дивного.

— Я хотів би дещо заробити,— хтось винувато промовив з гурту.

Жменя випростався.

— А, це ти там, Юхиме? Я все забуваю сказати про хлібець, ти вже того...

Так, значить, цвіт повезе Жменя. І тут сталось таке:— з гурту протискується Терешко, зупиняється проти Жмені, хоче сказати спокійно, але несподівано вигукує:

— Ми тобі не дамо заробити ні копійки. Так, чи ні?— звернувся уже до людей.

— Так. Не дамо! —почулись вигуки.

— У нього царське золото й миші не їдять!

— Цвіт повеземо й самі!

Терешко наче який добрий дух з'явився в останню хвилину й, оком не моргнувши, сказав те, що тільки могли думати люди.—Григорій, що без ноги, виходь, повезеш цвіт! Гершку, твоя крамниця й миші не прогодує, а ми без соли ось уже тиждень,— виходь там! — і Терешко затерся в тлумі.

— Що за один? — не розуміючи нічого, що зараз відбулось, спитав Криг.

— Швець. Його Констанція.

Еге, Констанція, оця вродлива дівчина, його дочка. Він до тюрми був не такий, звичайний собі швець, а це змінився, усе щось думає, часто їздить до міста, навіть не плакав, коли йому градом вибило ниву. Більше того, був випадок, коли Терешко убогій вдові пошив нові чоботи і не взяв з неї ні шага грошей. Дивна людина, а це дав змогу заробити яку копійку. Ех, яке тут усе бідне, аби тільки знав Криг! — сказав Григорій, пораючись біля лантухів.

Нарешті цвіт навантажили, вкрили брезентами, Криг помахав людям рукою, і вози з глухим рипінням рушили з місця.

— Приїздіть того року! — гукають люди.

— Гей, усього кращого!

Коли вози завернули за могилу — людям стало сумно. Але згодом вони пристають до Яреми, радять йому посіяти гроші, може вони виростуть,— хе - хе, або закопати в землю, будуть дітям. Вони вже ненавидять Ярему, він має гроші, три карбованці, уже не міг умерти з голоду, це їх розлючує, але він мовчки іде додому, і його забувають. Цікаво тільки, що робитимуть з грошима Петро й Гриша?— може загублять, або розтринькають на ласощі.

— Ми знаємо, правда, Марто? — вона хитнула головою. Вони тямущі хлопці, ну, трохи куплять медяників, але це ще не значить, що пропали усі гроші.

— Я куплю коня з возом,— сказав Гриша. Як думає Марта?

Це саме думала, тільки не встигла сказати. Купить коня й воза, оцей хитрий Гриша. А Петро мусить купити Гершкову крамничку.

— Ти думала про це, Марто?

Ну, ясно ж,— Петро вихопив цю думку їй з уст, добре було б, аби з крамнички викидати оливу й оселедці, от що треба буде зробити.

— Ти щось думаєш, Петре?

Він кладе собі на долоню усі свої гроші, це саме може зробити й Гриша. Той, не замислюючись, кладе свої гроші докупи, Петро іде до Констанції і нехай вона не дивується, це гроші, вони їм непотрібні.

— А медяники? — ображено спитала Марта.

Гриша в кишені добув срібний гривеник...

Так, це був незабутній день. Все змінилось, наче пройшла злива і хто міг подумати? Ніхто. Оця Констанція володіє немалими грошима і чудовою хусткою з великими квітками по полю,— боже ти наш, які то є на світі чарівні хустки. А ну бо, запни її, Констанціє. Вона ще гарніша стала, наче панночка, хустка їй до лиця,— але в неї й перстень

 золотий з синім камінчиком, от воно що! Може вона й перстень заробила?

— Мені подарував Петро, він знайшов.

Ну, положим, краще мовчи, Констанціє, Петро не міг знайти, ти його заробила, хе - хе. З такою вродою можна щодня заробляти золоті персні,— і раптом люди немилосердно регочуться, як звіри. От що значить сушити цвіт уночі, далеко од людських очей. Ха - ха, та зупинись же, Констанціє!

Дома їй стало легше. Гроші їй непотрібні, вона віддає їх Терешкові.

— Але це багатство. Я вже не знаю, де ти могла узяти стільки грошей! — каже Терешко.

— Трохи моїх, а це віддали Петро й Гриша.

Терешко перелічив гроші, загорнув їх у газету,— коли берегти — вистачить грошей надовго. Нехай Констанція пам'ятає і зараз же ув'яже хліба Терешкові на дорогу. Еге, піде до міста, у селі нема більше чого робити.

— Коли що — підеш до Яреми.

— Я ніколи до нього не піду, щоб ви знали,— сказала Констанція.

— Коли тільки що трапиться, кажу. Може я вернусь нескоро.

Уже коли був на вулиці — Констанція гукнула:

— Ви не надовго?

— Підеш до Яреми, не забудь! — махнув Терешко рукою і похилив голову.

Отже село потроху входило в свою звичну колію. Почались жнива, зранку й до вечора люди гнулись на полі, їм було важко, десь далеко горіла стерня і ніхто туди не бігав, усі були стомлені. За цей час особливого нічого не трапилось, хіба що діти, граючись сірниками, підпалили з краю села повітку, але її швидко погасили, просто розірвавши повітку на шматки, і притоптали ногами.

Жнива на Україні скрізь однакові, і коли хто вріжеться серпом — ціла подія і розмов на тиждень. Та тут ніхто не черкнувся серпом, все було спокійне, час ішов мляво, наче сон. І раптом, як грім серед синього неба — сталася новина: — з міста приїхав молодий Жменя.

Теслярі з Григорієвої хати бачили, як він зайшов до Гершка в крамничку, за хвилину вийшов на вулицю і тут же закурив цигарку, витерши сірника лівою рукою. Він не був лівак, але всі заклопотані люди витирають сірника лівою.

От який став Андрій, що рік тому його одвезено до міста. Він дуже виріс, був у новому вбранні з блискучими ґудзиками, у синьому картузі і жовтих черевиках. Теслярі зауважили його ліниву ходу, він злегка похитувавсь, часто затягався цигаркою і кашляв. Згодом вийшов уже з Мартою, вів її під руку, голова йому високо піднесена, наче він хотів заразом помітити усі зміни, які трапилися в селі за цей час.

А втім змін багато, є на що глянути і не такій людині, як цей Андрій. От Григорій, що без ноги, будує собі нову хату. Теслярів аж п'ять душ. Вони кидають свій струмент і дивляться на Андрія. Він шепнув Марті:

— Це теслярі?

— Еге, вони роблять хату.

— Я підійду, і ти побачиш, вони скинуть картузи.

Запалює нову цигарку, підходить до теслярів. Вони, здається, роблять хату?

Так, робота не легка, теслярі не проти того, щоб закурити Андрієвих цигарок,— вдячні. Його питають, як там у місті, що він робить і чи надовго приїхав. Усього на місяць? Мало.

Але це зветься вакаціями, Андрій вчиться на інженера, убрання й ґудзики на ньому інженерські. А в місті далеко веселіше, кіно, театри, різні видовища, а тут нудьга і люди виключно говорять про худобу або про картоплю.

 Хе - хе, сміються теслярі, вони рішуче з цим погоджуються. У місті ніхто не говорить про худобу й картоплю, а тільки їдять, це далеко вигідніше,— ха - ха.

— Треба й про картоплю говорити, так то. Значить, інженером будете?

Так, зміна в селі величезна, хоч би ці теслярі,— вони Андрієві кажуть «ви».

— Ти чула, Марто?

— О, я все чула!

Зміна велика: — Гершко пофарбував свою крамничку; біля сільської ради зазеленів явір і пара кущиків калини; у старого Клима громом розбило вербу,— але що це? Де взялась ця музика? Десь близько, зовсім під боком, в отій хатині. Андрій ніяк не пригадає, чия це хата.

— Яремина, того, що пас ягнята! — підказує Марта.

— А, Яремина! — Андрій хоче йти далі, але Марта оце б з великою охотою пішла послухати музики. Ярема так гарно грає.— Ти хочеш, щоб я забруднив свою одежу, Марто? — заперечив Андрій — і головне — іти до якогось там чабана.

— Він уже не пасе і такий смішний, без носа,—вмовляє Марта.

— Без носа? Тоді підемо.

Вони стали у Яреми на порозі, і музика зразу ж обірвалась. Ярема просто не може втриматись, він скрикує,— туди до біса, але це Андрій, хіба не впізнають Петро й Гриша? Ну, та й історія, прийшов Андрій!

Еге, це Андрій. Петра тільки непокоїть Марта, не одходить од Андрія, стоїть з ним рядом, наче у хаті немає ослонів.

— Сідай, Андрію,— запрошує Ярема, здуваючи з ослона порох, Андрій стримано дякує і закурює цигарку. Він сьогодні викурив їх біля сотні і очі йому червоні.

Петро й Гриша з насолодою могли б викурити по фабричній цигарці,— хоч Андрій і пан великий, але мусить дати

цигарку,— сказав Петро, підступивши до Андрія. Той почав доводити, що тютюн дорогий, головне міцний,— Петро кашлятиме.

— Правда ж, Марто?

Вона хитнула головою.

Петрові лице горить, як жар, він питає:

— Що це за ґудзики?

— Заграй, Яремо! — не Петро, а порожнє місце перед Андрієм, от який він став, оцей хлопчисько.

Ярема замріяно перебирає клявіятуру, нараз втинає войовничий марш, далі пішли вальси,— нехай буде проклятий, Ярема так бездоганно грає на гармонії. Андрієві мороз пішов поза шкурою, він уся увага,— та одступи, Петре, ти мішаєш слухати. Сядь і сиди.

Петро не рушив з місця, а допитливо озирнувсь до Гриші. Той хитнув головою.

— Даси цигарку? — залементував Петро.— Не даси?

Ярема сильно натис клявіятуру, Петро схопив Андрія за барки,— він таки дасть цигарку, оцей панок. Обоє вже вовтузяться, Петро притиснув Андрія до стіни,— а Ярема грає, вальси, марші, ціла буря звуків літає по хаті,— боже, стіна мажеться.— скрикнула Марта. Вальси, марші, хуртовина чарівних звуків — біс його знає, що вигадав Петро, але Андрій визволивсь з його цупких рук, музика вмовкла на половині, наче Ярема грав виключно до бою.

— Нікчемний з тебе інженер буде,— сміється Ярема.

Андрій стоїть серед хати мізерний, зім'ятий на онучу, уся спина йому була вимазана крейдою, два блискучі ґудзики вирвались з м'ясом, носок жовтого черевика розчавлений, наче гнилий помідор, Андрій ладен був уже заплакати. А втім він би показав Петрові, аби був босий, о, він навчив би його!

Марта рукавом витирає йому спину, їй смішно і краще Андрій нехай не хвалиться, хіба він не знає, що Петро убив упира? Не знає? Він убив упира.

— Він дурний, його вигнали з школи, він не вміє читати.

Петро поблід.

— Я тобі оцим кишки випущу? — скрикнув, хапаючи хлібний ніж. Правда, його були вигнали з школи, не хотів учитись і тепер погано читає й пише, але він має великі кулаки і бистрий розум, це все йому напоготові. Він не попустить, щоб хто глузував з нього, іще слово — і кишки Андрієві геть до сатани! — от що сказав Петро, завзятий хлопчисько.

Андрієві нічого не лишається, як вийти з хати. Він моргає Марті, щоб ішла з ним разом.

— Не руш її! — крикнув Петро.— Не йди з ним, Марто

Вона хвилинку вагається, тоді сідає з Гришею рядом. Ярема знову починає грати, на нього уже найшло надхнення, схилив голову набік і так і не підводив, аж поки не переграв усіх пісень. Тоді Марта згадала, що треба іти додому. І зовсім не до Андрія, нехай дивляться у вікно, куди вона піде.

На вулиці з - за рогу підійшов до неї Андрій, узяв її під руку, погрозив на Яремину хату і наче навмисне пішов дуже тихо.

— Значить, я його вб'ю,— простогнав Петро. Гриша нехай іде з ним разом....

З дупла липи витяг свій револьвер, зауважив, що він трохи поіржавів, але досить справний, можна ним вбити кого завгодно, що на це скаже Гриша.

— А кулі й немає,— сказав Гриша.

— Кулі? — Петро подумав.— Куля буде, у Яреми їх багато і вбити можна, я вже знаю.

О, у Яреми немало куль, різних набоїв. Він з - під печі витяг цілу скриньку з набоями. Петрів револьвер начиняється смертельним зерном, завтра Андрія не буде на світі, нехай собі як хоче.

— Добре було б, Петре, аби ти дав мені цей револьвер за годинник,— каже Ярема, знімаючи з руки маленький

годинник.— Убити можна й рукою, а годинника тепер такого немає, він Кригів. Ти подумай.

Петро дивиться на Гришу. Той моргає бровами.

— Бери,— револьвер Петрові непотрібний. Йому на руці чудовий годинник, він цокає, принаймні Андрій такої речі не має. —А ти його не забереш, Яремо? Це я тільки так спитав.

— Ну, що ти, він твій, можеш навіть його розбити.

Говорять про годинник, як його заводити, Гриша й собі встряває в балачку. Йому дуже цікаво, чи Марта справді любить Андрія, чи тільки так з ним ходить?

Ярема уважно чистить піском револьвер.

Гриша:

— Я тебе питаю, Яремо.

— Ні, вона тебе любить. Подай мені оливу. Так, так, не думай про це, Гришо, все зміниться, от побачиш!

Він сказав правду.

Власне, дещо уже почало змінятись. От приїхав Григорій, що без ноги, і Гершко. Вони заробили у Крига за цвіт по кілька карбованців, Григорій міг прикупити трохи дерева, теслярі почали виводити крокви, хата росла, як печериця, Григорій, коли так і далі поведеться — перейде в нову хату на зиму, а то й раніше.

Старий Гершко привіз соли, ладану, діжечку оселедців і махорки, взагалі Гершко тепер став заклопотаний, майже ніщо для нього багато важило, про все треба подумати, де треба — прикинути розумом, на більше він неспроможний.

— Ми казали, щоб ти привіз ременю на чоботи. Знову ж у тебе немає шапок,— люди не докоряють, але це їм необхідно.

— Буде, тільки у мене немає грошей,— у чомусь виправдується Гершко. Він усе купить, коли розживеться на гроші.

— Не забудь ременю й шапок.

— О, я не забуду! — він навіть не забув зразу по приїзді піти до Констанції. Приніс щось у вузличку і маленький пакунок.— Це борошно, візьми його собі, Констанціє! — правда, убогий подарунок, вузлик білого борошна, а цей пакунок передав Криг.

Споломенівши на лиці, Констанція розгорнула пакунок, там був одріз дорогої матерії, синьої, з білими смужками, ціле багатство, стільки матерії!

— Дуже багато матерії! — скрикнула Констанція.

— Не так то вже й багато,— сказав Гершко,— Кригові навіть незручно було передавати стільки, але тоді магазини зачинились, довелося обмежитись такою дрібницею. Криг просив дарувати йому, він добра людина, жаль, що їде з України, може й не вернеться зовсім.

— Ви батька не бачили? — перебила Констанція.

— Бачив. Він ішов проти, пізнав мене, звернув з дороги й пішов полем. Я гукав, тільки він не озирнувся. Кажеш, пішов надовго?

Констанція не знає. Ага, Криг справді їде з України?

— Еге, десь до Сибіру чи що,— Гершко стогне, йому ломить спину, прощавай і заходь коли, Констанціє, і все таке інше...

Констанції стало сумно. Але вона ще молода й зелена і як увечері прийшов Ярема з гармонією, вона вже почала кепкувати з нього, він напевне й умре без носа, ха - ха!

Ну, ясно, і вмре. Хіба вона думає жити вічно? Зірка й та не вічно стримить у небі, а падає й гасне, а то люди. Чому Констанції прийшло таке на думку? Краще нехай слухає, а він заграє.

Перебравши усі голоси, він утяв свою улюблену матроську пісню, де гнівався один бас і плакала флейта. Матроси, як один, ішли вмирати, вони гніваються на свого ворога і разом з тим посилають прощальне вітання розлогим степам на своїй батьківщині,— гей, плаче флейта й тривожно воркоче бас.

Констанція схвильовано підсовується ближче до Яреми і кладе свою руку йому на коліно. Музика вмовкла. Ярема пильно подивився Констанції в лице, схопив її за шию, голову її притиснув собі до грудей,— так була яка хвилина, або сто років, хіба він знає? Та Констанція видерлась, нехай він багато не думає, вона була замислилась і все.

— Я й не думаю багато. Знаю тільки, що твій батько передав мені листа.

— Справді? Покажи, Яремо, який ти добрий.

— Сядь тут, покажу! — Він показав на місце біля себе. Без носа, гугнявить, але така молодість,— і листа тоді покаже, коли Констанція сяде з ним рядом.

Вона вдивляється в нього, він не такий уже й бридкий, живуть же з гіршими і бувають щасливі. Вона деякий момент вагається, нарешті сідає з ним рядом.

— Тільки не будь дурний і прибери свої руки!

Ой же Ярема!— на відповідь ще дужче тисне її до себе, цілує в очі, в уста,— нехай його сатана візьме, він наче збожеволів, оцей безносий.

А Констанція мовчить, не пручається, хитра дівчина, хоче, щоб прочитав листа,— хто своєю волею буде відповідати на пестощі? — ну й годі, тепер читай, Яремо, будь до кінця сумлінною людиною.

Це був маленький клаптик паперу, нашвидкуруч написаний, де сповіщав Терешко, що він уже в місті, як і що — напише згодом, головне, Яремо, пам'ятай нашу балачку і слідкуй за липами, як за своїми очима. Терешко.

— Я нічого не зрозуміла,— безнадійно сказала Констанція.

— Бо ти ще дитина! — Ярема знову хоче її залучити собі до рук, та вона утікає на другу лаву, нехай Ярема грає, або йде з хати.

Але ж ця молодість, благословенний час! — Ярема все таки хапає її за руку, деякий момент мовчить, тоді зміненим

 голосом поволі зауважив, що їй на руці Кригів перстень,— нащо він їй, скинь його, Констанціє!

Вона не розгубилась, навпаки,— легко скинула цей перстень з синім камінчиком, Ярема ж не подарує другого? — сміється Констанція.

— Виходить, його подарував Криг? Казала — знайшов Петро.

— І Петро, й Криг, і всі люди, ха. А втім, я можу його скинути. Хочеш?

— О, скинь його! — Ярема купить новий перстень, цей дуже поганий,— о, скинь його, Констанціє!

Вона скидає перстень, дивиться, де його подіти і кидає в помийницю.

— Тільки побачу, як ти мені купиш новий. Може мірку візьмеш з пальця? Це я жартую.

— І візьму,— Ярема бере її палець, обв'язує ниткою, він на вітер не кидає слів,— до побачення, Констанціє!

Вона стоїть на порозі й гукає:

— Побачу, який твердий ти на слові! — тоді виливає помийницю, находить перстень з синім камінчиком і одягає собі на палець.

Так минув місяць, давно закінчились жнива, у Григорія не вистачило дерева й грошей, знову доведеться йому зимувати у найманій хаті. Все ж таки він змагався, продав свій кожух і жінчині чоботи, діставав дерево й будувався, як мурашка.

Старий Гершко привіз нову партію краму, тут уже були шапки й рукавиці, трохи ременю на чоботи,—але уявіть, на більше не вистачило грошей.

— Ти вже не забудь ременю. Знову ж, у тебе гнилі оседедці.

О, Гершко старий, але не забуде...

І Андрій мав їхати до міста, вакаціям його прийшов кінець. Його не виряджали, як торік, Жменя не плакав,

Андрій вже не мала дитина, за літо підріс, жовті черевики давили пальці, рукава стали короткі,— до міста його підвезе Гершко, все одно йому треба їхати по сіль. Андрій не борона, на возі місця багато не займе, так вони й умовились.

— Ти, Гершку, наженеш мене на шляху! — сказав Андрій. З Мартою вийшов за село, оце розбита липа з дуплом, її розбив грім. Марта повідомила, що саме тут убитий упир, торік ще лежали кістки. Марті так страшно,— Андрій не боїться?

— Я нічого не боюсь. То Петро бреше, упирів уже давно немає на світі. Петро дурний, розбишака, погано читає й пише.

Марта не знає, що й казати. Може Петро й справді дурний, вона цього не знає,— о, нехай він сам скаже!

— Ти дурний, Петре?— питає Марта, глянувши на темну одтулину дупла, де раптом з'явилась Петрова голова.— Андрій каже, що ти погано читаєш. Не смикай мене, Андрію, порвеш кохточку.

Андрій озирнувся, та було вже пізно.

— Ти білий, Петре, як крейда! — скрикнула Марта.

Еге, він блідий, як смерть. За ним з дупла вистрибнув Гриша, вони оточили Андрія, Петро пройшов у нього під самим носом,— це була страшна хвилина, коли б не Марта— Андрій все таки спробував би утікати.

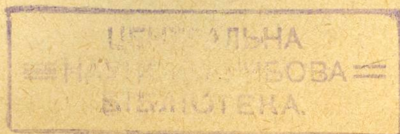
— Ти знаєш, котра зараз година? — несподівано спитав Петро.

Андрій не знає.

Тоді Петро скаже: — довго дивиться на годинник, каже годину. Він знає усі цифри на цифербляті, тут оце напис фірми, Петро його читає. Він ще сьогодні прочитав одну цікаву книжку, вона зараз дома. Там пишеться про все на світі і про села. Дуже цікава книжка, але вона дома.

— Я не брешу, нехай скаже Гриша.

Той хитнув головою.

Павза.

Усі дивляться на Петра, що він робить. Він скидає з руки годинник, замислюється і годинник віддає Андрієві.

— Бери, нехай буде тобі на згадку! — от який Петро, щедрий хлопчина, коли цього не знала Марта.

Андрій недовірливо бере годинник і озирається. Гершко уже виїхав з села.

— Хіба в тебе є другий годинник? — з жалем спитав Гриша, нічого не розуміючи.

— Це вже твій годинник, Андрію — каже Петро.— Прощавай!

Андрій похапцем стрибає до Гершка на воза, почуваючи себе врятованим і щасливим з годинником.

Петро позіхнув, ліг на землю, він буде спати. За хвилину спитав, чи вже не видно Андрія на шляху.

— Не видно? Я й забув! — скрикнув Петро, зривається на ноги й біжить туди, де Андрій. Його довго не було. Коли прийшов — був задиханий, піт заливав йому очі, він зараз же конче мусить знати, чи Андрій що подарував коли Марті?

Нічого, і вона не бреше.

—Тоді візьми оцю дрібничку!— вийняв Петро з кишені маленький годинник.

— Це той, що ти Андрієві!—скрикують Гриша й Марта.— Такий ремінчик і біла пряжка. Ти чуєш?

І чути не хоче якусь нісенітницю. Він дивиться у небо, нехай і вони глянуть, воно високе й сине.

— А годинник зовсім інший, коли хочете знати. У мене їх багато, тобі, Гришо, подарую срібний, з золотою кришечкою.

Гриша вражений. Петро, виявляється, усе може:— от він бере Марту під руку,— так робив Андрій,— вона ж все ще не знає, де подіти годинник. Так і несе на долоні. Він їй ні до чого.

— Забери його собі, Гришо, я тобі ще ніколи нічого не давала.

Гриша дивиться. Петро моргає бровами. Гриша бере годинник, а ввечері його повертає Петрові. Інакше й бути не може з цим годинником. Петро не хоче.

— Він же твій!— непорозуміло сперечається Гриша.— Тоді я тобі його подарую оце зараз.

Петро бере годинник, щось думає, нарешті кидає його в колодязь.

— Він став, я ледве видер його в Андрія і всередині щось хруснуло. Ну, забудь про це, Гришо!

Ідуть мовчки, приголомшені, злиденні, як злиденне й сіре усе в селі...

Взагалі, коли приходить осінь,— на село одразу падають злидні, як іржа на залізо. Так було здавна, люди до цього звикли. Вони перебивались з дня на день, свого хліба їм вистачало тільки до різдвяних свят, вони їли картоплю, моркву, жили до нового врожаю і не сумували. Але цього року не передбачалось нічого доброго, хліба майже не було, його вибило градом, та й наливався він якось погано й згорів на сонці. Жменя на пробу зважив один сніп і вийшло усього п'ять фунтів, коли раніше сніп давав десять. Це не багатство. Жменя одразу змолотив увесь свій врожай, всипав його в засіки, на дверях комори почепивши важкий замок. Він знав, що прийде голодна зима, журавлі летіли низько, перша прикмета, що будуть страшні морози, це знало усе село, але ніхто нічого не робив. Вони були одвічні злидарі й мудрі і коли де рветься — дірки не латали, бо все одно дірка з'явиться друга.

На дереві лист пожовк й осипався, тепер село стояло голе, на всіх вітрах, показуючи усі свої безпорадні злидні. Навіть церква і та посіріла, стіни облупились, уся вона трохи не валиться на бік. Коли йшов дощ — вода капала на престол, стікала на образи, великий образ спасителя давно поцвів, розколовся надвоє, його злущене лице вросло печерицями,— прости нам грішним, треба було щось думати, врешті од церкви й сліду не буде, наче од викуреної цигарки.

Еге, треба було негайно думати про церкву. Сьогодні неділя, у церкві повно людей, після відправи священик скорбним зором обвів боже пристановище,— як на думку парафіян, треба ремонтувати, чи збудувати нову церкву? Він дуже поважна людина в селі, не кидає слів на вітер,— до речі, дзвін репнув, треба купити новий. Священик заклопотана й засмучена людина, він похилив голову.

Люди дивляться навколо себе, наче вперше бачать спорохнявілі стіни, їх проймає сум. Хтось сказав, що краще збудувати нову церкву, це не собача будка і раз робити — значить спочатку й до кінця. Зідхання й гомін пішов по церкві. Сказано розумно, тямуща людина, цей Жменя, дурниці не скаже,— правда, можна й поремонтувати, але хіба надовго, вона знову похилиться. Така доля усіх церков. Голова сільської ради почав доводити, що поремонтована церква подібна на стару людину, як її не лікуй — вона вмирає. Таке трапилось у сусідньому селі,— церкву поремонтували, а вона взяла й завалилась саме на перший день великодня. Річ тільки в тому, де дістати дерева на нову церкву, на владу надії мало, влада не дасть ні тріски!— сказав голова сільської ради.

Безпорадне зідхання по церкві, усі з надією глянули на Жменю, він мав щось сказати.

— Дерева?— Жменя просто дивується. Про владу й говорить не доводиться, влада отут у селі,— дерева? За селом росте не одна сотня лип, з них вийде цілий манастир, а то й лавра, коли хочете. Дерева!— треба тільки усім селом зрізати липи і вже весною приступити до роботи. Дерева!— Жменя про це думав, може він того й не спить уночі — дерева!— Що там за возня, люди?

То з бабинця протискуєтья Ярема. Одкашлюється, він зосереджений і собі хоче щось сказати. Його одразу беруть на глум — он як уперше за своє безносе життя Ярема з'явився у церкві ану бо, перехристись, Яремо, ха - ха. Відправа скінчилась, людям не гріх і пожартувати,—

цікаво, що саме скаже Ярема. Та не кашляй так часто, тебе, слава богу, не вінчають, починай!

Жменя з священиком глумливо перезираються, підходять ближче. У церкві німіє тиша.

— Наші діти ходять у другі села!— сказав Ярема.

— Ну, мели вже, мели, — додав Жменя.

— Замість церкви — аби школу з лип!— більше Яремі не дали говорити. Грім реготу вибухнув у церкві й луною відбився на хорах. Он як, Ярема жаліє дітей. Дивно, але коли матиме своїх — нехай жаліє скільки завгодно. Та хіба така потвора матиме коли хоч одну дитину, ха - ха - ха. Ні, Яремо, сядь нижче, не сунь свого носа, куди не треба, от у чому річ. Ти десь почув, сивий голубе, що по других селах церкви розбирають на школи, а тут цього не буде, хіба ми повмираємо, голубе наш сивий. Бо там є комнезами й комуністи, а в нас тільки жменька тих комнезамів і то без голови й секретаря, слава тобі боже.

— Я тільки хочу...— промовив Ярема, але Жменя гукнув:

— Не дати йому голоса, чи хай говорить?

— Не треба!— заревіла церква. Ярема може собі іти додому й не озиратись, ха - ха!

Жменя знову говорить про липи, а про дзвін нема що й думати, Жменя сам його купить на власні гроші і подарує парафії.

Так воно й буде, парафія — великий чоловік, і ніхто їй не стане серед дороги. Хто там каже — що Ярема? Він же пішов до Констанції, щасливо їм зійтися...

Ярема не прийшов, а прибіг. Констанція часом не пам'ятає, де Терешко сховав Яремину бомбу?

— Але що з тобою, ти увесь білий, як крейда!— еге, може він думає розірватись разом з бомбою?

— Не жартуй, ти бачила, де схована бомба?

Констанція пригадує:— це було давно, Терешко щось ховав у соломі і коли то бомба — вона у лівому острішкові.

 Розкидавши крівлю на хаті, Ярема знайшов бомбу, сховав собі за пазуху, йому так ніколи, він поспішає додому.

— Я думала, що приніс обіцяний перстень!— так же казав Ярема, коли не помиляється Констанція?

— Мені дуже сумно, я забув,— він бере Констанцію за руку, дивиться їй у лице, він уже зовсім розкис, ладен був заплакати,— нехай вона його згадує, коли він буде вбитий. Прощавай, може мене і вб'ють!

Це сталося цілком несподівано, Констанція не могла нічого прибрати розумом, вона тільки злякалася, хотіла уже гукнути, але Ярема був далеко на вулиці. Нащо йому бомба?— не розуміла Констанція...

О, бомба йому потрібна, хороша бомба часто стає людині в пригоді, таке, значить, життя. Може Ярема й не жив би досі, коли б під Перекопом не мав сильної бомби. Тоді страшно ревла буря, ніч була чорна, як сажа, Ярема лежав у рові, усім тілом своїм угрузнувши в болото. Більшовики десь відійшли, він сам був з усіх боків оточений білогвардійцями і ждав на неминучий кінець. От вони помітили його, уже лізуть, уже беруть його, але він кинув бомбу і тепер живий, сидить у своїй хаті, дивиться у вікно. Там вітер. Під Перекопом теж ревів такий вітер, тільки тут замість війська ідуть селяни з пилками й сокирами, усе йдуть вони, йдуть, здається, їм кінця й краю не буде.

Ярема перевірив револьвер, сховав його в кишеню разом з бомбою, городами вибіг за село, і не встигли передні лави людей підійти до лип — він уже стояв там, розмахував руками, подаючи знак, щоб вони зараз же вертались додому.

Щоб вертались!— вони навіть не звертають на нього уваги, ідуть і йдуть, от уже одна пара приладналася різати липу, і коли б Ярема був доброю людиною — він поміг би їм нарізати дерева на цілу церкву.

— Що ти там кажеш?— гукають йому.

— Я стрілятиму! Вертайтесь назад!— от що каже Ярема, а люди регочуться. Може він з глузду з'їхав, або п'яний,—

нехай витверезиться, го - го. Раптом Ярема вихоплює револьвер, стріляє вгору два рази, люди спантеличено, як один, ідуть задом назад, руки їм опущені, підходять все ближче до села, не зводячи переляканих очей з Ярeминого револьвера,— хай йому біс, він проводить револьвера по людях, наче косить. У селі всі разом повертаються до Яреми спиною і так само мовчки біжать вулицями.

Ярема просто не пригадує, як це все трапилось. Власне, він би й не стріляв на людей, коли б гнались — кинути міг бомбу, налякати, не більше. Дуже радий, що на цьому скінчилось, принаймні, липи цілі.

Додому вернувся пізно вночі, зовсім не сподіваючись, щоб з - за хати до нього могла вийти постать. Нерви йому знов напружились, він звів револьвер. Але це був Григорій, що без ноги.

Він радить Яремі не йти в хату, скаже дещо тихенько й тут —ну, хоч не світи лямпи, Яремо!

— Мене не вб'ють—сказав Ярема, поклавши біля себе бомбу й револьвер.

— Запни вікна!— хвилюючись порадив Григорій і сам ряднами позавішував вікна.

— Що там нового?— навмисне голосно сказав Ярема.

О, нового багато!— люди нахваляються на Ярему, липи таки зріжуть, коли ж Ярема вдруге стане їм на перешкоді— його зв'яжуть і посадять в глибокий льох. Так, принаймні, говорив Жменя і голова сільської ради.

— Може нехай собі ріжуть, Яремо?

— Я не дам, от що я зроблю!

— Але їх багато, пів села.

— Зовсім небагато, один Жменя!— А втім Ярема такий стомлений і вже не знає, що й думати.

Він справді таки розгубився, люди — річ страшна, може щось вигадав Григорій, він з охотою послухає.

Правда, вигадав, але воно чи варте чого,— треба, щоб негайно приїхав Терешко. Його боїться навіть голова

 сільської ради. Тепер темно, Григорій дасть коней під верх, аби тільки хто зважився зараз їхати до міста. На думку Григорія,— краще доручити цю справу Петрові. Що скаже Ярема?

Ярема з усім погоджується. З кіньми іде до Констанції, нехай Петро їде, поки темно,— що? Гриша теж хоче їхати, назад прийде пішки, він уже благає й плаче.

— З богом!— шепоче Ярема.— Тільки не впадь, Гришо.

У темряві туго задзвеніла земля.

— Куди вони поїхали?— занепокоєно спитала Констанція.

— Запни вікна і сядь біля мене. Отак. Хлопці поїхали до батька.

Констанція покірно сідає біля Яреми, все ще збентежена, але потроху заспокоюється. Може Ярема приніс їй перстень, чого доброго?

— І приніс,— Ярема хоче, щоб вона подала руку, тільки праву, ну, коли брудна — давай ліву.

Перстень новий, горить, як жар.

— Він мідний, Яремо?

Ні, золотий. Це був один золотий у Гершка, правда, проба трохи затерта, її зовсім не видно, але перстень золотий.

Говорять про перстень, як його берегти, щоб не пошкрябавсь, якось воно далі буде, тільки одно смішно, що перстень на лівій руці, так носять удови, он то як. Ярема вхопив праву руку Констанції,— ти, дівчино, не пустуй, ще не вдова, слава тобі боже, на правій руці мусить бути Яремин перстень,— що за сатана, це Кригів перстень!— вражено скрикнув Ярема.

— Кригів, Яремо?— не розуміє Констанція. Ах, так, вона була така нерозважна, витягла цей перстень з помийниці й одягла собі на пальця. Ярема хіба забув, як вона вкинула перстень з синім камінчиком в помийницю? То ж бо й то. Помилку завжди можна виправити, от хоч би зробити

так:— Яремин перстень нехай буде зверху, Кригів під ним.

Ярема пристає на це, коли він їй так уже дорогий.

— Хто?— насторожилась Констанція.

— Кригів перстень.

— Мені й твій дорогий, коли хочеш знати.

— Дорогий?— несподівано кинувсь Ярема до неї з руками.— Дорогий?

Ой, ця молодість,— тільки не забувай, Яремо, що ми самі в хаті, Констанції страшно, не будь дурний і не думай про себе багато.

— Руки, де твої руки, Яремо!

Минув день, другий,— Терешка не було. Ярема навідувався до лип, ходив туди вночі, але там була осінь, у верхах вітер і більше нікого. Люди так само збирались біля Гершкової крамнички, це було й здавна, та Ярема спостеріг, що люди замовкали або переводили балачку на інше, коли він до них наближався. Він почав непокоїтись, особливо турбували його Петро й Гриша, вони наче під лід пішли.

А сьогодні, цілком випадково і вперше за все своє життя, до Яреми прийшов голова сільської ради, дебелий мужик, з рудою бородою і підрізаним чубом. Просто диво, захотів води і не міг витримати,— будь ласка, Яремо, дай кухоль.

Ярема мовчки дав напитись.

Потім у Яреми дуже вбого, навіть на столі немає скатертини і все таке інше. Борони боже, голова зовсім не гудить Ярему, що той відмовився пасти череду, навпаки, він тільки уперше бачить такі злидні.

— Ви краще обійдіть усе село!— промовив Ярема.

О, то зовсім інша річ. Голова сільської ради дасть Яремі дещо заробити. Треба до міста віднести різні папери, важливі справи.

— Ти не заробив би, Яремо, на цьому трохи грошей?

Ярема вибухнув диким реготом.— Ха - ха, геть з моєї хати, бо я можу тебе застрілити, як собаку!— Голова уже

 на вулиці, а Ярема регочеться без упину, на нього страшно було глянути, хапався за груди, качався на полу,— ха - ха, він був наче збожеволів. Та прийшов вечір і йому було вже не до сміху.

Це був незабутній вечір!— Ярема вибіг за село до лип простоволосий, наче вискочив з полум'я, щось вигукує, але його не чують, люди сунуть лавою просто на Ярему, все далі й далі одтискують його в степ, вони не бавитись вийшли, коли він хоче знати.

— Не доводь до гріха!— сказав Жменя, виступаючи попереду з сокирою.

Ось уже остання липа, Ярема опинився в степу, чує, як з гулом упала біля села одна липа, а люди йдуть за ним мовчки, похмуро, наче видима смерть. Знов упала друга липа, а люди все йдуть і йдуть, не прискорюючи кроку. Упала третя липа, Ярема наче прокинувсь, вихопив револьвера і націлившись на Жменю,— вистрілив. Той схопивсь за лікоть і випустив сокиру. Лице йому перекривилось. Та це було усього яка мить, Жменя вхопив сокиру, щось вигукнув, і вся лава людей, як один, побігла до Яреми.

Він розгубився. Йому порятунку не може бути, треба утікати, він біжить, почуваючи нестерпучий біль у коліні, де давня куля, а люди також не відстають од нього ні на крок, хтось кинув Яремі в слід сокиру, вона черкнула його по нозі — і, головне, це робилось тихо, що доводило Ярему до розпачу. Уже не було чим дихати, він чув, як йому за спиною дихали люди, ще момент і вони притопчуть його важкими чобітьми. Тоді Ярема вихопив бомбу.

— Кидаю!— скрикнув і впав на землю.

Може лежав хвилину або п'ять — вибуху не було. Він звів трохи голову і побачив дивну картину:— люди, як снопи лежали на землі, не поворухнувшись, здавалось, вони не дихали, один Жменя біг до села, а з - за могили мчало двоє коней з одним вершником.

Терешко здалеку бачив, що тут відбулось, його тільки здивувало, чому раптом усі попадали на землю.

— Я кинув бомбу, а вона не розірвалась,— сказав Ярема.

— Бо я її розрядив!— Терешко під'їхав до людей. Вони дивились у землю і струшували з себе сухе листя. Вони навіть можуть розійтися, коли цього хоче Терешко. Трапилась помилка, Жменя напоїв їх горілкою, вони тут ні-дочого, правда, жаль трохи лип.

— Ми й підемо, даруй нам, Терешко!— те й се, вони засоромлено поспішають до села, хай їм біс, цим липам і церкві разом з Жменею, вони могли б покалічити Ярему.

— Ти нікого не вбив, Яремо?— спитав Терешко.

— Нікого, тільки поранив Жменю і то в лікоть.

— Мало, от що я тобі скажу!— Терешко пішов додому. Констанції сказав, що Петро й Гриша залишились у місті,— але про це завтра, краще гаси лямпу, Констанціє. Уже в темряві почав розповідати про пригоду під липами, аби він запізнився на годину — Ярема досі лежав би трупом.— Ти чуєш, Констанціє?

Чує, тільки їй це не цікаво. Вона спитала, як там у місті.

Нічого особливого,— ага, бачив Крига, він поїхав до Сибіру і більше не вернеться.

— Чому ти не спиш, Констанціє?

Вона сидить біля вікна, голова їй похилена. Її зовсім на сон не клонить.

— Тобі не страшно, що надворі темно?— раптом спитав Терешко.— Я забув сказати Яремі, щоб він прийшов до мене ще до схід сонця. Коли не спиться — піди й скажи йому, Констанціє.

Вона іде. Стукає до Яреми в шибку, це вона, Констанція, прийшла усього на одну хвилинку.

— Це ти? Сідай, я не гашу світла, усе думаю, ну, сідай же, Констанціє. Батько спить?

Спить. Оце казав, щоб Ярема прийшов уранці.

— Добре. Посидь іще трохи, Констанціє — він ходить

 по хаті, не знає вже, який він і щасливий, завжди сам один, сумно, наче в могилі.

Ярема справді таки засумував і замовк.

— А твій перстень потемнів, глянь сюди!— сказала Констанція.

Ярема бере її за руку, дивиться на свій перстень,— ну, що вона вигадала, перстень і не думав темніти, аби не було цього персня з синім камінчиком — Яремин ніколи не потемніє. Помилка очей, не більше. Краще було б, аби вона скинула той перстень з синім камінчиком.

— Скинути? Ні, я його не скину, він дорогий!— засміялася Констанція.

Ярема уже сідає рядом з нею.

— Ах, та скинь же цей перстень!

Вона випростовується, лице їй блідне, вона уся тремтить.

— Скинути? Хочеш, щоб я скинула? На, викинь його!

Ярема викинув з хати персня з синім камінчиком, щільно причинив двері і мовчки схопив Констанцію в обійми. Вона не пручається, тільки тремтить уся, їй страшно, уже не сила боронитись, а він наче збожеволів, цілує її,— Яремо, дивись, лямпа впаде!

Лямпа падає з столу й гасне.

— Лямпа! — скрикнула Констанція.

ДАЛІ БУДЕ

М. МАЙСЬКИЙ

СЕКРЕТ РАПІДА

КІНО - СЦЕНАРІЙ НА ШІСТЬ ЧАСТИН[1]

ПЕРСОНАЖІ

ЯНСОН. Директор заводу, висуванець. 30 — 35 років, енерґійний, вольовий. Спортменська натура, що найбільш діє, натрапляючи на якісь перепони. Середній на зріст, пропорційно складений. Тримається прямо, як добре вишколений військовий. Красива, трохи закинута назад голова, сірі очі, правильне й тонке обличчя.

ЛАЗАР. Бриґадир гартувального відділу. 45 — 50 років. Грубо - прямолінійна, вперта, деспотична натура. Похмурий. Загострене фахове самолюбство. У запалі діє рішуче й прямо, як бик. Заросле волоссям обличчя, скуйовджена голова. Чорні, з хворим блиском очі. Гарне чоло. Скидається на голяндського рибалку, із старовинних гравюр.

МАРІЯ. Дружина Лазарева. 25 — 30 років. Повнокрове обличчя, що має красиву строгість рис. Великі, гарні очі. Пишне, налляте здоров'ям тіло. Затуркана, сором'язлива, але рішуча жінка.

ЯШКО. Гартувальник. 20 — 25 років. „Парінь на атльоті"— так висловлюються, про таких робітники. Нахаба, підлиза, задиркуватий, але боягуз, хоч і виказує завжди показову хоробливість. „Блат" найгіршого сорту, що легко може зрадити товариша.

РИКАЛО. Фрезерувальник. 40 — 45 років. Гладкий, добродушний велетень. З усіма поводиться нецеремонно. Експансивний, рухливий, хоч ноги й не гнуться, як у слона. Сміючись, увесь труситься. На зборах більш од усіх ґаласує. Таких жартома звуть „горлохватами".

АБАЗА. Голова завкому. 30 — 35 років. Нічим не цікава, звичайна зовнішність. Флегматик. До людей ставиться сухо - формально. Чесний, але обмежений.

СУЛИМ. Бриґадир токарського відділу. 60 — 65 років. Чистий. акуратний „отець", що вміє все обміркувати й знає собі ціну. Користуючись із загальної поваги, ставиться до людей отецьки - прихильно, з відтінком штучної строгости.

ЦВІТУН. Гартувальник. 40 — 45 років. Високий, непомітний, розсудливий. Усе сприймає не глибоко й всерйоз. Мляві, з претенсією на переконливість, жести. На сірому обличчі більш од усього помітно довгий ніс. Хвилюючись, не може говорити й від того багато мотає руками й смикає плечима.

[1] Кіно - сценарії — виключна й майже невідома для широких мас літератуна форма. Журнал "Гарт", з метою ознайомлення робітничих, літературних та робкорівських гуртків з цією формою,— періодично друкуватиме кіно - сценарії ченів ВУСПП.

Сценарій М. Майського „Секрет рапіда" друкується в такому вигляді, в якому прийнято його до постановки Київською Кіно - фабрикою ВУФКУ.

Фільм, за цією ж назвою виходить у прокат у травні ц/р, і редакції журналу „Гарт" цікавлять думки читачів щодо втілення кіно - сценарія у кіно - фільм.

Редакція

СВЕКРУХА. Фрезерувальник. 35 — 40 років. Безбородий від природи, звідки й таке прізвисько. Маленький, тонконогий. Обличчя, як печене яблуко. Завжди роззявлений рідкозубий рот. Метушливий.

ДУНДА. Свердлильник 35 — 40 років. Байдужий до всього флегматик. Завжди з запізненням робить те, що й інші. Серед веселої „братви“ комічний своїм нерухомим обличчям.

БОГОМАЗ. Довбіжник. 50 — 55 років. Добродушний, лисенький дідок, з закислими, хворими очима, незграбним, немов штучним носом і широко розтягненим ротом. Ріденька борідка усе сприймає добродушно - весело.

УБЕЙКО. Секретар культкому. Комсомолка 18 — 20 років. Завзяте, запальне, енерґійне дівча. Дрібненьке гостре обличчя, кирпатенький ніс. На все реаґує раптом і гаряче.

БАБА - ЛУКАШИХА. Убиральниця в завкомі. 40 — 45 років. Висока, тонка, як мітла. Хороше, просте обличчя. Реаґуючи на щось, має звичку підкивувати мовчки головою.

СЕМЕНОК. Фабзавучник 15 — 17 років. Бліде, худорляве, тендітне хлоп'я з розумним, хворобливим обличчям.

Робітники, робітниці, молодь.

ЧАСТИНА ПЕРША

Гудки. Метелиця. Пухкий, білий дріт.
Лазар зодягнений на роботу, нетерпляче рухається по кімнаті.
Марія з кошиком перетинає поквапливо засніжену вулицю.
Вбігла до кімнати.
Боязко глянула на роздратованого чоловіка.
Метнулась до столу.
Швидко виймають з кошика згортки тремтячі руки.
Нервово поспішає Марія.
Накидається на неї Лазар, грубо відштовхує її.
Роздратовано сунув якийсь згорток до кишені.
Важко дихає, готова заплакати від образи, Марія.
Ще більше від цього роздратовується Лазар.
Підступає до дружини.
Уперся в неї важким, похмурим поглядом.
Щулиться Марія під поглядом Лазаревим.
Не витримує образи, з одчаєм вигукує:
За віщо ж отак щоразу, завжди?!
Затинають очі їй сльози.
Пом'якшав Лазар, нахилився.

Незграбно, немов винувато, пішов.
Стоїть нерухома Марія.
Нерухомі, затяті слізьми, хороші очі їй.

Метелиця. Насувається похмуре Лазареве обличчя.
Яшко стрибливою ходою перетинає запорошений снігом кадр.
Натрапляє на Лазаря, хоче проскочити.
Затримав його Лазар.
Похмуро, невдоволено поглядає то на Яшку, то на його кишені.
Стирчать з Яшчиних кишень горілчані пляшки.
Поглядає Лазар, сердито гримає:

Пиячиш? Дивись, Яшко!..

Мнеться Яшко, боязко поглядає на Лазаря.
Інстинктивно затуляє руками пляшки.
З остраху робить недоречну блатну гримасу, виправдується.
Поквапливо й раптом покидає Лазаря, поспішає геть.
Рушає похмурий Лазар.
Крутить метелиця біля вивіски:

„Шоста робітнича казарма“.

Яшко прямує до казарми через намет.
Богомаз, Дунда, Свекруха гучно зустрічають його.
Урочисто вихоплює Яшко горілку.

Новий бетонний, гарної конструкції завод.
Симуети робітників прямують стрічками до заводу.
Бовтається прив’язана до гартувальної ванни кодола
Тонконогий фабзавучник Семенок задрав угору голову.
Цвітун стоїть на останній східці приставленої до стіни драбини.
Тримає бльока.
Хапнувся був за тонку залізну перекладину, щоб лізти.
Не насмілився.

Злазить.
Лазар ведмежими рухами обтрушує сніг.
Налітає на Цвітуна:

Чого ж ви чухаєтеся, холяви? чіпляй бльока!

Цвітун одмовляється, нервується.
Насідає Лазар.
Кидає бльока обурений Цвітун.
Накидається Лазар на Семенка.
Розгублено моргає очима бліде хлоп'я, боїться Лазаря.
Бере бльока.
Лізе.
Протестує Цвітун.
Уперся, як бик, Лазар, гнівається:

Ніжні... Ми не таке робили колись.

Хапається Семенок за перекладину, тремтить.
Байдуже крутить цигарку Лазар.
Скаржиться на нього Цвітун двом запорошеним снігом робітникам.
Тремтячи, лізе Семенок на перекладину.
Задрали голови робітники.
Хвилюються.
Тремтить, хитається Семенок.
Метушаться робітники.
Цвітун кинувсь до драбини.
Похмуро поглядає Лазар.
Майнуло біле Семенкове обличчя.
Майнуло в повітрі тіло.
Кинулися в одну точку робітники.
Остовпів Лазар.
Нахиляються робітники над нерухомим розкиданим хлопцем.
Великий жаль опанував був Лазаря й відразу ж зник під похмурою машкарою.
Кинувся робітник кудись.
Хвилюються розгублено над Семенком двоє.

Заповнюють гартувальню люди.
Схиляються над Семенком Рикало, Абаза, Убейко,
Сулим.
Слухають незграбну Цвітунову розповідь.
Огортають Лазаря.
Як пеньок, стоїть він перед обуреними робітниками.
Дивиться в землю.
Махає перед ним кулачками запальна Убейко, поглядає строго Сулим, щось повчальне говорить голова завкому Абаза, насувається всім корпусом Рикало.
Як кам'яний, Лазар.

Працює тракторний цех.
Янсон серед машин.
Не працюють свердлильний, довбальний та інші варстати.
Висять гасла про трудову дисципліну.
Дивиться Янсон.
Холонуть риси його обличчя.

Брудні, без ладу розкидані ліжка. Розірваний матрац.
Дме парою холод у заткнену соломою шибку.
Пиячать мешканці шостої казарми.
Випили. Облизується свекруха, витирає рот рукавом
Дунда.
Яшко фігурно одкубрює об коліно пляшку.
Ловить на льоту корок.

Стоять нерухомі варстати.
Стоїть Янсон.
Стигне його вольове обличчя.
З'являється в цеху зворушена група.
Несе Семенка.
Поспішає до неї Янсон.
Оточують його Абаза, Убейко, Сулим, Рикало.
Обурено розповідають.

 Слухає їх застигло - спокійний Янсон.
Раптово покидає їх.
Зчепилися очима дико упертий Лазар та спокійно міцний Янсон.
Опускає Лазар очі. Посміхається Янсон:
Не гнешся, так зламаємо, Лазаре. Кинь своє старорежимне хамство.
Знервувався Лазар.
Негарно поглянув на Янсона.
Роздратовано вхопив обценьки, гартує.

ЧАСТИНА ДРУГА

Стіни в плякатах та гаслах.
Під написом „Голова завкому“ сидить Абаза.
Біля нього дзиґою крутиться Убейко, махає маленькими кулачками, репетує:

Виправляти треба, а не голоблею бити...
Довга, як мітла, убиральниця баба Лукашиха витягнулась біля прибічного столу. Тримає ганчірку, слухає, підкивує головою.
Виразно солідаризується з Убейко.
Побачивши Янсона, Абаза та Убейко апелюють до нього.
Іронічно водить пальцем перед Абазою Янсон:
Твоє діло виправляти, а не викидати людей.
Сміється криво Абаза.
Виявляє радість Убейко.
Сидить прямий Янсон, дивиться через стіл на Лазаря,
Чекає від нього відповіді.
Чекають напружені Цвітун та Семенок.
Стоїть уперто розлючений Лазар.
Нетерпляче переступає з ноги на ногу.
Похмуро, негарно поглядає з-під лоба на всіх.
Підвівся Янсон.
Зміряв очима Лазаря.

Сказав: повільно, твердо:

Не каєшся, мовчиш? Здавай Цвітунові бриґаду.

Втяг голову в плечі Лазар.
Перехилився через стіл.
Уп'явся в Янсона дико - лютими очима, зашипів:

Ну що ж?!.

Посміхається Янсон.
Одхитнувся лютий Лазар.
Глянув на всіх, немов збираючись накинутись.
Скрючив пальці, вигукнув!

Сволочі! Старий директор мене поважав...

Засмикав розгублено плечима Цвітун.
Перелякано посунувся Семенок.
Усміхається Янсон.
Обернувся Лазар, ступнув, зупинився, люто пішов,
Наказує щось Цвітунові Янсон.

Східцями кривого обмерзлого ґанку сповзає чиєсь п'яне велике тіло.
Ґанок, мазана стінка, вивіска:

„Чайня затишний куточок. Веніяміна Жвакіна"

Сповзло тіло. Борсається, підводиться.
На блискучо - білий кадр насувається широка тінь, до кадру ввіходить Лазар.
Стоїть похилий, нещасний, ображений.
Дивиться на чайню.
Вагається: іти чи не йти.
Мотнув з одчаєм рукою, іде до чайні.
Підпила братва вивалює з чайні.
Дунда похитується.
Яшко насуває Свекрусі на лоба шапку.
Оточили Лазаря.
Стоїть він, ледве не плаче, каже з сумом:

Двадцять років бриґадиром був. І з'їли...

Наливається люттю, скрючує пальці. Розповідає.

 Слухає принишкла, зацікавлена братва, співчуває.
Замовк Лазар.
Дико водить очима.
Вибухла братва.
Яшко по - блатному вилаявся.
Богомаз погрожує кулаком.
Свекруха роззявив беззубого рота.
Дунда по - дурному блимає очима.
Шумить братва навколо Лазаря.
Яшко пояснює йому щось.
Зацікавлено слухає Лазар, перебиває Яшка:

Іду з вами на збори.

Зловісно блимає очима.
Перший зрушує з місця. За ним братва.

Масив величезного молота.
Ковальський цех.
На пресувальній плятформі трибуна.
Янсон кидає рубані жести, закидає красиву голову.
Принишкла президія.
Робітники, розташовані купами на всіляких речах та приладдях, слухають.
Врізується в середину Лазарева компанія.
Порушується спокій. Поглядають на них робітники.
Іде компанія демонстративно, нахабно.
Яшко стримано пустує.
Похмурий Лазар кидає негарні погляди.
Богомаз та Свекруха йдуть обнявшись. Дунда похитується.
Наростає обурення серед робітників.
Заворушилась президія: схопився Абаза, хмуриться Сулим, хвилюється Убейко.
Тримає себе нахабно братва.
Схопилося багато робітників.
Зупинився Янсон.

Шумить Рикало.
Суне на компанію.
Кричить з трибуни Сулим.
Туго посміхається Янсон.
Гримить на компанію Рикало.
Здає першим Яшко.
Посувається од натиску робітників братва.
Влаштовуються на вільному місці,
Заспокоюються робітники.
Говорить Янсон.
Глузливо реаґує братва, похмуро — Лазар.
Говорить Янсон.
Підкивує з президії баба Лукашиха.
Нерухомі робітники.
Глузлива братва, похмурий Лазар.
Говорить Янсон:

Зусилля наші не загинули. На всесоюзному конкурсі завод наш визнано за один із перших на Україні щодо виробничих досягнень.

Зробив павзу.
Рухнулася авдиторія, схопилися окремі фігури.
Заплескали всі.
Нерухома Лазарева компанія.
Плескає стоячи президія.
Хвиля вдоволення проходить по найрізноманітніших обличчях.
Захоплений Рикало.
Увесь у зморшках дідок.
Жилаве, гарне в своєму піднесенні обличчя.
Кисло, ніяково виглядає Лазарева компанія.
Негарно почуває себе Лазар.
Підводить руку з папірцем Янсон, говорить:

Зусилля наші не загинули. Ось термінове замовлення на нову партію тракторів. Пообіцяємо виконати його вчасно.

 Веде очима.
Кричить, схопившись, Рикало:
Виконаємо!
Вигукує блідий, рідковолосий, виснажений:
Так!
Напружилося жилаве обличчя:
Точка!
Мигтять обличчя, руки.
Ніяковіє братва: йорзає Лазар, гасить Яшко фалшиву усмішку.
Усміхається міцно Янсон. Говорить:
Виконаємо. Точка! Але треба випекти залізом прогульників, витравити старорежимний дух з Лазарів.
Говорить Янсон.
Повільно й погрозливо підводиться Лазар,
Тремтить од гніву.
Кидається до трибуни.
Люто підводить кулаки, кричить:
Ти сам старорежимник, шмендрик, висуванець якийсь!
Бешкетує Лазар.
Дивиться на нього крижано - спокійний Янсон.
Захвилювалися робітники.
Схопилася президія.
Розгубилася Лазарева братва.
Зникає кудись Яшко.
Бешкетує Лазар.
Огортають його погрозливо робітники.
Дико водить очима Лазар.
Рикало вхоплює його за груди, смикає.
Зістрибує з трибуни Янсон.
Зчепився з Рикалом Лазар.
Розчепив їх Янсон.
Одкинув Рикала.
Тремтить запінений Лазар.
Каже йому Янсон:

Іди додому, ти хворий.

Забігав очима Лазар.
Сулим обережно бере його.
Переглядаються робітники.
Глянув Рикало на Янсона, запалився.
Вигукнув:

Качати найкращого директора!

Рухнувсь натовп.
Взлітає над головами Янсон, намагається викрутитись.
Звільнився.
Сміється, каже:

Обов'язково ви прете когось на п'єдестал. Чудаки.

Сміється.
Роззявив рота Рикало.

Спритно одкубрює Яшко об коліно горілку.
Підморгнувши, наливає шклянки.
П'є братва.
Дивиться сумно на свою шклянку Лазар.
З великою огидою п'є.
Кривиться, блимає моторошно очима.
Ударив що сили об підлогу шклянку.
Полетіли бризки.
Застигла в різних позах здивована братва.
Нагнув голову Лазар.

Хапається Марія за холодні каструлі.
Хвилюється.
Припадає оком до продуванки в замороженому шклі.

Перехилив механічно без смаку шклянку Лазар.
Гнівно відштовхнув Богомазову руку з солоним огірком.
Нахилив сумно голову.
Скопіював його Яшко.
Зареготала братва.

Подивився дико й незрозуміло на них Лазар, схопився...
Ховає сміх Яшко.
Пішов, хитаючись Лазар.

Прилипла до підлоги Марія, забачивши чоловіка.
Не причинив двері Лазар, посунув до кімнати.
Дивиться безглуздо на дружину.
Вигукує здивована, переляканa, вражена Марія:

Ти п'яний?!

Вразився Лазар, подививсь на свої коліна,
Витріщився на Марію.
Замигтіли перед нього кабінет, Янсон, збори, казарма.
Оскаженів Лазар, замахнувсь, не тямлячи себе.
Хитнулась від удару Марія.
Кинулась геть од озвірілого чоловіка.
Суне за нею коритаром Лазар.

Читає Убейко Лукашисі книжку в затишній кімнаті.
Схопилися жінки.
Ухопилась до кімнати Марія.
Розіп'явся на дверях Лазар.
Кинулась до нього Убейко.
Пихорнула його що сили.
Розтягся Лазар у коритарі.
Замкнула двері Убейко.
Підвівся шалено лютий Лазар.
Ухопився за двері.
Затривожилися жінки.
Дрижать разом із стіною двері.
Рве їх з дикою силою Лазар.
Одірвав ручку, кинув.
Заспокоює Марію Лукашиха. Стискує кулачки Убейко.
Ухопився до своєї кватирі Лазар.
Ударив що сили кулаком об стіну.

Кинувсь на середину кімнати.
Ухопив стільця.
Ударив об підлогу.
Схопилися жінки.
Трощить меблі Лазар.
Тремтить трагічне, залляте слізьми обличчя Марії.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Матовий ранок.
Лазар спить нероздягнений на незасланому ліжку.
Тривожиться уві сні, щось чує.
Гудки.
Схопився Лазар.
Опухлий, скуйовджений, хапає повітря пересохлими губами, крутить головою, тре чоло.
Немов сліпий прямує через кімнату.
Хапає кухлика.
Жадно п'є. Тремтить об зуби кухлик, проливається вода.
Напивсь. Полегшало. Дивиться, лякається.
Бачить потрощені меблі, черепки посуду.
Жахається, пригадує.
Шукає очима, очевидно, Марії.
Пригадує. Кривиться.

Одягаються на роботу Лукашиха та Убейко.
Колупає механічно нігтем мерзле шкло Марія.
Обернулися враз жінки.
Застигла з одним одягненим рукавом Лукашиха.
З кашкетом у руці — Убейко.
Розширились Марії очі.
Лазар увіходить несміливо, винувато.
Одягаються Лукашиха та Убейко.
Підійшов до дружини Лазар, як побитий.
Подививсь винувато, опустив очі, сказав не зразу, з зусиллям:

Ну, йди вже додому.

Дивиться Марія, немов не розуміє.
Замахала руками раптом, як крилами, закричала лякливо:
Не піду! не піду! У тебе серце, як крига, я тебе боюся!
Посувається від Лазаря.
Дивиться Лазар, насуплює брови, блимає люто очима.
Напружилися Лукашиха та Убейко.
Ступнув Лазар грізно до дружини.
Учепилися в нього разом Лукашиха та Убейко.
Штовхають, тягнуть Лазаря.
Затулилася руками Марія.
Випхали Лазаря жінки.
Сидить Марія на тлі морозного шкла.
По скам'янілому, скорботному обличчі її течуть сльози.
Стискує Убейко кулачки.
Накидає на Марію хустину, репетує:
Одягайся! ти вже не підеш до нього!
Майже силоміць одягає Марію.

Дві руки тримають два зуборізні фрезери.
Махають ними.
Це репетує перед Янсоном Рикало, кричить:
Чорта виконаєш замовлення! Лазар гуляв, а інші от нагартували.
Шпурнув фрезери на стіл.
Один зігнений, як залізо, другий пощерблений, як шкло.
Підвівся Янсон.

Гартує Лазар. Поруч нього палить цигарку Яшко.
Кладе Лазар загартованого фрезера до кількох інших.
З'являється Рикало,
Бере фрезери,
Лається з Лазарем.
Обступають Рикала в цеху Свекруха та інші, розбирають фрезери.
Поспішають до своїх зупинених верстатів.

Підморгує Яшко Лазареві!

Бач, як бігають за твоїми фрезерами.

Вразився Лазар, немов Яшко сказав йому велику новину.

Слідкує Рикало за фрезером.

Одривається, вдоволено говорить до робітників:

Та й майстро ж, сукин син, цей Лазар.

Працює.

Відходять Абаза та Янсон.

Марія сидить біля столу Абази. Лукашиха невдоволено витирає стіл. Убейко ходить, широко ступаючи.

Зустрічає Абазу та Янсона.

Говорить до обох настирливо, швидко.

Проходить до столу Янсон.

Наступ на Абазу Убейко.

Треба дати жінці роботу.

Торохтить Убейко, посуваючись до столу разом з нетерплячим Абазою.

Огризається невдоволений Абаза.

А куди ж її дінеш?

Запалюється Убейко, крутиться дзиґою навколо Абази.

Дивиться Янсон, слухає.

Зупиняє Убейко, сміючись, каже:

Не репетуй, візьмемо.

Переможно накинулась Убейко на Абазу.

Зупинився Янсон з Марією біля бовторізки в тракторнім цеху.

Гукнув Сулима.

Каже йому:

Навчи жінку.

Розмовляє з Сулимом.

Розглядає з цікавістю Марія цех.

Веде Сулим Марію до бовторізки.

Стоїть жінка з опущеними, немов зайвими, руками.

Дивиться на неї Сулим.

 Утручається Янсон.
Пускає варстата, робить низку маніпуляцій.
Прямує Лазар цехом.
Несе у хвартусі фрезери.
Остовпів.
Янсон сміється до Марії, підбадьорює її.
Випустив Лазар кінець хвартуха. Сиплються фрезери.
Керує Маріїною рукою Янсон.
Сміється тепло Сулим.
Наближається до бовторізки, немов дерев'яний, Лазар.
Лють, ревнощі, ненависть відбиваються в застиглих очах йому.
Дає місце Сулимові Янсон.
Зіткнувся з Лазарем.
Зрозумів становище, напружив волю, свердлить Лазаря сталевими очима, наказує:
Працювати, Лазаре! Марія вже не твоя, а наша.
Піддається оскалений Лазар.
Застигла біля варстату перелякана Марія.
Стоїть перед розсипаними фрезерами Лазар.
Ворушить скривленими лютою ненавистю губами:
Ну, я ж йому тепер нагартую!
Скрючує пальці.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Збірня.
Бриґада збирає трактори.
Робітник прилагоджує на місце ланцюгову шестерню, відривається від роботи.
Приєднується до купи зворушених робітників.
Насідає разом з ними на огрядного бриґадира, говорить:
Доскакалися! Остання шестерня й точка!
Лаються, насідають на бриґадира робітники.
Одмахується од них бриґадир.
Кудись іде. Декілька робітників ув'язуються за ним.

Огорнули Янсона в кабінеті Рикало та інші фрезерувальники, шумлять, лаються.

Більш од усіх галасує Рикало. Розмахує перед Янсоновим обличчям великими руками.

Стоїть спокійний, замислений Янсон.

Суне до кабінету бриґадир з робітниками.

Проскочив повз них Янсон.

Загули всі, що були в кабінеті.

Рикало ораторствує посередині, не слухаючи нікого.

Уперся Янсон у похмуре, зле Лазареве обличчя, дивиться довго, питає:

Чому ж не годяться твої фрезери?

Ніяковіє на мить Лазар, опускає очі.

Чекає застиглий, прямий Янсон.

Знахабнів Лазар, криво, негарно глянув на Янсона, сказав:

Такий рапід, рапідна сталь така. Це секрет рапіда.

Дивиться довго Янсон. Усміхається одними губами, одрізує:

Брешеш! Саботуєш!

Зловтішно перекривив обличчя Лазар.

Одійшов різко Янсон.

Наказав Цвітунові:

Наглядай за ним.

Зловісно поглядає Лазар.

Тихо, порожньо в цеху. Одна тільки фігура Лазарева серед машин.

Стоїть Лазар біля Марііної бовторізки, дивиться.

Лежать свіжонарізані бовти.

Нахилився, взяв бовта.

Крутить його, розглядає, дивується.

Напливає, працюючи, варстат, Марія.

Напливає Марія вдома, біля горщиків.

Варстат. Марія.

Дивується Лазар, пробує нігтем різьбу:

Гм... баба...

 Теплінь мигтить йому на обличчі. Нахмурився раптом.
Напливає варстат. Марія, біля Марії Янсон.
Почорнів Лазар.
Кинув із силою бовт.
Порожній цех. Посувається проходом між машин самотній Лазар.

Дивиться Янсон на кінець цигарки.
Слухає Абазу.
Доводить щось, йорзає Абаза.
Дивиться на кінець цигарки Янсон.
Йорзає Абаза, вимагає:
І прогульників, і Лазаря — всіх негайно в шию!
Доводить Абаза.
Підвів очі Янсон. Усміхнувся:
Не в шию, а виховати, переломити треба.
Посміхається Янсон.
Йорзає Абаза, глузливо каже:
Спробуй!
Закидує голову Янсон.
Сьогодні ж спробую.
Глузливо посміхається Абаза.
Дивиться на кінець цигарки Янсон, підводиться.

П'яний Лазар зв'язує незґрабно в вузол якісь свої речі.
Зв'язав.
Дивиться, немов прощаючись із своєю кватирою.
Іде.

П'яні мешканці шостої казарми гуляють навколо ящика в „очко".
Лазар пройшов повз них із вузлом.
Він сумний, нещасний.
Кинув вузол, сів.

Сказав сам до себе з сумом:

Ну от я й приїхав.

Схилився тяжко.
Братва запрошує його гуляти в карти.
Яшко розбуркує його.
Іде Янсон засніженим степом.
Грає братва в „очко“.
Яшко спритно банкує, дає карти, виробляє коники.
Усі з фасоном підглядають карти.
Лазар просто перекидає туза, накриває банк п'ятьоркою.
Пересмикнув карту Яшко.
Помітив Лазар.
Схопився, тремтить.
Відступає перед ним Яшко.
Янсон прямує до шостої казарми.
Лазар посувається грізно, підвівши стільця.
Яшко відступає перед ним, озброєний фінкою.
Братва захоплено спостерігає сцену.
Крутиться з фінкою між ліжками переляканий Яшко.
Переслідує його страшний, але незґрабний Лазар.
Зупинився біля дверей Янсон,
Орієнтується.
Захоплюється спортом братва.
Зігнувся в кутку Яшко, тремтить.
Підводить стільця страшний Лазар.
Майнув через казарму Янсон.
Майже на льоту вихопив стільця з Лазаревих рук.
Сходиться у ворожу купу невдоволена братва.
Нахмурився Янсон.
Грізно й люто розкарячився напроти нього Лазар.
Роздивляється Янсон.
Ворожі, негарні обличчя.
Полатані фанерою та позатикані абичим шибки.
Засмічена підлога.
Жахливі ліжка.

 Забруднені стіни.
Поламані меблі.
Повів Янсон по братві гострими очима.
Вигукнув з великим болем:
Сволочі ви! Ви ж чудові хлопці, і до такого дійшли? Сволочі ви!..
Рубає слова напружений, піднесений Янсон.
Ущухла братва.
Не зводить з нього палаючих очей Лазар.
Рубає Янсон.
Принишкла братва. Щось на зразок поваги митгить на деяких обличчях.
Замовк Янсон. Повів по братві очима.
Ступнув прямо на коло.
Поволі, неохоче розступається братва.
Розсовує їх запобігливо Яшко.
Стежить за цим Лазар.
Пішов Янсон.
Наблизився до Яшка Лазар.
Уп'явся в нього очима й затопив прямо в обличчя йому.
Миготнув у повітрі Яшко.
Тяжко дихає Лазар.
Захоплено реаґує братва.
Висовується з-під ліжка повільно і з острахом Яшко.
Дивиться, як заєць.
Уздрів Лазаря.
Зник, як блискавка, під ліжком.

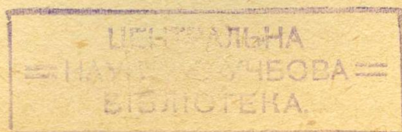
ЧАСТИНА П'ЯТА

Величезні руки збивають подушку (на ввесь екран).
Це старається Рикало.
Семенок заправляє край ковдри.
Чиста, зразкова казарма. Хутко прибирають робітники постелі, кінчають.
Портрети, гігієнічні плякати на стінах.

Шахові столики, вішалки.
Ніклеві, блискучі ліжка.
Напівгола молодь весело прямує до вмивальні.
Роззявлений рот. Здорові молоді зуби. Щітка з пастою.
Молоде, хороше обличчя,— чистить зуби.
Хлюпаються хлопці біля вмивальника. Умиваються, чистять пастою зуби.
Хтось витирає мокрим рушником здорову, молоду спину.
Рикало з заплющеними очима трусить мокрими вусами.

Стирчить трава з розірваного матрацу.
Чиїсь стоптані повстяники на спинці ліжка.
Безволосе Свекрушене обличчя. Спить, важко дихає негарно розтуленим беззубим ротом.
Сплять усі, як дрова, нероздягнені.
Дме холод у заткнену соломою шибку.
Лазар та Яшко одягнені лежать упоперек двох поставлених поруч ліжок, поверх них простягся Дунда. Сплять.
Незручно звисає Лазарева голова, моторошне обличчя.
Валяється на підлозі порожня горілчана пляшка, Лазарева шапка, шкарлупиння з тарані.
Свіжий, пухкий сніг. Багато сонця. Мешканці зразкової казарми йдуть на роботу.
Молодь на ходу завзято б'ється снігом.
Хтось заліпив Рикалові.
Як ведмідь із зайцями, схопився Рикало з хлопцями.
Спить шоста казарма. Дме в шибку холод.

Працює тракторний цех.
Працює Марія.
Стоять варстати прогульників.
Висять плякати про трудову дисципліну.
Знімає Янсон з дошки без ладу розкидані нумери прогульників.
Кладе до кишені.

Наказує сторожеві:

Пропускай усіх, хто з'явиться з цими нумерами.

Зникає.

Стоїть Янсон у шостій казармі, дивиться на тих, хто спить.
Ховає в губах тугу усмішку.
Нецеремонно робзуркує Лазаря, Яшка, Дунду.
Сповзає з ліжка Дунда. Схопився Яшко.
Ворушиться й прокидається Лазар.
Розбуркує інших Янсон.
Починає розуміти справу Лазар, звіріє.
Підводиться братва, лаються.
Сходяться до купи.
Стоїть осторонь Янсон.
Кладе на руку нумери, простягає:

Жарти скінчились! Точка! Хто йде на роботу? Беріть нумери!

Стоять, мнуться, крутить Яшко.
Чекає Янсон, запитує:

Хто?!.

Мнуться. Зрадив усіх Яшко.
Водокремився з негарним смішком.
Бере нумера.
Мнуться інші. Як дуб, стоїть Лазар.
Чекає Янсон.

Хто ще?..

Ще відокремилися.
Беруть.
Залишився один Лазар. Стоїть.
Дико дивиться.
Посміхається Янсон:

Ну?!.

Стоїть Лазар. Іде Янсон.
Зірвався Лазар з місця.
Наздогнав Янсона, майже вихопив свого нумера.

Сміється Янсон.
Запінюється Лазар.

На дверях напис:
„Господарна частина“.
Проходить Янсон.
Запитує метушливу людину:
Усе готове для впорядкування казарми?
Стверджує метушлива людина.
Наказує Янсон:
До шабашу впорядкувати казарму.
Киває головою людина.
Гартує Лазар неохоче, похмуро.

Пускає фрезерного варстата Рикало.
Слідкують за роботою фрезерного Янсон, Абаза, Сулим..
Псується фрезер.
Зупиняє варстат Рикало.
Глузує Абаза.
Ну що, спробував?
Холодно подивися на нього Янсон.
Узяв у Рикала фрезера, майнув кудись.
Посунула за ним обурена група.
Поклав Янсон фрезера перед Лазарем.
Сказав холодно:
Забирайся, саботажнику!
Здригнув Лазар.
Глянув дико.
Засовалася рука з обценьками.
Зловісно, напружено застигла група робітників.
Совається рука з обценьками.
Не тямлячи себе, підводить на Янсона обценьки Лазар.
Рухнула з місця обурена група.
Застиг сталево - напружений Янсон.
Опускає обценьки, немов паралізований, Лазар.

 Туго, ледве помітно посміхається Янсон.
Обурено, погрозливо оточують Лазаря Сулим, Абаза, Рикало, Цвітун, робітники.
Вигукують декілька чоловіка разом:
До суду, до суду, падло таке!..
Кричать обурено.
Випускає з рук обценьки Лазар.
Ухоплюються до гартувальні звідкілясь робітники.
Мигтять руки, обурені обличчя.
Зникає кудись між натовпом Яшко.
Як ніч, стоїть Лазар.
Усміхається ледве помітно Янсон.
Обурені обличчя, рухи, вигуки.

У шостій казармі шалена робота:
Білить стіни група тинькарів.
Склярі вставляють шибки.
Біля казарми розвантажують привезені меблі, ліжка, пакунки.

Стоять фрезерні варстати під гаслами та плякатами.
Стоять у збірні незакінчені трактори.

Сяє відремонтована шоста казарма також, як і зразкова.
Зупинилася в казармі здивована братва, дивляться:
Нові ніклеві ліжка, шахові столики.
Портрети та гігієнічні плякати на стінах.
Нові стільці.
Чисті вставлені вікна.
Дивується братва.
Стоїть, хоч раз як людина, Яшко.
Роззявив рота Богомаз.
Кліпає очима Дунда.
Поглядає на всіх Свекруха.
Стоять.

Глянули враз здивовано один на одного і розповзлися.
Розглядає Богомаз шахового столика, бере коня, хитає
головою, сміється.
Дунда задирає ковдру, дивується, побачивши два простирадла.
Гладить ніклеву спинку ліжка.
Яшко крутить по всій казармі.
Свекруха не знає куди поділи картуза, оглядається.
Богомаз бере з нього картуза, здіймає свого.
Вішає на вішалку, підморгує весело Свекрусі. Обоє сміються.
Стоять усі в різних позах, в різних місцях казарми, як
зв'язані.
Лазар ввалюється п'яний.
Не впізнає казарми, блимає очима, ладний навіть повернути.
Регочуть Богамав та Яшко.
Богомаз глузує з Лазаря:

Дивись, як про тебе турбується Янсон.

Вразився Лазар,
Ще подивився на казарму,
Побачив раптом себе в дзеркалі,
Здригнувся.
Кинувсь кудись повз усіх.
Ухопив свого вузлика.
Постояв, глянув дико.
Пішов, ні на кого не дивлячись.
Підхопивсь Яшко:

Куди?!.

Дико глянув Лазар:

У тартари! Хай він буде, Янсон той, проклятий!

Пішов.
Стоїть принишкла братва.
Іде п'яний, глибоко вражений Лазар.
Невідомо для чого тягне за кінець хустину, з якої давно
десь розгубилися речі.

Іде, здається, нічого не бачить.
Увійшов до свого помешкання.
Світло, чисто.
Випустив механічно хустину.
Надійшов до ліжка.
Дивиться на білу ковдру, не наважується лягти.
Повертає повільно назад.
Вийшов до коритару.
Побачив яшик у кутку біля Лукашиних дверей.
Попрямував туди.
Улаштовується на ящику.
Тримається Марія за ручку дверей, ніяк не може закінчити розмови з Лукашихою.
Кивнула, зрештою, на прощання головою.
Вийшла до коритару й переляқалася.
Лазар спить на ящику, зігнувшись бубликом, як бездомний собака.
Схилилася над Лазарем Марія з великим болем.

ЧАСТИНА ШОСТА

Біля шахового столика гуляють Свекруха та Богомаз у шахи.
Троє лежать на ліжках.
Один перегортає ілюстрований журнал.
Дунда преться в двері з великим шматком фанери.
Зав'яз у дверях.
Обступила Дунду братва.
Розіп'явся Дунда з фанерою.
Читає братва наліплене на фанері оголошення:
У неділю 12/І — 27 року в Палаці Культури відбудеться:

Показовий суд над зрадником своєї кляси Лазарем Кобозом.

Прокурор — *Сулим Кащенко*

Оборонець — *Янсон*

Вразилася братва.
Богомаз одягається, зникає.

Спить Лазар на ящикові. Чиясь турботлива рука вже підклала йому під голову подушку, вкрила ковдрою.
Марія та Лукашиха обережно вийшли з Лукашиного помешкання, дивляться на Лазаря.
Не дає Лукашиха Марії будити Лазаря.
Жаль Марії так його покидати. Поправляє вона кінчик ковдри.
Ідуть жінки.
Тяжко, тривожно спить Лазар, бачить сон:
Він в одремонтованій казармі, один.
Лютий, веде очима.
Нова казарма потроху обертається на стару.
Зникає й стара казарма. Залишається темінь та світла пляма, де стоїть Лазар.
Радий Лазар. Шалено регоче й застигає раптом.
З пітьми з'являється велетенська Янсонова постать, дивиться на Лазаря, глузливо, негарно сміється.
Веде Янсон навколо рукою, з'являється нова казарма.
Божеволіє від люті Лазар, настовбурчується йому волосся.
Негарно, глузливо сміється Янсон, наближається до Лазаря.
Скрючив пальці Лазар, зібрався захищатись.
Сходяться...
Торсає Богомаз Лазаря.
Звивається в конвульсіях Лазар, скрючує пальці, не може прокинутись.
Ухопив Лазаря велетенський Янсон, підвів у повітря, трясе його,
Глузливо, негарно сміється.
Трясе...
Трясе Лазаря Богомаз.
Розплющує Лазар очі,
Схопився враз.

 Дико, незрозуміло дивиться.
Кричить Богомаз:

Спиш, як чорт! Тебе судять!

Утовкмачує Лазареві.
Зрозумів Лазар.
Схопився на ноги.

Переповнена заля.
На сцені всі на місцях.
Говорить Сулим.
На лаві підсудних під охороною заґримований, підставний „Лазар“.
Майнув у якісь двері справжній Лазар.
— На лаві підсудних „Лазар“.
Оставпів у ложі балькону справжній Лазар.
Туманіють очі йому.
Хитаються, як у тумані, і підсудний, і заля.
Широкі застиглі, небачучі Лазареві очі.
Говорить Сулим.
Роззявив рідкозубого рота Свекруха.
Застиг з рукою біля вуса Рикало.
Витяглася Лукашиха, йорзає Убейко.
Зупинені очі Марії.
Говорить Сулим:

Злочинові Лазаря Кобоза немає ім'я. Робітнича кляса перебудовує світ. І тут, із наших же лав, виходить зрадник.

Говорить Сулим.
Здригнув Лазар.
Перехилився через бар'єр, скам'янів.
Говорить Сулим:

Страшна за це кара...

Говорить Сулим.
Завмерла заля.
Звис з балькону скам'янілий Лазар.

Зупинився Сулим.
Вибухла заля.
Випростався Лазар.
Ворухає божевільними очима, бачить.
Плескають шалено всі:
Рикало,
Свекруха,
Дунда,
Марія,
Інші мешканці шостої казарми.
Затремтів Лазар,
Кинувсь геть з балькону.
Виступає Янсон.
З'являється в кінці залі Лазар.
Іде довгим проходом тихо, як загіпнотизований.
Зупинився.
Говорить Янсон.
Стоїть закам'янілий Лазар.
Коливається йому в очах усе.
Тремтить Лазар.
Цокотять йому зуби.
Посувається через залю, як сліпий.
Говорить Янсон, закидає красиву голову.
Зупинився враз Лазар, напружився.
Неймовірно розширюються йому здивовані очі.
Говорить Янсон:

Лазар Кобаз — справжня глибока людина. Не злочинець, не зрадник він, а просто нещасний...

Говорить Янсон.
Роззявив Лазар рота,
Механічно ступнув раз удруге,
Посувається по - ведмежому.
Висунувся на сцену.
Закричав Янсонові:

Ти!.. ти так кажеш?!.

 Хотів сказати багато й не зміг.
Перетяли йому спазми горло, заполонили сльози очі.
Стоїть осяяний, траґічно - простий, новий.
Скам'яніла заля.
Задубіла президія.
Не зводить холоднувато - світлих очей з Лазаря Янсон.
Обернувся до залі, простяг руку в бік Лазаря.
Вигукнув:

Подивіться, яка людина!

Схопилася президія,
Схопилася авдиторія.
Вибухла екстазом.
Рикало перестрибує через стільці.
Свекруха захоплено кричить.
Цвітун смикає плечима й ледве не плаче.
Марія вражена до сліз.
Суне, як хвиля, натовп на сцену.
Ухопив Лазаря на руки.
Несуть.
Марія, Лукашиха, Убейко протискуються крізь натовп.
Поставив Лазаря на ноги Рикало.
Захоплено вхопив за плечі, закричав у лице:

Чорт який! *Сволоч*!

Торсає Лазаря, не знаючи, що йому зробити.
Марія врізується поміж них.
Дають їй дорогу.
Глянула на Лазаря повно, захоплено,
Ухопила його за руки.
Опустив очі розм'яклий Лазар. Поповзли по щоках йому сльози.
Шалено плескають навколо.
Вражений Рикало тернув рукавом по очах, і закрутив головою.
Зірвав грим Лазарів двійник, виглядає молодим хлопцем.
П'яний Яшко з'являється на дверях очищеної від людей залі.

Іде хитаючись.
Прямує до Лазаря п'яний Яшко.
Одсахнулася Марія.
Перетяв Яшкові дорогу Рикало.
Попхнув його геть.
Підпихають Яшка руки, сунуть його кудись.
Труситься від реготу Рикало.
Іде з Лазарем Марія, заглядає йому в вічі.
Посміхається до Абази Янсон.
Киває на натовп:

А що?

Ховає Абаза очі.

Злітають розпечені різець та фрезер.
Гартують Лазар та Семенок. Дивиться на Лазареву роботу Янсон.
Гартує бриґада, немає Яшка.
Сміється до Лазаря Янсон, жартує:

А де ж секрет рапіду?

Розлилася світла особлива усмішка на похмурому обличчі Лазаревому.
Працюють усі варстати. Працюють усі прогульники.
Немає на дошці нумерів.

Казарма.
Яшко складає до драного кошика стоптані черевики, заялозену колоду карт, якусь баночку, порожню пляшку.
Дебела вбиральниця стоїть, спершись на щітку,
Виразно стежить за Яшком, щоб не викрав чогось.
Склав Яшко речі, повісив на руку кошика.
Зупинився біля дверей сумний. Націлився був викинути коника й не зміг, понявся сумом.
Висунувся спиною в двері.
Одколупнув од стіни шматок тинку.

Написав на дверях:

„Не підтримали, зануди, значить аддю“.

Подивився на свої каракулі. Пішов.
Іде самотньо у білий степ.
Мережить повітря лапатий сніг.

Стоять біля навантаженої тракторами плятформи Янсон та Абаза.
Каже Янсон Абазі:

На три дні всього спізнилися з замовленням.

Падає сніг. Зрушує потяг.
Розганяється.
Зникає в білім степу.
Стоять дві нерухомі силюети.

КІНЕЦЬ

Київ, листопад, 1929 рік.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНА ТРИБУНА

ОЛЕКСАНДЕР СОРОКИН.

МЕТАФІЗИКА ЧИ ДІЯЛЕКТИКА[1]

„Я категорично стверджую, що людина, яка не знає діялектики Геґеля, не може бути освіченою людиною, а неосвічена людина не може бути вченим“,— писав Чернишевський.

Нова школа письменствознавців на чолі з Переверзевим особливо обстрілюється з боку саме цих позицій — з боку діялектики. Ми ставимо собі завдання перевірити це — чи справді школа переверзевців антидіялектична і що, власне, спонукує її називати себе марксистською.

У боротьбі марксистів із Ейхенбавмами, Шкловськими, Сакуліними й Келтуялами у Переверзева — значна й серйозна заслуга. А втім, його твердження, що свідомість

[1] В порядку обговорення.

незалежна й відокремлена від підсвідомої сфери автора, безперечно, дуже мало має спільного з марксизмом, так само, як і твердження, що „політичне життя нічого не може створити в образовій системі письменства“. Усе залежить нібито від економіки. Енґельс багато писав про це, і ми наводимо тут один уривок, саме, з його листа до Конрада Шмідта:

„Перевага економічного розвитку зрештою також і над цими галузями (надбудовами. О. С.) для мене незаперечна, але вона має місце в рямцях обставин, які диктує сама дана галузь: у філософії, наприклад, вага економічних впливів (які знову ж діють здебільщого тільки в своєму передягненому політичному вигляді і т. ін.) на філософський матеріял, що лишився від попередників. Е к о н о м і к а тут нічого не створює наново (a novo), але вона визначає вигляд зміни і дальщого розвитку мислетворного матеріялу, що є, але й це вона робить посереднім способом, бо важливіше простіше впливає на філософію (мистецтву, як мисленню образами, тут немає винятку. О. С.), політичний, юридичний, моральний відбиток“.

Що можна додати до цього? Ясно. Переверзев, підмінивщи економіку політикою, каже, що остання „нічого не створює наново“, чи то, пак, нічого не може створити; й гадає, що його „стиль ототожнять із стилем Енґельса“. Але ж читачам видно, не приховаєш, якого значення надавав політиці Енґельс і як товче старе професор Переверзев. І, навпаки, „самоправство“ економіки дуже вже сміло обмежене. Вона, як ми бачимо, теж нічого не створює, і її вплив до того ж „у рямцях обставин, які диктує сама дана галузь“. (У нащому питанні — письменство). Це зовсім інше.

Чи Переверзев переказав тут невдало Енґельса, чи просто помилився — нас це зараз не цікавить, але машкара політичности натягнена — професор іде до кабінету.

ПРО ОСОБУ АВТОРА

Вихідним пунктом багатьох неприємностей можна вважати таке твердження, в головному правдиве й формульоване Переверзевим так:

„Буття, що організує художній твір,— це активне буття, яке щодо поетичного твору є і об'єктом і суб'єктом. Буття тому й організує художній твір, що воно не тільки

 об'єкт, якого змальовують, а й суб'єкт, який змальовує. Тільки розглядаючи буття, як діялектичну єдність об'єкта й суб'єкта, можна говорити, що воно визначає художній твір".

Тут, передусім, висловлюючись образно, уособлене звичайне буття (об'єкт змальовування), яке Переверзев обдаровує свідомістю у вигляді авторової особи. Це перша спроба діялектичної формули суб'єкт — об'єкт, потрібна Переверзеву, щоб перевірити її на літературній надбудові. Але не тяжко переконатись, що його художнє буття — це, власне, авторська психіка, препарована дійсністю. Позиція, щоправда, надто „діялектична", але недаремна, бо об'єднати в одно об'єктивну дійсність і авторову психіку,— це значить об'єктувати цю величину, зробити її постійною в своєму співвідношенні і в відношенні до іншої величини, також постійної, якою в данім разі буде письменство. А це, як ми побачимо потім, спонукає його учнів до розриву діялектичного процесу письменства й життя.

Усім відомо, що ідеалісти за основу брали мислення. У Переверзева примат за об'єктом. „Роман виникає не з задуму,а з буття". Од цього методологічного засновку, в головному слушного, але спрощеного, особливо потерпіли його учні. Наприклад, Безпалов каже:

„Соціяльне направлення, виявлене в головному образі,— не завдання автора, його задум, чи намір, не його політичні, ідейні переконання, це виявлена в образі об'єктивна направленість і заповненість соціяльним змістом, що не залежить од волі і авторового наміру".

Яке коріння, таке й насіння. За Переверзевим митець не міркує і не висловлює ніяких ідей. Він „творить життя". А тому й нема чого вищукувати в творах митця „його світогляду, його політичних чи релігійних поглядів, бо шукати цього всього у митця все одно, що вимагати од пиріжечника чобіт".

Переверзевці цим самим герметично ізолювали образ від світогляду. На їхню думку, останнє може бути тільки в публіцистичних виступах митця. Туди вони й скеровують дослідника - соціолога, а в художньому письменстві — заспокойтеся!— ніякого світогляду немає. Тут саме „життя, живі вдачі, живі душі, які мають *загальну об'єктивну* цінність". Виходить, що створеному автором типові відповідає *об'єктивна* дійсність, інакше, неґативні типи, певні

пасквілі, створені вороже настроєним автором, не є його вигадка, його упереджені переконання (автор, бачите, „не міркує і не арґументує"), а це сама дійсність. Волієте з'їсти таку „марксистську" страву.

У всій своїй дослідницькій практиці Переверзев намагається бути холодним і байдужим вченим, який не припускає ніякої оцінки й публіцистики і на підставі цього принципу запевняє, що Петро Верховенський („Творчість Достоєвського") — це справжній портрет революціонера часів Достоєвського. Але хіба ж це не оцінка, не публіцистика міщанина Переверзева, проти якої з таким завзяттям виступає марксист Переверзев? Мистецтво — не звичайна фотографія. Воно передусім відбиває ідеї митця, який має клясове коріння і близько зв'язаний із політичним життям країни. Коли ми візьмемо творчість Ґорького, то там здибаємо поруч із творами „Челкащ", „Озорник", повістю „Мать" і такі, як „Песнь о соколе", потім низку героїчних леґенд і, нарешті, памфлети на російську інтеліґенцію, Францію тощо, де послідовно зменшується суто художній елемент і збільшується революційна тенденція автора, його направлення, власне, навіть не збільшується, а змінюється спосіб висловлювання провідної ідеї, його направлення. Це авторове направлення, його задум і намір, його політичне кредо є у всіх художніх творах, тільки воно не виступає в них так різко через те, що „замасковане" поетичною стороною твору. Але ж у тім і прикмета мистецтва, що воно є мислення в образах. Про це запевняли Геґель, Плеханов, Бєлінський, Чернишевський.

Та й сам Безпалов на стор. 234 говорить про словник Ґорького: „Цей добір (слів) скерований і усвідомлений". Виходить задум автора є. Коли ж Безпалов хотів сказати цим, що авторів задум можливий тільки в образовому та вимовному плянах і неможливий у самому комплексі, то як тоді можна встановлювати залежність у замкненому творі між підлеглим авторові стилем та вільним головним образом, що розгулює по сторінках роману? Коли, як гадають переверзевці, можна говорити про те, що головний комплекс проходить в усі елементи твору, то тоді треба визнати, що й спосіб писання (стиль) і способи композиції, якими цілком свідомо керує автор, і собі впливають на головний образ твору.

Безпалов не зважає на авторів задум через „таємне"

 уявлення суб'єкта та об'єкта, як тотожности, і це в дослідженні Горького спричиняється до дуже слизького й самоправного твердження, а саме:

„Сталі й нестал і... це щодо цього не *протилежності, що ворогують одна з однією і являють два протилежні соціяльно - психологічні направлення, як про їх гадає сам автор.* Це вияв двох сторін одного соціяльного феномену, що борсається між розривом із дійсністю й погодженням із нею".

Що це таке? Звичайно, що погоня за діялектичною єдністю, а, як наслідок, відкидання клясових протиріч. Спроби з'ясувати цей соціяльний розрив єдністю інтересів „сталих і несталих", тобто потяг утриматись на первісній стадії первообразу пролетаріяту та буржуазії, пролетаріяту та ремісника - кустаря, коли всі вони мали спільних батьків, інакше, тут діти вважаються за батьків. Цілком неправдива проєкція. Може батько й „борсався між розривом із дійсністю і погодженням з нею, але діти вже не борсаються, бо, раз з'явилися сталі й несталі, то один із синів має фабрику, а другий стоїть біля варстату, як звичайний робітник, або йде бурлакувати. І, безумовно, тут правдивіше те, що думає сам автор, а не те, що здається дослідникові Безпалову. На думку Безпалова тут „двобічність становища менщої міської дрібної буржуазії", а на нашу думку розорений дрібний буржуа вже не — буржуа, а його незадоволення — ознака того мутаційного періоду, за якого виникає, ідучи в історичному порядку, ідеологія пролетаріяту.

Це свавільство чи своєрідний ідеологічний бюрократизм спричиняється й до іншої помилки, саме, що Безпалов до організаторів стилю залічує тільки „неспокійних". А „спокійних" чи „супутників" немає. Видимий протекціонізм. Т. Безпалов певно пролетарський „аристократ" і різних Пєтуннікових та Вавілових, як клясових ворогів, принципово не терпить.

Звичайно, ці помилки не випадкові. Це, як ми бачили попереду, виходить із самих засад теорії образу-комплексу.

ТАБЛИЦЯ МНОЖЕННЯ

Досі головною особливістю кожного дослідувача була його оригінальність, а тому й деяка методологічна невизначеність. Це допускало тисячі підходів і способів у дослідженні письменства і стільки ж висновків. Формалісти

перші спробували дати математичні формули в методах вивчення письменства, організувати безвідповідальну ориґінальність, тобто до певної міри стандартизувати методу. Це вони почасти зробили, бо об'єктом спостереження вони вибрали форму, при чім, треба признати їм справедливість, цю форму вони вивчили не як зовсім непорушну, замкнену в самій собі, а яка є в усіх перехрещених жанрах і, часом,— суміжних надбудовах (Ейхенбаум).

У цьому їх заслуга. Але вони обмежили сферу письменства все ж специфічним рядом іманентности і далі не пішли. У цьому їх реакційна роля. Вони стали на тих позиціях, які треба було перебороти тільки перекинувшись.

В учнів Переверзева є інакше. Вони створюють єдність усіх компонентів художнього твору, як цілого, а далі... знайома нам соціологія Когана, Львова - Рогачевського та інших, у новій її ролі, яка полягає в тому, щоб знайти відповідність між художнім образом та соціяльним оточенням і тільки. Коли це випустити або випадком пропустити, а це цілком можливе, і від учнів Переверзева ми ладні ждати такого випадку, то ми матимемо формальну методу з обрізаним іманентним хвостом. І це так і є. Вони досліджують формальну сторону в замкненому колі одного твору і з'ясовують усі її особливості головним образом соціяльно - психологічного комплексу. Але ж стилістичні особливості можуть і не відповідати головному характерові, а тільки підкреслювати особливий тон розповіді („сказа"), тобто тут може виступати в головній причинній ролі не комплекс, а суб'єкт із буття, що визначає художній твір. І тоді всі стилістичні особливості визначатимуться не головним соц.-психологічним комплексом, а особистим авторовим смаком, наслідуванням та іншими зовнішніми щодо художнього образу причинами. Коли цього не допустити, то виходить щось неймовірне: комплекс народжується економікою і владно диктаторствує над усіма компонентами, а в творчу мить, звичайно, і над автором, який тоді — попихач, що не має наміру і не розмірковує. Треба сказати правду, що у формалістів тут більше ув'язки, ніж в учнів Переверзева. У них ці формальні розвідки виконують певну і ясну ролю, хоч і однобоку: їхня мета — показати іманентний ряд у письменстві. Характерно, що сам Переверзев у своїх останніх працях зовсім пропускає розгляд творів з боку виразового та образового плянів. Коли

 це — ступінь назад, тоді його учні пішли наперед. Візьмемо особливо Поспєлова. Його теорія полягає в тім, що:

„Треба, поперше, знайти соціяльно - психологічний комплекс мотивів, закріплений і через це канонізований у данім поетичнім творі; подруге, визначити його соціяльно - історичне походження,— ті громадські стосунки, суб'єктивна сторона яких — даний комплекс; потретє — довести, що знайдений і соціяльно -детермінований комплекс, функціонально зв'язаний з усіма плянами структури твору, який вивчають,— утворює його стиль“.

Легко й просто. Під кінець своєї статті він навіть подає діяграму чи формулу поетичної структури твору, як цілого. Усе це і приклали, досліджуючи „Дворянское гнездо“.

Можна надіятися, що коли ця школа закріпить себе, то можливо ми матимемо літературну „таблицю множення“. Справді: коли перед нами замкнені й постійні літературні елементи, то, виходить, із них можна скласти таку точну науку, як і математика. І школа Поспєлова — справді сута аритметика в письменстві, без пристосування її до живої літературної дійсности. Вона, правда, нічого не з'ясовує, але саму її може з'ясувати наша дійсність. Вона, наприклад, може показати соц.-психологічні комплекси, що діють в усіх, які є, романах, але не з'ясовує літературної специфічности та законів її життя, бо все це з'ясовують інші елементи, яких уникають у дослідженнях учні Переверзева.

Наприклад, значіння політики, як відносно самостійного фактору. За Переверзевим свідомість не може вплинути на підсвідому сферу. Почуття якось виникає і потім залишається вічно незмінним. Це як не можна доречі відповідає постійним комплексам, але чи правдиве таке догматичне установлення? Чи правильно - зупинятися тільки на соц.-психологічному комплексі?

Бо ж виявити соц.- психологічні комплекси і скласти руки, це ще не все, або ліпше — ніщо. Треба вкласти цей комплекс у загальний струмінь історії письменства, суспільства й політики і розглянути його в динаміці: читач - письменник — доба, тобто в усій його діялектичній різноманітності. Тоді, може, виявиться, що річ зовсім не в комплексі і що, взагалі, знайдений комплекс — надто умовна річ і її не дуже легко визначити. І навіть більше, може він відповідає розумінням певної групи дослідників певної

доби і для кожних нових часів міняється. Але переверзевці цим не цікавляться. Навпаки. Поспєлов про статичне дослідження пище цілу теорію і цілком замовчує ставлення цієї статті до діялектики. Учні Переверзева статистичним дослідженням забили письменство і (тепер) взялися за топографічну анатомію, хоч їм і здається, що вони вивчають живий літературний твір з середини, як біологічний організм. Коли порівняти з формалістами, які просто лічать волосинки тощо, вони, безперечно, на певнішому шляху. Але все ж це тільки Везалін та Фалонін від письменства, а не основоположники фізіології—Гарвей та Гельмгольц. Коли б за статичним вивчанням письменства, яке може бути тільки засобом і прикладається тільки до одного твору, ішло б щось інше, що виправдувало б такий спосіб, то може воно й мало б деяке наукове значіння. Але цього іншого у них немає, і не може бути. У Поспєлова, наприклад, є фраза: „Історія стилів, щоб її з'ясувати, вимагає порушної причини". Але цього ж мало. Тут не тільки „порушну причину", але й самий стиль треба вивчати, як порушний фактор, інакше він губить головну ознаку життя кожного явища — діялектику. А що ми бачимо в переверзевців? Безпалов у статті „Проблема літературної науки" каже:

„Свідомість у образі (або образове мислення чи художня свідомість) це сама дійсність, але переломлена й відірвана в специфічному роді свідомости. От оцю сукупність фактів, що мають спільну ознаку (образ) *ми відбираємо із свідомости в цілому, як об'єкт*, що його вивчає письменствознавець".

А Переверзев ще одвертіщий; він вважає за ідеальний літературний факт невиданий рукопис (Перцов — ЛЄФ) Може це тактичний хід? Ми не знаємо, а тому констатуємо тільки факт, що у них художній твір — абстракція, абстрактна дійсність або, за термінологією Геґеля: „Буття, суте буття — поза всяким іншим визначенням". Кожний художній твір розглядають, як етикетку на певний момент дійсности.

За Геґелем вивчити річ значить з'ясувати її розвиток і, перш за все, тими силами, які він таїть у собі. Які сили таїть письменство в інтерпретації переверзевців? Соціяльно-політичні? Але вони за Переверзевим поза всяким впливом. Формальні, стилістичні? Ні. Ніяких інщих сил немає. І взагалі їх немає в письменстві. Учні Переверзева розірвали літературний процес на окремі твори, якими ніякі

 логоси не керують, і діялектичний струмінь обернули на ланцюг із нерухомими ланками. Спосіб метафізичний і, звичайно, незмірно нижчий від старих діялектичних способів вивчення письменства (Веселовський, Потебня, Бєлінський), з яких можна було простежити народження роману задовго до його появи з творів інших авторів та шкіл і потім бачити дальше його життя в наступних...

Сам Переверзев „обережно“ минає ці пороги. Він дуже обачний і навіть праці свої називає надто скромно в плеханівському стилі: „До питання про моністичне розуміння творчости Ґончарова“ або „Онтоґенеза Поджабріна“. У нього Поджабрін це прототип Адуєва, а Райський його завершення. Діялектичний принцип є. Нічого застиглого й замкненого в одному романі чи оповіданні немає. Все рухається й двічі залежить онтоґенетично й філоґенетично.

Далеко не те з його послідовниками. У чому ж тут помилка? А в тім, що безглуздо вивчати виразові та образові сторони художнього твору в його замкненім колі, не удаючись до інших творів і шкіл і забуваючи, що ці два пляни живляться мовою, їх лексикою й образовістю і мають свою історію, як має свою історію, наприклад, Поджабрін.

ЗАЧАРОВАНЕ КОЛО

„Діялектичне розуміння такого явища, як мистецтво, це є розуміння в його життьовій функції. Ті, хто не розуміє життьової функції якогось явища, неодмінно — схоластики, фетишисти й метафізики“. (Бухарін „О форм. методе в искусстве“. „Красная новь“, 1925 р.)

Все лихо на сьогодні в тім, що багато письменствознавців не знають життя художнього твору, навіть більше, не пробують зрозуміти, в чому воно виявляється. І це, звичайно, гальмує настановлення марксистської науки про письменство.

Закріплений писемними знаками художній твір, тобто твір, як документ доби, за Переверзевим — найважливіше, головне, що він вивчає. Але можна припустити, що це явище випадкове, його могло й не бути, і тоді б твір, вільний од друкованих знаків, жив би в самій дійсності. Такий випадок ми можемо ілюструвати — билини. Життя билин, їхнього процесу буття, ми, правда, не знаємо, бо ми побачили його в розрізі, схопленім Кіршею Даниловим на останній стадії зростання (розвитку). Але вони дожили

до наших днів тільки тому, що ввесь час змінялися й пристосовувалися до нової психіки, нового покоління, що йде.

Звичайно, це „пристосування“ не треба розуміти формально. Билини мають у собі низку образів, які відповідають емоціям і ідеям, правдивіше, низку образів, що можуть викликати в слухача ті чи інщі думки або почуття. Діяпазон збуджування, безперечно, обмежений і обмежений саме їхніми внутрішніми можливостями та економічною базою. На Київщині, де зародились билини і де в XIX столітті уже з'явилися трактори, ні одна з них не вдержалася. Навпаки, на Олонеччині та Архангельщині, де до 1917 року патріярхи шкрябали землю сохою, вони існують навіть і в 20 столітті. Але психологія олонецького селянина 19-го, 20-го століття не індентична психології київського селянина 10-го, 12-го століття, а текст знайомих нам билин не такий, як текст первісних. Він змінився значно, взагалі змінявся не раз. І саме ця зміна, повторюємо, врятувала билини від забуття. Вони нормально прожили свій вік і тепер у почесній старості вмирають в наслідок різкого переходу від сохи до трактора.

Надрукований твір позбавлений можливости змінятися, бо живе не в житті та його динаміці, а абстрактно в друкарських знаках. Тому він існує вічно, але живе обмежений час, поки відстань між ним і суспільною психікою не збільшиться так, що він перестане суґестувати й зовсім щезне з очей — забудеться. Так загинуло багато середньовічних повістей, через те, що їх просто перестали читати й переписувати (перетворювати).

Життя надрукованого твору — мить, а, який переороблюють — довге. Виходить, народжений раз, художній твір повинен перманентно переінакщуватись, перебудовуватись, щоб жити своїм нормальним життям.

Дехто в нащ час додержується того облудливого принципу, що художній твір з моменту, коли вийшов з -під авторового пера,— повинен бути недоторканим. Твір за такого абсолютного розуміння вважають за гору, до якої повинен іти глядач. А справді, ж тут діє принцип протилежний: існує не суспільство для мистецтва, а мистецтво для суспільства. Отже, щоб бути любленим і дарованим, воно мусить пристосовуватися до вимог людини й бути рухомішим. В Англії XVII століття кожну п'єсу за кожної постановки дуже зміняли й переороблювали, підганяючи

 до смаків та естетичних вимог глядачів. Те ж робила й Франція XIX століття. Меєрхольд пристосовує „Ревізора“ й „Горе от ума“. Ще вільніше поводяться з п'єсами актори театру „Семперанте“, які додержуються тільки сюжету, а все інше щоразу наново творять. Меєрхольд і актори „Семперанте“, безперечно,— люди, що усвідомили діялектику службової ролі мистецтва. Ті ж, хто ставить застарілі п'єси, не змінюючи, а з метою прислужитись нашому суспільству (їх можна ставити, не змінюючи, тільки для історичного музейного інтересу), ті несвідомі метафізики, які забувають, що образ п'єси, яку вони грають — відсвіт системи почувань, що вже одійшли в минуле, чуже нашій дійсності. Художній образ повинен бути вічно молодим, повинен завжди відповідати духові часу, взаємодіяти з ним. Тут перехрещування суміжних рядів. Із сцени, наприклад, деякі елементи п'єси можуть піти в саме життя, ніби засвоєна звичка подавати деякі репліки й складати фрази, як герої п'єс. Про це говорить і Плеханов.

„У Франції під кінець XVIII століття дуже помітний вплив письменства на розвиток політичного красномовства. Політичні промовці промовляли тоді, як герої Корнеля. Ось вам трагедія, як фактор, що діє на політику“.

Так що елементи твору, взяті з життя, абстраґуються письменником, перетворюються в образ, творять коло й знову вертаються до життя, змінюючись і перероджуючися, поки знов не дійдуть до творчої особи і не наберуть індивідуальної опоетизованої форми (соцяльно - обумовленої і ґенетично виправданої, що стосується певного стилю).

Де ж тут кінчається мистецтво й починається життя та його політика? Переверзев між тим і іншим ставить китайську стіну. На його думку, „малярство нічого не може створити в образовій системі письменства, політичне життя нічого не може створити в образовій системі письменства; і навпаки — письменство нічого не може створити в політичній системі або малярстві. Тут нічого не створюється, взаємодіяння це є тільки паралельний ряд. Тут є співіснування, тут є взаємна підтримка, є єдність, є гармонія, але тут немає причинового зв'язку“.

Це дуже близьке до теорії формалістів і так само виникає від неправдивого розуміння взаємодіяння суміжних рядів.

Через те, що Переверзев політику підмінює економікою, ми маємо право нагадати про думку Енґельса, який казав, що економіка нічого не створює нового в релігії. Але він говорив про економіку й релігію, яка має передісторичне коріння і яка щодо історичної економіки — фактор заперечний. Ця економіка, звичайно, нічого не створює в релігії, навпаки, вона руйнує її в зв'язку з чимраз більшим і ґрунтовнішим пізнанням світу.

Письменство виникає на економіці, яка створює й рухає перше всіма надбудовами „у своєму передягненому вигляді".

Друга хиба Переверзева в тім, що він (ми про це вже згадували вище) розглядає твір, як ідеальну одиницю, де все „відповідає" й *замкнено* існує. Такий погляд виник того, що Переверзева не цікавить твір, як фактор (це, мовляв, питання окреме). Для нього головне — факт, написаний рукопис. Але хто не зрозуміє, що це відхід від життя — „мистецтво для мистецтва"?

Наука сьогодні на щастя говорить зовсім інше. Вивчати треба не замкнений комплекс роману, а його політичні ідеї та їхнє художнє оформлення. Виданий роман — тільки прийнята умовна одиниця, і фанатично вклонятися перед цим нерухомим числом це є ознака не марксиста, а метафізика.

Письменство можна зрозуміти тільки в русі, що відповідає буттю, яке рухається. Статично можна вивчати тільки *структуру* художнього твору, а не самий твір. При чім, таке вивчання письменства не дозволяє розглядати твір у пляні соціологічному. Це було б безглуздя, бо твір береться поза дійсністю. А взятий абстрактно, він губить своє тіло і обертається на безсмертного ангела. От із нього, як ідеального натурника, вони й списують свої одвічні, нерухомі соціяльно - психологічні комплекси.

ЄДНІСТЬ СУБ'ЄКТА ТА ОБ'ЄКТА

Переверзев говорить, що стиль це є кляса. Формула правдива. Але далі стверджує, що не кляси провадять боротьбу, що виявляється в стилях, а стилі. Чи так це?

„В суспільній функції свого життя у людей починаються певні стосунки, що не залежать від їхнього волі — виробничі стосунки, які відповідають певному щаблеві розвитку їхніх матеріяльних виробничих сил".

У цих стосунках особа відіграє ролю виробничу й соціяльно - побутову і в цій ролі єдність суб'єкта й об'єкта буде єдністю економічної структури суспільства й виробничої особи. Але щодо мистецтва ця особа, взята, як суб'єкт, завжди стикається з надверхнім стилем мистецтва, або з тим, що існує — в данім разі письменства,— змагається роботою, бо кожна нова економічна структура виховує нову психіку, по - новому її організує, і щоразу ця нова психіка стикається з старими надбудовами та їхніми ідеологами. У цій боротьбі одні з надбудов (правові) негайно переладжуються й пристосовуються до потреб нової психіки (період соціяльних революцій), з іншими, наприклад, мистецтво, відбувається довга й жорстока боротьба (період диктатури), у процесі якої виробляється нове мистецтво, нове письменство. Усе це нове й собі щодо нового покоління, яке виховалося й виросло на економічній літературі, що йде, може стати старим і т. ін. Така роля суспільної психіки. Роля індивіда в мистецтві (тут — у письменстві) така.

Поет це є „струмент", яким говорить суспільство, і який, проте, впливає на форму поезії, як, наприклад, гусяче або сталеве перо впливає на письмо.

У творі треба розпізнавати форму, як зовнішнє явище, і стиль, як внутрішню форму. Нагромадження формальних способів (індивідуальних особливостей) це кількість, яка згодом може перейти на якість, дати новий ефект — стиль. Але це може бути тільки тоді, як усі формальні новаторства санкціонуються соціяльним оточенням, тобто, коли вони — вираз суспільної психіки, інакше вони будуть випадковими, ніколи не повторяться і не перейдуть на внутрішню форму.

Тому внутрішню форму цілком визначає буття, вона становить панівний стиль, але зовнішня форма визначається смаком індивіда, що й собі визначений частиною соціяльної дійсности, скільки індивід є її частка, а почасти темпераментом, природженістю, тимчасовим настроєм і тисячами інших випадковостей. Це джерело зовнішньої форми якраз і вносить у художній твір ті особливості, що в рямцях однієї школи відрізняють письменників одного від одного. Зважувати ці особливості треба, хоча б на те, щоб не змішати письменників одного з одним. Коли так, то епілог у „Дворянском гнезде" якраз

можна з'ясувати „химерністю" автора — може його французькими смаками, що прищепились завдяки довгому перебуванню за кордоном, може випадковими настроями під впливом тих чи інших подій у його житті й т. ін.

Але крім усіх цих перспектив тут ми можемо бачити початок нових смаків, нових стилів, нових психо - ідеологій, що починають своє життя в самій специфічності письменства. Ці особливості не завжди можна чи завжди „неможна" пов'язати з головним образом — організатором, але не зважувати їх, кажемо вдруге, не можна.

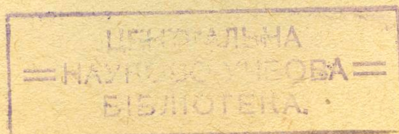
Із усього цього виникає питання специфічности письменства. Питання це ще не цілком розв'язали, і воно — справжній поріг, об який розбився не один методологічний корабель. Чи можна сказати, що специфічність письменства є в ріжниці між одним автором і другим?

Звичайно, ні, бо це дуже малі величини. Також вона і не в структурі літературного твору, яка є тільки умовна схема кожного художнього явища. Його відривання — абстракція. Вона може й повинна бути в тому — „іксі", що ввесь час змінюється дрібними нагромадженнями, суґестує добі і творить її стиль. Вона тільки елемент, який висувається соціяльною психікою завдяки громадським стосункам, завдяки клясовій боротьбі і їй відповідає в образах. Цим, звичайно, ми ще не визначаємо специфічности, а тільки показуємо її місце.

Але й цього досить для наміченої нами мети, бо воно говорить за те, що ця специфічність закладена в тому загальному, властивому кожному художньому творові, а саме: в його якісній стороні. Полемізуючи з формалістами щодо цього питання, Бухарін сказав так: „Істотне для мистецтва — це емоційний характер матеріялу".

Так що вивчання соціяльно - побутової суті поета та його індивідуальних особливостей потрібне, щоб роз'яснити рух „невидимо - малих" часток літературних етапів. Вивчати політику суспільства треба, щоб розуміти специфічну й головну течію в письменстві, стиль і образи, як носіїв певних ідей.

Учні Переверзева роблять третє: з'ясовують систему образів через оточення, що породило їх, і помиляються, бо в художньому творі вони вивчають вічне - нерухоме й зовсім пропускають тимчасове, динамічне, те, що суґестує і якраз є специфікою письменства.

Але абсолютне й нерухоме не може бути об'єктом діялектичної науки. Тому методу Поспєлова можна вважати за описову, яка буде тотожня з методою олександрійських бібліотекарів, як Аполоній Родоський, Калімах та ін., або римського граматика Валерія Проби. Ріжниця тут тільки кількісна: метода Поспєлова — Фохта ускладнена, щоб відповідати складності дійсности, що оточує їх, і їхнім психологічним вимогам.

ВИСНОВОК

Ми розглянули головні проблеми, зачеплені цією новою школою, і ось тепер перед нами виникає серйозне питання: чи справді марксистська метода вживається школою Переверзева і чи справді це марксистська метода?

На це треба просто відповісти — ні. Усю цю мішанину метафізики з діялектикою, в якій ми розпізнали рухому дійсність і нерухоме письменство, ні в якім разі не можна вважати за марксистську.

Переверзевці кажуть, що головний образ організує всі частини твору, проймає їх і виправдує. І з цією міркою відповідности й організації вони підходять до всіх творів. У Бєлінського образ замінений ширшим і конкретнішим розумінням філософської ідеї, яка також проймає ввесь твір і організує його. Але Бєлінський з такою критикою підходить не до кожного твору. „Він може розглядати так тільки твори цілком художні, тобто такі, в яких усе потрібне, все конкретне, а всі частини органічно виявляють одно ціле, тобто конкретну ідею". А для творів середніх і неповних він пропонує удаватися до критики руйнацької. І Переверзев, наперекір думці Ральцевича, не може критикувати — оцінювати, що потрібне для сучасних нам творів, бо ця школа тільки виправдує й пояснює зв'язок компонентів, виявляє структуру їх безсторонньо й об'єктивно.

„Ідеаліст, підходячи до художнього твору, шукав закладеної в його основі ідеї..." „Не в цей бік скеровується марксистське дослідження",— пише Переверзев, маючи на увазі Бєлінського. Але треба сказати, що ідеалісти бувають різні, як і матеріялісти,— є діялектики, а є метафізики. „Розумний ідеалізм ближчий до розумного матеріялізму, ніж нерозумний матеріялізм",— писав Ленін.

Переверзевці, мабуть, боялися, щоб їх не вважали за „ідеалістів" і стрільнули з пукавки на ведмедя. За ідеалі-

стів ми їх не вважаємо. Вони таки справді матеріялісти, але їхній матеріялізм років на 100 запізнився. Тому ідеаліст Бєлінський, який розвивав активну сторону письменства та її політичну ролю — ступінь наперед, а матеріялісти - переверзевці, у яких уся література аполітична,— біг на місці. Хоч цим самим ми не заперечуємо заслуг Переверзева, навіть більще,— ми припускаємо, що цей перший ступінь „марксистського" письменствознавства. Але наука теж знає свої закони. Ці закони в тому, щоб довго не задержуватись на місці, а рушати далі. „Вище й далі". Оце гасло не тільки науки, а і всього життя. Школа переверзевців це вже пройдений шлях, і пройдений він на багато раніше, ніж з'явилася ця збірка. Але через те, що кожному явищу в світі дане реальне почуття самоохорони, то воно хоче існувати більше, ніж вимагає час і тому воно затримує нормальний перебіг розвитку.

М. ДОЛЕНҐО

НОТАТКИ ДО ТРЬОХ КНИЖОК ПОЕЗІЇ

Три книжки, за абеткою, такі: Влизько О.— „Живу працюю"., Первомайський Л.— „Терпкі яблуки" та Шеремет Микола —„У похід". Коли до цих трьох, по - різному революційних книжок додати ще збірку Т. Масенка —„Південне море", то перед нами встануть виразно накреслені чотири напрямки молодої поезії що мали спільне джерело в „Молоднякові", а далі пішли своїми шляхами. З усіх чотирьох залишився натепер у спілці „Молодняк" лише самий М. Шеремет. О. Влизько пішов до „Нової Ґенерації", Т. Масенко подався до „Пролітфронту", Л. Первомайський (разом із М. Шереметом) належить до ВУСПП. Літературна доля цих авторів та книжок теж дуже неоднакова. О. Влизько, поет дуже продуктивний, має вже не одну збірку поезій і вже доволі усталену письменницьку репутацію — романтика - деструктора. Л. Первомайський, відомий за прозаїка - реаліста з ухилами в натуралізм, зовсім несподівано дебютував, як поет і його лірика до читача дійшла. М. Шеремет дебютує цією збіркою, складає іспит на пролетарського поета. Т. Масенко, не вважаючи на

 свої дві збірки, такого іспиту ще не склав, показавши в своїй романтичній творчості надто наявні рештки реакційно - селянської психоідеології, що вона, як відомо, виникає чи залишається в поетичних творах не без ідейної допомоги з боку тієї застарілої кляси, яку тепер на селі ліквідують.

В усіх *трьох* книжках є дещо від романтики в настроях, а також і від романтизму в стилевій побудові. Але це „дещо" не має естетично - націоналістичного забарвлення. Поети ці не романтизують української національної минувшини. Їм можна закинути, в деякій та різній мірі, інше забарвлення — естетично - індивідуалістичне. Таке — загальне й спільне враження від цих трьох збірок. Щодо „закидуваної" тут індивідуалістичности, то мушу зазначити, поперше, що такої риси вимагає самий стиль романтизму, а в українській радянській літературі стиль неоромантизму, є тимчасом, панівний, скільки ще пролетарська література не має в ній художньої, стилевої гегемонії. Молоді пролетарські письменники й поети ще не в стані завжди подолати впливи панівного стилю, вони їх перемагають ступнево, творячи свій пролетарський стиль. Справа природна. Подруге, хотілося б зауважити тут, що колективізм у нашому пролетарському розумінні є новий утвір людської психіки, і він не дається готовий, а повинен бути вихований, незалежно від соціяльного інстинкту. Виховується він теж ступнево так у новому побуті, як і в такій тонкій галузі психоідеології — в поезії, заступаючи собою старі соціяльні форми свідомости. Для дальших міркувань нам потрібна буде ще одна наукова думка. Соціяльний світогляд є властивий кожній людині, але буває свідомий і неусвідомлений. Неусвідомлений світогляд, очевидячки, самій людині незрозумілий, та він, не бувши змірковааний суб'єктивно, існує, проте, об'єктивно, виявляючись у поведінці і в різноманітних висловлюваннях людини з приводу окремих явищ життя, зокрема в висловлюваннях поетичних. За нашої переходової доби, ми надто часто зустрічаємо такі випадки, коли людина, маючи певний свідомий світогляд, позасвідомо виявляє, рештки зовсім іншого соціяльного світогляду, здебільшого за перший реакційнішого. Літературна критика зчаста має саме таке відповідальне завдання — викривати в художніх висловлюваннях об'єктивну наявність оцього другого світо-

гляду, скільки він у художній, великою мірою, ще позасвідомій творчості стає домінантний і для читача помітний та актуальний. Самому авторові така його соціяльна двоїстіть, звичайно, буває непомітна, і він цілком щиро нарікає на критику. Звичайно, і в висловлюваннях критичних легко надибати теж таке явище подвійного світогляду. З іншого боку, бувають ще й такі поети, що вони свою соціяльну двоїстість розуміють, як, приміром, В. Сосюра, сказавши: „в нас лишилось багато старого і старе нам життя не дає“, і намагаються собі створити в поезії пролетарську, колективістичну домінанту. Шлях до дальшого розвитку перед такими поетами, на наш погляд, не буде зачинений. Т. Масенко, навпаки, такого розуміння, наявної в його поезіях двоїстости соціяльного світогляду не виявляє. Отже, й виправити свій поетичний світогляд йому буде значно важче, а поетичний хист у нього є і, власне, шкода поета.

Олекса Влизько на новому етапі своєї буйної творчости ніби не подає назовні ніяких підстав його „жаліти“. А втім: „Не година то, не епоха, хоч і піснею розповім,— то цвіте сантиментами погань на так званім[1] коханні моїм“. Ці рядки, що в читача повинні викликати певне співчуття до невдалого кохання поетового, ми взяли з розділу „Саркастичне романцеро“.

Настановлення Влизькове таке, з часів Г. Гайне відоме доволі (отже, в дужках треба зауважити, що Влизько — дивись пакт шостий передмови — був Пушкін, був Шіллер, став Гайне): глузувати з того, чим він, власне, захоплюється, за відомим прислів'ям: „з чого посміешся, тому й послужиш“. О. Влизько дуже легко, майже так само, як В. Сосюра засвоює окремі моменти з чужих, клясичних та зрідка й сучасних, стилевих настановлень, переймаючи засвоене своєю індивідуальною манірою. Свого часу, йому справді було щастило давати легенькі й доволі милі імітації під Шіллера чи навіть Пушкіна, що йому (не Шіллерові, Влизькові) й завважувала надто ввічлива критика, сподіваючись, що поетів хист не є цілком імітований. О. Влизько й досі являє собою на сучасному „парнасі“ таку саме милу, легковажну й веселу постать. Проте виникає старе питання, хто ж він такий — чи справді поет, чи імітатор, тобто представник іншої, позалітератур-

[1] Імітація М. Асеева — „Так называемая душа“.

 ної мистецької кваліфікації,— циркової. Сучасна поезія — мистецтво, треба зазначити, серйозне й дещо важкувате в усіх її жанрах, починаючи, хоча б із панівного в „Новій Ґенерації“ і кінчаючи навіть „акаційними“ романсами В. Сосюри. Всюди — така чи не така соціяльна проблематика з певним до неї ставленням, а не просто тематична причіпка до версифікаційних вправ. Усюди є той чи не той, але певний, не кепкований стиль. Кожний з наших поетів захищає свій свідомий чи неусвідомлений світогляд, як там уміє, займає на літературному фронті своєю творчістю якусь визначену позицію. Кожний поет, нарешті, дійшовши певної кваліфікації, намагається, засвоївши, позбавитись сторонніх впливів та чогось свого додати до культурної спадщини своєї доби. Але в поезії О. Влизька все не так, як у людей. Ми зовсім не хочемо цим сказати, що його поезія не сучасна, вона по вінця сповнена сучасних слів, і в ній виявлено чимало сучасних зорових вражінь. Ціла біда в тому, що весь цей матеріял поданий анархічно. Панує цілковита анархія поетичної продукції в цій чималенькій книжці. Якщо поставити питання, де саме провідна думка цієї книжки, яка, саме, ідея зорганізувала подані в ній образи та їх систему, то важко буде знайти в „Живу, працюю“ щось докладніше й певніше за назву самої книжки, звичайно, теж запозичену, зімітовану. „Живу, працюю“ — маєте факт і ставтесь до нього, як хочете, але не ставте ви поетові, будь ласка, ідеологічних, стилевих, формальних та всяких інших нормативних вимог. Вільного ринку поетичної творчости реґулювати не можна. Звичайно ж, він О. Влизько людина та поет сучасний. За модою стежить. Він, власне, вже не поет, а інженер... І може ж себе так не знати людина, як цей веселий поет. Пише, приміром, таке: „§ 5. Усі пляцкарти на потяг поезії продано індустріяльному темпові бізнесу! Мєстов для надхнення немає“, а продукує зовсім не індустріяльні, естетико - психологічні вірші, де надхненно й безроздумно творить стихійну мішанину з різноманітних стилістичних уривків, завжди злегка пародованих. Сам щиро каже, що „до певної синтетичної рівноваги авторові ще далеко“. Але цьому авторові до такої синтези завжди буде далеко, поки він працюватиме за рецептом середньовічних алхеміків: класти в творчий тигель усе, що впаде на очі, і дивитись чи не вийшло чогось цікавого з того. Дальші авто-

рові засади такі: словесний монтаж (на практиці — стилістична мішанина), протест проти канонів (усіх, які є, або можуть виникнути), шукання нових форм (незнайденого змісту), орієнтація *не* на масового читача (поруч із намаганням зорієнтуватись на широку авдиторію). Разом виникає концепція вільної творчости в занепадно - буржуазному її розумінні, художньо конкретизована в новітній поезії О. Влизька. Беручи тут на увагу ще нігілістичне її забарвлення, цинічне, в філософському розумінні цього поганого терміну, ставлення до багатьох серйозних моментів, мимохідь у збірці зачеплених, треба скласти той невідхильний висновок, що О. Влизько простує тепер непевною, слизькою стилевою стежкою. Його стилевий напрямок, логічно розвинений до остаточних висновків, дає щось дуже схоже з поетичним стилем „дадаїзму" („дада"— це значить, що це нічого не значить). Його концепція суто індивідуалістична в своїй основі. Її можна було б назвати „все геть' - ізмом", бо вона, всі норми відгетьковуючи, геть - усе засвоює.

В збірці є розділ „Памфлети", а в розділі — поезія „Інвектива", де О. Влизько подає, в ритміці наслідуючи „Лирическое отступление" Н. Асеєва, такий образ (ідейно - змістовий):

О, суміш
бандита і лежня,
що батько і мати дала,
попробуй
шукати по злежнях
і щастя своє
і талан!
. . . .
Так стало,
що розум зледащів
і серце —
ножем під ребро
попало
і виріс найкращий
з ледащих,—
Санчо і Роб - Рой!
(81 стор.)

Як і „Лирическое отступление", ця поезія має в основі образ цілком „автогенний".

Спародіювавщи Асеєва, О. Влизько („Ах, Влизько - Асеєв! — М. Доленґо", дивись § 6 передмови) набирається

 мужности й пародує самого Маяковського, присвячуючи цю пародію неоклясицизмові. Зветься воно „Тет - а - тет з Венерою Мілоською“, а не „Розмова з нею“, як було у В. Маяковського[1]. Поза тим ідейне настановлення в цьому тет - а - теті значно „гостріше“. Нам уже довелося зауважити про цей твір в огляді поезії, що тут О. Влизько „перестарався“ і вийшло „навпаки“. Метода геть - усезаперечення для О. Влизька не є випадкова, не дурно ж він згадує „суміш бандита і лежня“. Останній, тобто леженьвиявляється в поезії тим, що він не вважає за потрібне для себе знати історії ні грецьких, ні римських мистецтв, у музеї, крім мізерії, нічого не бачить, але історію статуї в пляні анекдоти переказав доволі дотепно... „Вас було забуто на деякий час, аж поки пейзани в підпитому стані не витягли Вас із руїн Кампаньї! Комусь перепродали, викрав хтось в Европу чи в Азію Вашу млосць“!), хоч і по - обивательському трохи. Поет настирливо умовляє Венеру не ламатися і податися із фраєрами до пивної. Він, загалом, визнає за своєю „співбесідницею“ відповідні жіночі гідності, які вперто намагається (беручи на увагу, відому з історії тих - таки „грецьких мистецтв“ йому, „легку“ поведінку богині) використати в сучасному оточенні. „І врешті „Венерочко,— Ви не диво! Ходімо зі мною на пляшку пива“. Справді бо, цілком „матеріялістична“ критика клясичного мистецтва, що й казати! Сам автор каже: „Тихше! Не ображайтеся на Влизька“.— Не серйозний ідеолог із Влизька і, власне, саме такий, що будь-яку ідеологію заперечує. Нігіліст та ще й в лапках.

Після цієї лупанаризованої (хто цього терміну не розуміє, тому краще його й не розуміти) Мілоської „Венерочки“ вміщена розпачливо - зворушлива „Міщанська стратегема“ про те оточення, де „живуть Петрарки в кльошах, заодчаївшись за мур, у дичавіння — косметик з мільйонами Ляур“. Міщанство, за О. Влизьком, є реакційне так естетично, як і політично, живлячись Єфремівським „новітнім фольклорьом“ сплеток та анекдот. Здається, що має спільного наш революційний поет із таким оточенням, з його естетикою та світоглядом. Але трохи несподівано виявляється трагічна спільність у кінцівці поезії: „Люди добрі!

[1] **Влизько не Маяковський, він криве дзеркало, де відбиваються Шіллер, Пушкін, Асеєв etc, etc., а також сучасні українські поети, включно до М. Доленґа.**

Потопаю! Не вдавайтеся у роздум! Дайте човна! Вже по груди я загруз у ту коросту! Поки ще не став Фальстафом провінційним і товстим,— дайте гасел і Донбасів, щоб епоху довести!“. Поет не гірше за В. Сосюру, тільки в іншому пляні та знов таки не цілком серйозно, зрозумів свою соціяль у подвоєність. У нього наявно подвоєний світогляд, а, саме, зверху — лівоінтеліґентсько - революційний, знизу — міщансько - реакційний. Зрозумівши такий загрозливий стан речей, поет, як і В. Сосюра, вирішає виправитись, перевиховатись, загартуватись і звертається по товариську допомогу до „людей добрих“. Наміри хвальні!

Дальщий розділ „Матеріали до епопеї“ з авторовою приміткою: „те, що тут подається, об'єднує загальна тема „Січневе повстання“ (у Києві 1918 р.), над якою я зараз працюю, маючи намір утворити епопею“.

О. Влизько в цьому розділі формально вправляється коло революційної теми, звертаючи основну увагу на кепкування з контрреволюції та з міщанина тих часів. Такий вже в нього фах. Не кепкувати й не вправлятися він, гуморист - версифікатор, не вміє. Отже, ніяко йому в серйозному ще й піднесеному тоні поетизувати революційне повстання. Не виходить, оговтався бо в своєму імітаторському жанрі.

„Матеріяли“... починаються з картини „Бій на кадетському шосе“, а ця остання з легкої пародії на синтаксу та ритміку Б. Пастернака:

... А згори до майстерень з цокотом цикад
торохтіло, базікало, у цурупалки грало
і ближче, і ближче до цементових барикад
малахольними
балахонами
папахи
по - під - пи - ха - ло. (99 ст.).

Далі — бурлеск із своєрідним настановленням, а, саме, таким... Автор уміє викривати міщанство, зокрема жінку - міщанку. Але в нього тут нове йому завдання — викрити жовто - блакитний кулемет. Доволі дотепно він перетворює торохтіння кулемету на пащекування міщанчине. Виникає такий образ, уміщений в квадратних дужках:

Десь там — у стрічці кулемета - кума —
з вразливою гідністю пащекувала,—
лузгаючи насіння, язиком перепрала
все, що можливо — в роздріб і дарма. (Теж там).

Антитетичний образ, де незручно було авторові знижувати враження, вийшов оголено - формальний:

Організованими залпами лата(ти)в хром
шкіряних більшовиків єдваб в ескадроні
і бризкаючи джерелами на катуші патронів —
в шарлаті кукурічки одкрапувала кров. (100 ст.).

З усіх наведених цитат видко, що Влизькова поетична мова з її строкатими та доволі одноманітними образами, переховує умовну абстрактність, знижуючи і здрібнюючи таку, але від цієї мовної системи не відриваючись. Його поезія йде в ідеалістичному ряді розвитку буржуазної поетичної мови — романтично - символістично - футуристично - експресіоністичної. Беручи завдання піднести революцію (жовтневу), О. Влизько примушений звертатись до високої поетичної мови цього ряду, до романтико - символістичної. Звучить це звертання в „Антистрофі“ так урочисто:

За брудами оргій
глухими садизмами
корчем,
в розходженнях вір
і мільйонообличчях повстань
народжувалась республіка
в муках і корчах,
у корчах
голів
і надій
і переконань. (106 ст.).

Виходить і плутано й незовсім зрозуміло. Поетові ніяково так висловлюватись. Він не звик. Він перестрибує до стилістики революційного імпресіонізму тих саме часів, дещо стилізуючи „перших хоробрих“.

У Києві сполохом вибухнув
страчений Січень
під конспіративним плякатом,
що зліз на паркан:
„Товариші!
„Годі!
„Доволі...

Доба знаходить у цьому уривкові деякі свої характерні риси, відомі втім уже пролетарській поезії.

О. Влизько, віддаючи революцію, над цей уривок не підноситься. Зате він залюбки з атмосфери незвичного

йому піднесення спускається до звиклого кепкування, кепкуючи так із своїх тематичних мотивів, як із своїх стилістичних зразків:

Рябіло полками,—
пахтіло одчаєм цибулі,
стоградусним потом
онуч
і густого борщу!..

Відпочиває жовтоблакитне військо. Поет не має наміру перебаранчати йому гнівом, сарказмом чи в'їдливою іронією. Він гуморист дуже лагідний. Він розв'язує тут цікаве стилістичне завдання: як саме пристосувати дачну поетику раннього Пастернака до ширшої тематики, а втім і на цю поетику йому, власне, плювати. В його кривому дзеркалі ніякі враження довго не затримуються. Випливає з цілого ідейно - художнього настановлення Влизькового той факт, що широкі, синтетичні картини поетові не вдаються, але окремі моменти історичної чи побутової дійсности можуть виходити вдалі. З-поміж таких окремих моментів виділяється в „Матеріялах“ розділ за назвою „Прийом французького посла у генерального секретаря“. Петлюрівську, провінційну, глитайську дипломатію О. Влизько влучно протиставляє тут європейській дипломатичній школі. Зустрічаються на прийомі дві соціяльні маски, умовно - типізовані. Їхню умовно - абстрактну мову взято тут за матеріял і викрито прадивий історико - матеріялістичний сенс її, так що тут форма адекватна змістові. Отже, цей розділ становить явище стилеве, а не стилізовано - пародоване, хоч і стилізація та й пародування тут переведені. З дальших розділів звертають на себе увагу портрети інтеліґентів, а, саме, такі: „Інтеліґент — згідно з обставинами“ (очевидячки, буржуазний), „Революційний інтеліґент“ (у запіллі та за ґратами) і „Лист до ідеального студента“ (сучасний, з мотивами ідейного каяття авторового). Першого інтеліґента — в оточенні 17 — 19 - х р.р. викрити авторові було, звичайно, легко; з останніми справа гірша, бо портретує ці постаті О. Влизько блідо й невиразно. Зновтаки: не можна пристосувати до них методи кепкування, а захоплюватись поет не вміє, третьої можливости просто не знає і розгублюється в ліричній реторици. Розділ „Хаос“ подає стихію - революцію відповідно стихій-

 ними засобами. Виникає не революція, а достеменне вавилонське столпотвореніє:

...на всіх дванадцяти язиках:
орловських і курських,
херсонських, одеських,
московських і тульських,
між брязкотом панцера й сталі
здригалось од жаху
летіло і далі...

Початок розділу „Хаос“ наявно стилізований під В. Поліщука і до того ж без особливого пародування, б. м. серйозно, скільки серйозність авторові приступна. О. Влизько зімітував навіть тип образу, властивий В. Поліщукові. Цей останній поет полюбляє рівняти явища великого маштабу соціяльні та природні з хатніми, фізіологічними та дрібно-господарчими проявами: „А площа в спокої, мов полотно сувоєм, в луках одиноко спала й на неї оком господарки поглядало розтрощене вікно“ і далі: „залізним крошевом картечі,“ „шматки труби... як м'ясо порване потворної губи“, „мов зламаний розтрощений паяц розтрощений палац“... Попереджаємо, що ми тут цитували порівняння не Поліщукові, а Влизькові (127 — 8 ст.). Загалом, авторові стилістичні експерименти по-дитячому наївні. Дай-но помішаю В. Поліщука з біблією, Гайне, Семенком, Пушкіним, Іловайським, Грушевським, Сашком Македонським (дивись 130 — 131 ст.ст.). Щось та вийде.

Загалом, революцію подано тут за поглядом тогочасного дрібнобуржуазного інтеліґента. Отже, в цілій поемі цю картину і треба вкласти йому в очі. Інакше врятувати цього „Хаосу“ не можна, а в ньому багато романтично-спародованого руху... До розділу „Плякати“ вміщено дві революційні поезії. „Баляда про червоних фронтовиків“ і „Гарматний марш“. Думки, вкладені до них, О. Влизькові, звичайно, не належать. Їх стилістичне оформлення як на сучасні вимоги, застаріле, ідеалістичне. Є слабуваті місця, є вдалі, енерґійні вислови:

Верхом іде
і сподом
ворог на нас:
— Стеж!
Вміємо ми
терпіти,
тільки ж і бити
теж!

Добре! Розділ „Атака фактів“ закінчує книжку, доволі - таки простору. Факти атакують, очевидячки, поетів ідейно - художній еклектизм. Він одразу опинився в великій небезпеці:

„Всі слова — брехня пустих літаній, не про соціяльність, — про едем!

Знаєте, товаришу, що статистичні дані є найепохальніша з поем!“ — Знаємо, але хочемо ці „дані“ побачити не в цифровій статиці, а в динаміці дії — з Ваших, поете, образів.

Тимчасом, основна ознака ідеалістичного художнього стилю — суб'єктивістично - умовна абстрактність висловів — у Влизькових поезіях атаці фактів чинить скажений опір. О. Влизько тут зачепився за неоромантизм ґатунку Бажанового, імітуючи цей стиль старанно, та, як завжди, спрощуючи й вульґаризуючи... „Баляда про осіннього касира“ є, проте, поезія неоромантична, а не пародія на таку. Спародувати неоромантики О. Влизькові не пощастило.

Загалом, О. Влизько в розділі „Атака факторів“ одмовляється від деструкторських традицій — явище для нього, звичайно, поступове. Формулу цього відмовлення треба зацитувати текстуально:

Набухають квітки.
Гаразд!
Вашу руку,
товаришу ряст!
Я признаю
без жодних вагань
навіть курського солов'я,
коли він
сантиментам пань
потурати не буде в гаях!..

(164 — 5 ст.)

Авторові цієї статті, що демонстративно, як антитезу до ново - ґенераційної поетичної механістики, написав (1928 р.) цикль рослинних поезій „Зелене тло“, особливо приємно було вислухати ці свіжі й несподівані рядки. Але, відмовившись однієї помилки, О. Влизько починає хибити в другий, протилежний бік, а саме в бік романтичного конструктивізму, такого, приблизно, типу, як дальший уступ за

 одинадцяту весну. Так чи не так, а Влизько зумів написати в „Плякаті відлиги“:

Так страшенно багато підстав
написати
всім
листа
про загальновідоме,
про те,
що країна
невпинно росте
і під сонцем
зіницями дня
примружується, як кошеня!

(166 — 7 ст.)

Останній, „котячий“ образ, загалом, звичайно, простісінький, тут виглядає занадто сміливий. О. Влизько намагається в цій поезії пародоксально подати побутовий шаблон: риса, властива німецькому буржуазному романтизмові.

Поезія „Так воно є“ доволі слабенька художньо, як і багато - які Влизькові спроби, показує, що поет свідомо намагається перерости за свої дотеперішні ідейно - художні межі. З усього нащого попереднього викладу виходить, що перерости себе О. Влизькові конче треба, інакше бо він скотиться в міщансько - богемське болото. Остання поезія збірки „Плякат про нового героя“ доводить, що поет нового героя щукає і хоче побачити, але бачить, тимчасом, замісто живої постаті своє про неї умовно - абстрактне уявлення — і трохи передчасно приєднує себе до цієї категорії: „ми — нові герої!!!“

(Закінчує збірку „Пояснення деяких слів, що є в книзі“. Це пояснення цілком гумористичне в стилі тих „смішних“ словників, що їх полюбляли дореволюційні, відповідного жанру журнали.

Зміст цього іноді дотепного словничка, звичайно, б. м. усучаснений і стилізований під тон цілої книжки).

З приводу деяких молодих збірок, а в тому числі й збірки „У похід“ М. Шеремета, нам часто пригадувались думки проф. Залкінда. Цей педолог вивчав колективізм у підлітків і надійщов (у доповіді на першому всесоюзному з'їзді

в справі вивчення людської поведінки) до такого цікавого висновку:

Подросток не аутист, а эгоцентрик, он „выпячивает" свою индивидуальность, он выставляет на показ свое я. А эгоцентризм есть явление социальное. Но социальность подростка специфична.

Колективістичній психіці властива скромність. Заважували, що Ленін дуже рідко в своїх творах згадує про себе і пище від свого ім'я, хоч і кожний рядок у нього наснажений міцною індивідуальною силою, на відміну від еґоцентрика Троцького, якому властиві були цілком протилежні ознаки.

М. Шеремет у збірці та й у пізніщих своїх поезіях пише забагато про себе, показуючи свою особу на різних соціяльних фонах, завжди з того фону вигідно виділену. Тимчасом, такий спосіб автопоетизування, природний для підлітка, не вихованого колективістично, як слід, не дуже личить дорослій людині — пролетарському поетові. Компліментарне автопоетизування — це стиль Троцького, та й то не по всіх його творах. Воно справляє на читача зворотнє враження: починає діяти закон антитези. До того ж, письменник виступає в літературі, навіть буржуазній, не як приватня особа, а як представник певної соціяльної верстви. Ліричний поет, звичайно, має, за старими традиціями, право показувати свою соціяльну верству, та й чужі верстви, через самого себе, але навіть лірика не є спів про самого себе, яко про особу.

Збірка „У похід" є початкова. Отже, зміст у ній випереджує форму, що його тут наздоганяє неоклясичними волами, бо М. Шеремет, як і деякі інші молодняківські — тепер, чи, здебільщого, давніше — поети підпав, саме, неоклясичним формально - художнім впливам. Ці впливи в збірці домінують і звичайно, справа тут зовсім не в тому, що молодий поет, учившися в М. Рильського, склав поезію „Вечір" октавами:

Спустилась ніч. У темряві лякливій
до білого (?!) прошамотить кажан,
і знов слобідка в тиші скам'яніє,
неначе хто приспати наказав.
А десь завод, а десь кружляють шківи,
а десь у горнах не вщухає жар...
Це близько тут, верстов зо три так буде,
і ходять рано на роботу люди...

(14 стор.)

Ну й хай собі октави, аби це була просто строфа, а не гасло художньої реставрації, як у деяких інших поетів. Звичайно, так про завод, як тут М. Шеремет пише, з успіхом писав і М. Рильський, та в цій справі, мабуть, Рильський до Шеремета наближався, а не навпаки. До того ж М. Шеремет у цій поезії пише не про себе, а про людей — робітників та селянок, а, як на нього, це вже — успіх.

Гірше те, що М. Шеремет бувши прибічник „предметної“ лірики, пише зовсім не в пляні такого жанру, а трохи навпаки — в пляні естетизованого та й ідеалізованого умовною абстрактністю неоклясичного реалізму. Основні засади „предметної“ лірики такі: 1) треба віддати гостре, матеріяльне, речове враження від якогось цілком конкретного кутка соціяльної дійсности; 2) будь-яка штучна орнаменталізація чи естетизація кутка цього — усувається; 3) погляд на явища та речі — не спостерігача, а співучасника поетизованої дії; 4) професійна точність образів, епітетів тощо; 5) стислий, напружений ритм. Зразки можна знайти і в російській, і в українській пролетарській поезії, де цей жанр, буржуазний з походження, був прищепився. Звичайно, з „фетишизацією“ речей він нічого спільного немає. Приміром, написавши свою славетню „Шапку“, Безименський цієї корисної речі не фетишизував, а просто, розглянувши цю річ під певним кутом зору, показав, що можна „за каждой мелочью — революцію мировую найти“.

М. Шеремет іноді чинить навпаки, а саме за світовою революцією знаходить різні дрібниці, такі, приміром:

В небі світлім — ні хмаринки.
На душі моїй — блакить.
Тільки, думи, думи линуть —
жить! (34 ст.)

Або, скажімо, такі:

Наді мною голубінь прозора
пробігають в далечінь світи,
мимо линуть хмари золоті,
мчать розірвано кудись у гори.
Я стою, як недосяжна тінь,
на верхів'ї гострому, один. (33 ст.)

Ці дрібниці: думи, душа, хмари та самітня поетова постать зовсім не становлять собою тих частин, що з них

складається ціле сучасного радянського життя. Отже, й поезії, таким мотивам присвячені, до пролетарського реалізму безпосереднього відношення не мають, залищаючись романтичні, а пролетарського романтизму, як і пролетарського ідеалізму взагалі, бути не може, бо він все'дно буде не пролетарський, через іманентні йому властивості.

Одначе, поет посувається, з чогось починаючи, хай навіть із цих позапролетарських, літературно засвоєних дрібниць.

Основа художньої психоідеології Шереметової наявно селянська, в чому ще, звичайно, поганого нічого немає. Погано те, що поет у збірці, присвятивши собі стільки теплої уваги, так і не дав через себе ліричного образу комсомольця - активіста з селян.

Надмірна увага до власної особи (дитячий еґоцентризм) призводить до того, що поет забуває про себе, яко про постать соціяльну. Такої постаті в збірці ми не бачимо, вона залищається дрібноіндивідуалістична. Отже, даремно поет поклицається на В. Чумака:

О, дайте Чумакових ритмів
заліза дзвін, бетону тон!
. . . .
І дайте плавність, дайте зграйність
і ніжну линь його пісень
моїм пісням — аби лунали,
дзвеніли у буденний день.

Звичайно, йому до В. Чумака ще дуже далеко і в цій галузі, що його тут цікавить, у галузі поетичної стилістики, але не в ній тут головна для нього перешкода в хвальному намірі заступити собою небіжчика. Коли б М. Шеремет та зумів би позичити в цього пролетарського поета трохи колективістичної вихованости, порівнявши, хоча б те, як писав про себе В. Чумак і в якому тоні пише він, М. Шеремет, він, може й наблизився б до здійснення свого наміру— стати на перше місце в молодій пролетарській поезії. А прохати в когось Чумакових ритмів — справа безнадійна, їх треба виробляти й виборювати: дурно не дадуть. І знов таки справа тут не в тому тільки, що В. Чумак постійно вживає „ми" замість індивідуалістичного „я" старої поезії, бо „я" теж є конче потрібне в людській розмові слово, а в тому ж таки індивідуалістичному забарвленні

 Шереметового поетичного „я“. Справді бо, з одного боку, ніби й гарно:

Та я стихати, молодий, не згоден!
Я залишуся завжди невгамонним...
Шуми, хвилюй ти, бунтівнича кров,
і зграйно грайте, мої думи знов,
пливіть у даль, мов буйні хвилі в повінь. (8 ст.)

Хоч і тут бренять не дуже приємні змістові обертони: чому саме ця перманентна „невгамонність“ а не спокійно - рішуча організованість, і чому обов'язково стихійна бунтівничість, а не пролетарська революційність, хвилює поетові кров, і навіщо взагалі він так „високопарно“ висловлюється. Навколо поета — символістичне осіннє листя лащиться до нього, а він тамує на обличчі сміх; попід віконням ходить журна осінь, тиха й працьовита, і, взагалі, ціле навколичне оточення взялося сном. Один М. Шеремет тут жива особа — „так сил багато, хочеться, робити“, але де він робитиме, коли, самі бачите, щó тут навколо — порожнеча.

Поезія „Село й місто“ подана, як і всі інші, в автобіографічному пляні:

О, мій костюм, о, панські черевики!
За плуга важчий у руці портфель.
Невже тепер чужим я чоловіком
Блукатиму серед осель?

Крім авторової психоідеології ми тут дізнаємося ще про елеґантний авторів костюм, що зовсім спантеличив рідного авторового дядька Семена (з середняків, треба гадати, непоганеньких: продподатком обтяжують і взагалі — „в ри-пінні — радощів, достатку крик“). На селі живуть, за М. Шереметом, самі „дядьки“, вони вільного часу збираються і розмовляють знов таки про того ж таки невгамонного М. Шеремета:

А так і є. Коли бува зберуться
Дядьки посидіти у вільний час,
і балачки про мене розпочнуться —
то тепло згадують і кажуть „наш“. (10 ст.)

З попередньої поезії нам відомо, що автор іноді мандрує до клюбу, з цієї ми взнали, що його з села „дядьки“ вирядили делеґатом. Але „оспівати“ свою буденну роботу

М. Шереметові ніколи, він поетизує, через пасивістичне спостереження, лише святкові моменти свого життя, де він має нагоду з власної особи милуватися. В поезії „Гавань" автор милується ще й такою затишною картинкою:

А ввечері старі тут гріють чай,
і прислухаються під ночі шелест.
На молодих бурлаків не чекай
десь у кіно гуляють. Так і знай,
прийдуть удосвіта сюди веселі. (12 ст.)

Чому б і не погуляти на дозвіллі.

Поезія „Дитині" розповідає нам романтичну історію та, не вважаючи на особисту тематику з сюжетом цілком традиційним, вона має більше соціяльного змісту за багато-які інші поезії Шереметові, і вперше показує нам автора на роботі. Історія така [1]:

Так і знав. Віддалась багатому,
і живе у його добрі,
а була ж комсомолка завзята,
що куди тобі!
Спільна праця, село і відчит,
потім вибрали нас в райком...
і жаріло у неї личико,
голос — дзвінок.
Закопався я десь інструктором,
вона ж баба, втомилась враз!.. (15 — 16 ст.)

Не те, що автор. Деж там проти нього „бабі", комсомолці. Головний герой цієї поезії хлопчик у кучерях ясних та з сірими очима, „той, що кращий од всіх дітей" (так само, як автор поезії — за всіх дорослих). Загалом, поезія ця віддає бесідний тон, поетизує доволі типове, як виняток, явище і взагалі належить до кращих шереметових поезій, хоч вона й сантиментальна. В поезії „Китайцям" є теж не зовсім погані місця, а також певний соціяльний, а не лише індивідуальний, зміст:

Потім став розказувать за Пекін,
І не наші ценькали слова;
чув у них я ненависти клекіт,
що крізь зуби дзвінко вилітав. (19 ст.)

М. Шеремет виявляє тут почуття слова і подає, відповідну змістові алітерацію (тобто створює звуковий образ). Але дальша його думка „нашої б негайно допомоги у за-

[1] Дуже подібна поезія є в російського комсомольського поета В. Тихонова.

 пеклій їхній боротьбі“ емоційно тут виправдана, саме, як думка, належить до категорії політичних помилок (лівої опозиції). Поезія „З минулого“ подає вечірку споминів, з художнього боку вона ще примітивна, але настрій відбиває. Тут, принаймні, автор себе не випячує:

> Спішать увечері до клюбу,
> із усіма (!) і я спішу. (22 ст.)

В цій поезії чомусь бринять під кінець, несподівані від М. Шеремета, ритми Ф. Тютчева.

Поезія „Думи“ показує, що М. Шеремет іноді згадується, хоча б навіть ідеалістично, коло самого себе і намагається до свого специфічно-соціяльного еґоцентризму поставитись критично:

> Я молодий, і дужий, як ніколи!
> Я молодий і свіжий, як зоря!
> . . . .
> А що зробив? Запитання суворе
> не покидає вдень ані вночі...
> Питають присмерком холодні зорі
> і ніч напружено якось мовчить. (25 ст.)

Висловлюється в цій поезії М. Шеремет витримано ідеалістично, переходячи від неоклясики до примітивного символізму, але суть його думок тут — матеріялістична, і йому справді, як поетові, є, саме, тут коло чого замислитись. Між іншим, поезія М. Шеремета на думку — бідненька, в ній найбільше є споглядання доволі пасивного (спадщина села — і побутового, і літературного — той таки М. Рильський, вчитель Шереметів). В цьому відношенні багатший Т. Масенко, що вміє з враженням єднати думку — від якости його думок ми тут абстрагуємось. Тимчасом, основна одиниця художнього твору — образ являє собою синтезу думки та враження. Звідціля виходить, що й поетові треба вміти мислити (образами й поняттями), а не просто засвоювати чужі думки. М. Шеремет у цитованій поезії пише далі: „І розум з сотнею великих томів думок засвоєних прийщов на суд“... але цього розуму на суді не виправдають, коли він не доведе, що може не лише засвоювати, — ще й продукувати думки.

Розділ збірки останній „В таборах“ трактує б.-м. конкретно, потрібну революційній поезії, тему. Але славетня „Рушниця № 33527“ була б краща, коли б автор не пові-

домляв у ній, що з нього є найкращий стрілець на цілу дивізію, а його рушниця — якась зачарована.

Цілої картини маневрів поет не спробував скласти, хоч і дав кілька окремих виразних моментів. З - поміж них найреалістичніщий „Газоатака“.

Зразу баґнети в усіх здригнулись,
ніби узяв і хитнув хто.
Хвилина — і всі почули
запах пронизливий — хлор. (41 ст.)

В цій поезії неоклясики вже немає. Є дещо від революційного імпресіонізму, але жанр предметної лірики тут б.-м. додержаний.

Отже, М. Шеремет передумови до поетичної праці має, але ще не став певно на шлях пролетарського реалізму, бо є з нього досі поет не стільки пролетарський, скільки селянський і до того ж не завжди в цій збірці революційний, іноді просто невгамонно - бунтівничий, або навіть ідеалістично - замріяний. Зіпсована збірка ще й тим, що автор над художню міру зацікавлений власною особою, примушуючи цілий світ (зокрема, всіх „дядьків“ його села, всіх бійців його дивізії тощо) навколо цієї дрібниці обертатися: точка погляду на світ — до - Коперникова.

Художньої вмілости йому теж дуже бракує, але до нього, як до початківця, ставити більші вимоги, ще зарано.

Щодо збірки Л. Первомайського, то ми, поперше, мусимо, взявши на увагу критичні відгуки на цю збірку, погодитися в основному з лінією редакційної передмови. Справді бо, збірка Л. Первомайського дуже неподібна до інших молодняківських збірок, зокрема до тих, які ми допіру згадували,— вона за них є поступовіша, хоча б навіть тим, що поет переймає науку, саме, в конструктивістів, найпроґресивніщої з революційно - інтеліґентських поетичних течій. Конструктивісти — письменники б. м. революційні, близькі до пролетарської літератури попутники, але вони, в основі свого стилю, романтики революції, отже, й ідеалісти, деякою мірою, хоч і непослідовні. Поезія конструктивістів являє собою тимчасовий блок ідеалізму з реалізмом, її стилева концепція — еклектична, сповнена

 внутріщніх суперечностей. Дальщий розвиток — повинен її роздвоїти. В українській поезії впливи конструктивістичної науки виявилися вперще в поезії М. Бажана, але, саме, з перевагою романтичних елементів її (науки), а в дальшому М. Бажан піщов шляхом поглиблення, саме, цих романтичних елементів, підпорядкувавщи їх націоналістичній естетиці українського неоромантизму. М. Бажан в український ліриці веде далі лінію колишнього одеського поета Е. Багрицького, веде талановито, мало чим гірще від свого вчителя, чому й має відповідну увагу з боку романтичного крила російських конструктивістів, які залюбки перекладають його твори на руську мову. Л. Первомайський, не зумівщи в цій збірці ще емансипуватися від неоромантичних впливів остаточно, має в тім основне стилеве настановлення на реалізм, а не на романтизм, і розвиває, саме, реалістичні тенденції конструктивістів — на іншому, не лівоінтеліґентському психоідеологічному матеріялі. Тимчасом, психоіделогічний матеріял поезії М. Бажана та Е. Багрицького є спільний, дрібнобуржуазно - інтеліґентський.

Бажан від Багрицького менщ одрізнений, ніж Первомайський від Сельвінського, і справа тут полягає не в особистому хистові, а в соціяльному змістові. Психоідеологічний матеріял та ідейне на нього наставновлення в поезії Л. Первомайського свої, не конструктивістичні, не лівоінтеліґентські, а ми сказали б, пролетарсько - інтеліґентські.

Змістовий бік поезії Л. Первомайського має свої хиби, але, саме, свої, не позичені.

В. Державін, останнього часу, дуже критично, щодо стилевої самостійности українських пролетарських поетів, настроєний, зауважує в своїй на збірку рецензії, що стилістика цієї збірки, а тому й стиль її, еклектичні, маючи втім і „певні наростки власного художнього стилю: саме в тих сатирично - ліричних „вуличних" поезіях... („Критика" 1929 р. № 12 ст. 131). В. Державін плутає тут категорії стилю, стилістичного комплексу та жанру, вживаючи їх то як одмінні, то як рівнозначні, і не маючи для них певної, хоча б умовної, термінології. Такий творчий хаос в його, зовні упорядкованій, критичній методиці, потребує, звичайно, дискусійного обговорення, тим більш потрібного, що наша критика поміж трьома згаданими катего-

ріями плутається зачасто. Зокрема, щодо стилістичної самостійности поетової нам не зовсім зрозумілий у В. Державіна критерій цієї самостійности. В поезії Л. Первомайського (що вона являє собою в „Терпких яблуках“ не зразок, а новий початок, отже, вдалий лише частково) можна, звичайно, помітити стилістичні мотиви в образах, синтаксі, ритміці вже відомі з інших поетів, але ці стилістичні мотиви через стилеве напрямування та жанрове настановлення поетове виглядають у збірці відмінені, деформовані, зняті, мають інше стилеве значіння не таке, як в інших поетів. Яке саме — треба виявити аналізою поетового стилю в його динаміці, а не статичним оглядом полічених аналогій. Спробувавши критерій В. Державіна прикласти до будь-якого іншого великого чи малого та б.-м. своєрідного поета, ми знайдемо ту ж таки картину: ціла низка стилістичних аналогій.

Висновок буде „безнадійний“: самостійних поетів історія літератури не знає. Всі бо вони в своїй творчості подають лише великі чи малі частки до загальної картини літературного розвитку доби та кляси, безпосередньо сполучені і в своїй стилістиці з іншими, суміжними частками.

Закон! Творча роля одиниці обмежена; і нема чого Л. Первомайського за цю обмеженість винуватити, а, скажімо, М. Терещенка виправдувати. Несправедливо! Дозвольте вжити травестію — „за що боролись“?

Дуже неточні уявлення В. Державіна щодо стилю та стилевого значіння стилістики символістів та акмеїстів. Він гадає, приміром, що раз М. Гумільов був акмеїст, то все, що М. Гумільов написав, є акмеїзм: інакше бо міркувати об'єктивно не можна. Тимчасом, акмеїзм (теж зовсім не абсолютно самостійний напрямок, бо таких не буває) мав свою стилеву домінанту — імпресіоністсько - реалістичну, яку М. Гумільов, пізно вийшовши з символістичної школи, доволі часто — атавістично порушував; мав він свій улюблений жанр — „предметну“ лірику, що перейшов до революційної інтеліґентської поезії, а також і до пролетарської, визнаний за корисну спадщину. Мав, звичайно, і свою доволі специфічну стилістику, зокрема — мовну, знов таки залюбки використану, свідомо чи позасвідомо і від конструктивістів, і від багатьох пролетарських поетів реалістичної школи.

 В. Державін, демонструючи акмеїстичні впливи на по Л. Первомайського, цитує, між іншим, такий уривок:

Він ніч не спав, працював весь день,
Працюйте й ви так,
Як працював пролетарський студент
Стипендіят Грак. (74 ст.)

Ну, гаразд... „Баляда — скерцо", де вміщений останнім цей куплет, являє собою трохи пародійну щодо форми жанрову стилізацію під модні нещодавно баляди Тихонова та конструктивістів. Таке пародійно - стилізаційне наставлення має свій сенс, бо воно знижує поетику неоромантичної школи, а з неоромантизмом пролетарський стиль змагається, між іншим, і таким знижувальним способом. Другий спосіб змагання являє собою пролетарська цієї поезії тематика, виявлена цілком непримушено в незвичайній для неї, подвійно взятій тут, формі. Тематика в цій „Баляді - скерцо" власне, є пролетарсько - інтеліґентська, скільки з Л. Первомайського є поет нового, комсомольського покоління пролетарської, комуністичної інтеліґенції. З приводу так психоідеології „Баляди", як і цих обох способів заперечення романтичного стилю, вжитих у ній, можна було б висловити таку чи не таку критичну думку. Але В. Державін розкладає збірку на окремі рядки, знаходить де - не - де зовнішню стилістичну подібність до того чи того російського поета або напрямку і — по всьому. До того ж і стилістичну подібність він констатує неправильно. В „Баляді - скерцо" — ніякої специфічної подібности до російського акмеїзму немає. Стилістична генеологія поезії буде інша. В. Державін пригадав, очевидячки, жартівливу баляду В. Інбер „Сеттер Джек":

Собачье сердце устроено так:
Полюбило — значить на век!
Был славный малый и не дурак
Ирландский сеттер Джек.

Л. Первомайський, очевидячки, мав на увазі й цю баляду, стилізуючи цей жанр, але В. Інбер — конструктивістка, представниця неоромантичної течії в російській поезії, а не акмеїстка. Між її балядою та Первомайського можна знайти деяку аналогію лише в ритмо - синтаксичній побудові поезії. Ритмо - синтаксична побудова баляд В. Інбер теж не являє собою приватної власности поетки, ведучи своє походження від західньо - европейських джерел

і занурюючись разом із історією балядного жанру — в англійську народню творчість. Зокрема, нам здається, що Л. Первомайський виявляє тут більшу, як до В. Інбер, подібність до Вальтер - Скотта в перекладі Жуковського:

До рассвета, поднявшись, коня оседлал
Знаменитый Смальгольмский барон
И без отдыха гнал, меж утесов и скал
Он коня, торопясь в Бротерстон.

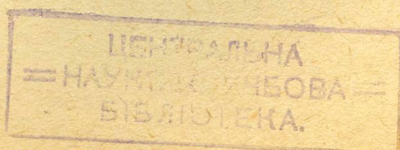
Тобто ритміка баляди Первомайського, де він спародував пародії на старовинні баляди, дещо повернула собі співучу маєстатність баляди старовинної, зберігаючи стислість і граційність модерної балядоподібної форми. Така особливість художньої форми Л. Первомайського відбиває по - новому серйозний і драматичний зміст його твору. Серйозність цього змісту заперечує буржуазно - інтеліґентське легковажне ставлення до дійсности, показане в цій баляді образом Пари Блискучих Манжет:

Ви маєте руки, містер Грак,—
Манжети сказали так,—
Ось вам трава, на траві дрова,
З кожного пуду п'ятак.

Клясову інтонацію рішучої легковажности віддано тут адеквантно. Отже, обмежувати стилеві та й стилістичні досягнення поетові сатирично - ліричним „вуличним" жанром, як це робить В. Державін, не треба... В. Державінові треба порадити до молодих пролетарських поетів ставитись уважніше, не обмежуючись поверховою „впливологією" та побіжно - повчальними зауваженнями, якщо він хоче бути критиком - марксистом. Скільки й інші його „впливологічні" спостереження приблизно так само глибокі та показні, ми обмежимось у цій справі наведеним прикладом.

На жаль, відгуки на „Терпкі яблука" в нашій „Літературній газеті" теж хибують на легковажність і необ'єктивність.

Пролетарська література, загалом, на терені Союзу відбуває тепер фазу синтези. Вона будує свій стиль і власну стилістику, широко використовуючи при тому славнозвісну спадщину за добірковим принципом. Збірка Л. Первомайського теж увіходить до цього процесу перебудови і треба законстатувати, що початкову добу некритичного еклектизму поет уже відбув, чого не можна ще сказати ні про М. Шеремета, ні про О. Влизька. Власне, лише відбувши

 згадану початкову добу, поет увіходить в орбіту своєї клясової літератури, починаючи посувати вперед літературний розвиток. Скільки з нащих молодняківських поетів, після „КСМ“ П. Усенка, Л. Первомайський перший зумів зробити цей стрибок від еклектики до синтези, ми вважали за потрібне цей факт відзначити, саме, яко такий, сподіваючись, що він залищиться не одинокий.

Стилева одиниця — художній образ у поезії Л. Первомайського в основі є реалістичний, хоча можна спостерігати чималу домішку не цілком ще знятої романтики різних ґатунків. Таку доміщку являють поезії „Віхола“ та „Буде день“, але й вони мають значіння вправних етюдів до більщих творів, особливо перша, рівняючи до „Трипільської трагедії“. Ця „Віхола“ відображений в ній рух оголює:

Через яруги навтіки:
Тікай! Тікай!
Трощить копита чорний кінь,
Та чорт його зляка!

Та втім, коли до поезії приглянутися ближче, видко, що ця романтика набрала в ній вже не суб'єктивного, а цілком об'єктивного значіння, характеризуючи порожню соціяльну романтику лихої контрреволюційної тачанки, адекватним їй стилем, отже, цей стиль знімаючи й перетворюючи на жанр викладу, підпорядкований льокальному принципові конструктивістичної поезії. Але й цей принцип ужито в збірці зовсім не в вузькому формальному значінні, не так, як радили на початку своєї реформаторської діяльности конструктивісти, а трохи глибще. Л. Первомайський, в даному разі, не винахідник, бо таке розуміння льокального принципу давно вже становить один із виробничих секретів української пожовтневої поезії.

Соціяльний сенс основного образу „Віхоли“ розкривається підготовано й несподівано в останніх строфах її, де:

Лапата віхола: гу, гу,
Копита риють сніг,
І труп махновця на снігу
Спиняє конім біг. (54 ст.)

Дуже повчально виглядає той факт, що поезія „Буде день“ Л. Первомайському не вдалася. Він у ній відійщов од звичної йому соціяльної конкретности, спробувавши скласти обстрактну, філософсько - політичну поезію.

Організовує систему образів цього твору надто узагальнена думка про майбутню соціяльну революцію в Европі, а такої поет, очевидячки, ще конкретно не уявляє, не знаючи конкретно й тієї Европи. Змістові порожнини він тут заповнює випадковим стилістичним матеріялом, використовуючи задля цього призабутий реквізит імаженізму... Виходять такі шедеври, відомі втім уже з давніх альманахів: „Повалений бігтиме бог, смертельну лизатиме рану. А неба топазовий зад зенітками буде розбито". Загалом, ця поезія в збірці теж не зайва, показуючи до якої межі натепер зріс молодий поет, до того ж вона потрібна тут і тематично. Крім неї, художніх провалів збірка „Терпкі яблуки" не має, залишаючись досить витримана ідеологічної художньо, хоч і є з неї перша збірка поета Л. Первомайського (треба гадати лише de jure, бо de facto така книжка без відповідної підготовчої роботи виникнути не могла; попередні свої етапи поет Л. Первомайський, очевидячки, до загального відому не доводив, але ставитись до його збірки, як до початківської вже не можна).

Поезія „З циклю „Містечко Ладеню", що її В. Державін визнав за витримано - символістичну, справді доволі витримано стилізує мовну стилістику французького символістичного імпресіонізму, не маючи спільних точок ні з російським символізмом, ні з українським схематизмом. Сенс такої стилізації цілком реалістичний: автор поставив собі завдання, не нове, звичайно, подати соціяльну постать старої, дрібнобуржуазної матері - еврейки з її родинним горем в адеквантних її психоідеології ідейно - змістових образах. Імпресіоністсько - ідеалістична стилістика виконує тут функції знов таки не стилеві, а суто жанрові. Це, врещті, з елементарної поетики змісту. Звертаємо увагу на зовсім змінену функцію старої, пісенної та символістично - літературної фігури паралелізму в цій поезії.

Звичайна для ідеалістичного стилю роля цієї фігури така: показується в першому члені щось звичайне, а в другому розкривається — чи натякається на — приховане, таємниче, містичне, ідеалістичне значіння першого показування: дивись хоча б у М. Метерлінка в перекладі В. Брюсова— „Три сестры слепые (Есть надежда, есть)... Три сестры на башне (Мы, они и вы), і т. ін.

Л. Первомайський цю таємну фігуру переставляє з голови на ноги й пояснює, за її допомогою, побутову псевдо-

 містику застарілого ритуалу, розкриваючи конкретне, речове її значіння. Отже, як завжди в фігурі паралелізму й тут чується два голоси, що з них один запитує, а другий пояснює. Мати, звичайно, стара, релігійна, вона суботу може персоніфікувати й розмовляти з нею в своїй уяві, розмовляючи насправді з порожнечею. Це все добре показано в поезії:

Як прийшла до матері Субота
на столі свічки,—
Ти, стара журитися покинь,
Бо кому твої малі турботи? (81 ст.)

Дальші подробиці щодо розмови матері з Суботою такі: „Одвічала мати тихо — батько спить — ... Гей, Субото, чи ти чуєш?— б'є годинник на стіні — ... І сказала матері Субота — тищина німа"... Л. Первомайський не усунув тут деякої недомовлености, будуючи ідейно - змістовий образ матері, бо конкретно - змістовий сенс образу має дві можливі варіяції: батько, справді, спить і батько помер, чого, звичайно, можна було б уникнути, а може й не треба цього уникати, бо реалістичний твір не повинен бути вузько - емпіричний.

Конкретизувати свої соціяльні образи Л. Первомайський намагається всебічно; віддаючи їх психоідеологію відповідними ідейно - змістовими образами, він багато попрацював коло мовних та звукових образів, маючи тут такі наявні досягнення, що навіть В. Державін (цілком непослідовно!) визнав за ним: „... незвичайну для дебютанта стилістичну віртуозність (зокрема, в звуковій інструментації, в римі, у відтворенні „розповіді")".

Л. Первомайському в цій збірці ще бракує техніки конкретно - змістового, описового образу. Тут він уживає, здебільщого, динамізовані загальники повсякденної та поетичної мови. Пейзажна поезія „Дощ" так, приміром, починається:

На кленах вечора вага,
Корон зелений жар...
Упав розкраяний агат
Між хмурі пальці хмар.

І так далі — в дусі архаїстичного футуризму Г. Пєтнікова. Саме, на цей бік своєї поетики Л. Первомайському слід звернути більшу увагу (величезні заслуги в цій галузі має поезія І. Ю. Кулика). Брак конкретного уявлення

зіпсував Л. Первомайському поезію „Зимова казка“ з показаним там (дуже наївно!) розкладом непівської буржуазії. Подавщи відповідні ідейно - змістові образи, розробивщи сюжетно поезію, динамізувавщи ритміку тощо, Л. Первомайський забув лище надати своїм постатям певного конкретно - змістового обличчя. В поезії „Дід Мороз“ такої конкретної змістовности вже значно більше:

Вже за скільки кроків
Двері Девеу.
Голосок півроку
Чую коло вух:
— Первомайський, драстуйте!
Ще живий?
— Переходжу в партію,
Ну, а ви?
— Нащо ж так гостро?
А здоров'я як?
Очі ваші — постріли...
Виглядом — чудак... (67 ст.)

Автопортрет комсомольця, поданий в цій поезії (порівняно з інщим типом — Мищком, комсомольцем, що був та загув), не вважаючи на гостру його індивідуалізацію переховує виразну соціяльну типовість.

Теж можна сказати про поезію „З вивертом“, де, саме, через підкреслену змістову конкретність, виявляється ідейно - змістовий образ, випливаючи з неї:

Чорна рукавичка,
Біла рука,
Впевнена звичка
Тримати стакан
. . . .
Стійте! Це ж не пиво!
Пиво — руде!
За вікном вразливий
Падає день... (71 ст.)

Очевидно, змальована постать не цілком ще втрачена для робітного суспільства. Отже, й автор, з'явивщися далі, поводиться з нею енерґійно, пам'ятаючи, що половинні заходи мети не досягають.

Широку, синтетично - монтажну картину подає „Трипільська Трагедія“. Безперечно, з того, що є на цю тему в українській художній літературі, цей твір — є найкращий. Про неї нам ще доведеться говорити окремо, в інщому зв'язку.

ЖУРНАЛ „ЗАБОЙ“

№ № 1, 2, 3, 4, 5. Постанова ЦК КП(б)У з 23 грудня минулого року своєчасно зупинила увагу пролетарської суспільности на „стані українізації в промислових округах“, яка зовсім не вичерпується тільки знанням української мови. Однаково це стосується української культури, мистецтва, історії України, історії революційної боротьби на Україні тощо. Реалізувати, перевести в життя цю важливу постанову повинні професійні культурні організації, партійний та радянський апарат з активною участю самих трудящих мас. „Забой“ — (орган Вседонецької Спілки пролетарських письменників),— недавно реорганізований в переважно український журнал,— повинен стати одним із глибоких провідників української культури в надра донецького пролетаріяту. Цим він і допоможе здійснити постанову ЦК.

„З а б о й“, журнал розрахований—і матеріялом і оформленням — на масового читача, має вже певну традицію, звичний для свого читача, дуже поширений, отже, якнайкраще підходить для даної ролі. Це, певна річ, збільшує вагу журналу, відповідальність редакції, зобов'язаної з пильною увагою ставитися до добору матеріялу, бо, треба одверто сказати, що гарних художніх речей, одночасно доступних широкому читачеві, мало і в столиці, де концентруються найкращі сили української пролетарської літератури, тим паче на периферії. Але не цим тільки характеризуються обов'язки і завдання журналу. Він є специфічне видання, орган організації, що тільки - тільки стає на ноги,— отже, перед ним стоять свої так само важкі і почесні завдання,— виховувати літературний молодняк, стимулювати його творчу роботу, художньо й ідейно впливати на нього засобами писаної і усної консультації, творчими засіданнями, конференціями тощо. Не можна забувати, що Донбас, де є велика кількість загартованого в бойових сутичках пролетаріяту, має всі шанси стати тою багатою на пласти шахтою, звідки поволі буде добуватися поповнення української пролетарської літератури. Крім того, журнал являється ще й друкованим пропаґатором у злободенних питаннях місцевого й не місцевого значіння. На підставі цих міркувань і треба, на нашу думку, комплектувати матеріял, так, щоб він не переважав в тім чи іншім відношенні, треба додержуватись пропорцій суворо й пляново, щоб не попливти за течією матеріялу — самопливу. Це стосується до всього, що міститься і російською мовою; це має особливу вагу, коли зважити велику кількість русифікова-

них за старих часів кадрових робітників і новаків, що прибувають з усіх кінців Союзу.

Чи відповідають зазначеним вимогам ті числа „З а б о ю“, які вже вийшли? Правда, в дужках треба зауважити, що занадто суворо ставитись до незміцнілого ще журналу не слід, треба пам'ятати, що спілка „З а б о й“, а значить і її орган, недавно перебула тяжкий момент організаційного розпаду, спричиненого частково тим, що старий провід спілки, не зваживши колосального зростання української культури на Донбасі, думав, як і попереду, залишитися на позиціях російської літературної організації. В наслідок того спілка неначе застигла була в розгубленій позі, своєчасно не спромоглася по-бойовому, на ході перешикуватися і переозброїтися... Але це в минулому,.. Тепер „З а б о й“ в корені змінився, ставши спілкою українських пролетарських письменників з російською секцією. Починається кипуча робота — переустаткування цінного будинку, що мало-мало був не тріснув... І „З а б о й“, дбайливо підтримуваний центральними організаціями, повинен здобути прихильне ставлення від місцевих робітників. Досі це спостерігається не скрізь. „З а б о й“ ще досі не знайшов гостинного місця на літературних сторінках донецьких окружних газет.

Про перший нумер журналу (хоча й поверхово, як справедливо зауважила і сама редакція) уже писано в „Г а р т і (№ 10 — 11 за 1929 рік)... Він, як і дальші числа, не замикається в колі місцевих інтересів... Може ще не досить освітлене місцеве життя, а надто продукційне, і побутові зрушення, які можна спостерігати нині на Донбасі. Мова мовиться не про художню продукцію — справедливіше прозу й поезію — а про так званий фактажний матеріял, який, певна річ, треба поповняти не сухими звітами й газетного типу нотатками, а живими нарисами на свіжі злободенні теми, яких там сила-силенна. Не все, що надруковано в першому числі, однаково цінне і достигле. Поряд з пристойно змонтованими поезіями С. Т а р а ш к е в и ч а, дуже гарним циклом поезій Ст. С т а н д е,— повних непідробленого щирого героїчного патосу і палкого картання патріотичної брехні, поряд з міцною і соковитою риторикою А. Ф а р б е р ґ а, м'якою лірикою Б е з п о щ а д н о г о,— трапляються і слабкі поетичні спроби, як от поезія П. П а в л і в с ь к о г о, що не спромігся ще перемогти тягар неокласичної і символічної спадщини. Крім статтей, творів, написаних по-українському,—мало. Зате статті для читацького активу цікаві й корисні. Це стосується до детальної (в умовах тоненького журналу) аналізи А. К л о ч ч я монументального роману Івана Л е,—найкращої художньої новинки за останній рік, до доповіді М и к и т е н к а на 3-му З'їзді „За-

 бою", до передової статті Ткачука „Забой на культурному фронті"... Оповідання Гайворонського, відзначаючись більш-менш струнким, хоч і не свіжим сюжетом (взаємини чоловіка — робітника і жінки - інженера), стилістично зашкарубле, незграбне, сирове. Багато неможливих помилок у мові, словник бідний і невиразний. Бувають фрази, абсолютно незрозумілі. Яскравий, змістовний, хоч і схематичний нарис Мара про Турксиду. Своєчасна замітка Кряжева про слабку тематику (та й виконання теж не з блискучих, за винятком окремих робіт Довженка, Кауфмана) в кінокартинах ВУФКУ. Корисна фотохроніка і стаття Єльнікова про процес Риковських церковників.

На решті нумерів журналу доведеться зупинитися трохи довше.

В другому нумері „Забою" перш за все привертає до себе увагу великий критичний відділ. В нім, крім ювилейної статті Івана Ткачука про Коцюбинського, знайшли собі пристановище два великих літературних огляди, одна бойова стаття Холостенка, що трактує питання архітектури і внутрішньої обстанови клюбів тощо, і дискусійна стаття Самарського про стан сучасного українського театру. Стаття Б. Коваленка: „Соціялістичне будівництво в українській літературі" не вичерпує цього питання. Багато матеріялу, придатного для даного огляду, лишилося поза увагою автора, а частина безпосереднього відношення до статті не має. Суцільніше і як на той час повніше написаний огляд Ткаченка, що розглядає українську комсомольську повість. Автор зупиняється на позитивних (Кириленко, Первомайський та інші) і неґативних (Тенета) творах. Уривок „Хмиз" з повісти „Стекольщики" Ф. Ковалевського змальовує опір відсталої частини робітників проти запровадження механізованих робіт на виробництві. Про сюжетну лінію говорити передчасно. Мова незграбна, але можливо, що це переклад з російської, чим легко й пояснюється велике число довгих довговерстих періодів і тяжкуватих зворотів. Трохи дивує, без сумніву цікаво задумане, оповідання Снежина „Кінець Фосфоритова". Автор хотів освіжити утертий, затяганий мотив про розтратника, але йому не пощастило. Вийшла напівґротескова, напівпсихологічна річ, і реально сприймати оповідання неможливо. З нарисів слід згадати „Західню Білорусь" М. Биковця. Автор широко — з цифрами, з статистичними даними — дає поняття про політичний, економічний і культурний стан Західньої Білоруси. Але нарис, через дубовість мови, тяжкий і сірий виклад, читати трудно. Серед поезій — розлад і розбрід, як на полицях комісійної крамниці. Лірична простота гірницького поета Безпощадного уживається з претенсійно - фор-

малістичною (подекуди удатною) поезією Єльнікова. Свіжо бренить суцільно написаний вірш Красночубова „Новь“. „Мати“ Сугака — слабка річ, неоригінальна нічим — ні формою, ні змістом. Зате його переклад поезій білоруського поета Александровича — гарний. Осторонь стоїть неконкретний вірш Черкасенка „Мастерство“, безперечно написаний під впливом Ленінградської школи (Н. Браун), що любить розробляти в віршах такі абстрактні категорії.

Третє число „Забою“ майже наполовину заповнене „Розділом другим“ з повісти Івана Ле. Не зазначено, чи то уривок, чи ціла річ. В кожному разі, враження залишається, як від уривку. Тоді річ в потенції обіцяє бути не тільки тематично злободенною, але й значною, з огляду на охоплення виведених типів, змалювання продукційних моментів робітничого побуту тощо. Дія розгортається на заводі „Жовтневий промінь“. Центральний напружений момент — обміркування пропозиції братківських шахтарів — зламати договір про соціяльне змагання з огляду на відсталість в роботі заводу. До цього показані рядом окремих моментів типи виробників. Поки переважають неґативні: Карячун - бузотьор, обиватель з партійним квитком, п'яниця Трусик, професійний урядовець Микатов, директор хвостіст та ін. Сюжетний стрижень, що круг нього радіюсом групуються окремі події, це письменник Прачка, що приїхав на завод, очевидно, по типаж, частково спровокований до того невдалою пародією на робітничий побут—повістю „Залізний Голос“, про яку, після дискусії, писали, що це „іржавий підголосник“. Герої Івана Ле — не схеми, начинені певними фразами і думками. Вони гостро відчуваються, покищо тільки в одній частині свого життя — на виробництві. Поруч ударників - ентузіястів показувати людський брак, винуватців провалів і безладдя, треба. Іван Ле в описовій частині свого твору нехтує інтереси читачів, надто втомлює їх увагу умисно загаяним темпом оповідання з накопиченням маси деталів.

З віршового відділу — на передньому пляні вірш А. Фарбера „Речь забойщика“. В нім вражає мішанина суворих рядків і одвертих банальностей, на зразок наївного „Бедный солдат отставной и хромой“ і т. далі. Донбасові цілком присвячений суворий дещо льозунґовий вірш „Нотатки будівництва“ М. Крикуна. Невдала поезія „Близнецы“ Фролова, невиразні „Октави“ Краморського. З нарисів є „Рудничные очерки“ (Справи Донбасівські), побут людей при покладах, питання безпартійности серед робітників— С. Мальпука і дотепно дібраний матеріял про войовничих безвірників М. Снежина „Падающие звезды“. Змістовно і до-

 сить уміло розкриває націоналістичні тенденції в деяких творах останнього часу Іван Ткаченко в своїй статті: „Національна проблема в цьогорічному українському романі“. Треба більше ніж вітати запровадження сторінки „Літературної консультації“ — це має величезну виховну вагу. Цінність літконсультації збільшується ще тим, що, фіксуючи на сторінках журналу помилки письменників, вона застерігає від них не тільки самих авторів, але й тих читачів, які так чи інакше причетні до літературної роботи.

Четвертий номер „Забою“, після невеликої замітки з приводу дванадцятиліття ДПУ, починається редакційною статтею: „На шлях масовости“, де характеризується участь мистецтва в загальному будівничому процесі, роля і завдання „Забою“. Те, що стаття скаржиться на „индифферентное отношение“, як каже Зощенко, з боку газет до літературного руху Донбасу, цілком справедливо і докори „забойців“ виправдані. Серед оповідань вигідно вирізняється уривок з повісти Г. Баглюка „Горизонт 470“. Автор цілком володіє літературною мовою; повість свою він будує на актуальному матеріялі, ще добре не відбитому в художній літературі, а саме торкається ударництва, мимохідь показуючи і таврюючи хуліганство, цю огидну спадщину старих часів. Шкідницьке ставлення до своїх обов'язків, бешкетництво, що виникає, як наслідок зайвої енерґії, ні в що не переключеної, виробничі „неполадки“, поруч з запальним ентузіязмом молодих робітників — уже і в надрукованому уривку показані досить яскраво. Друга прозаїчна річ цього нумеру — „Рассказ о паутине“ Арс. Заходяченко — говорить, що автор намагається уникнути шаблону в трактуванні переродження старих фахівців, показуючи інженера в конкретних обставинах, на конкретних прикладах, живого, реального, а не схему, начинену певною кількістю стандартних учинків і реакцій. Такі, як Шелестов, ще є, і його оновлення, його прийняття нашої дійсности, подане в обрямуванні почуття до робітниці, сприймається, як епізод, що дійсно трапляється, як психологічна реакція, цілком можлива. Вірші, як і в минулих і, очевидно, в майбутніх нумерах, вражають своєю строкатістю. Незмінно присутній Безпощадний, що передає в римованих рядках свої безпосередні переживання, зв'язані, правда, з поточним моментом і інтересами нашої суспільности. Все таки треба порадити поетові спробувати оволодіти конкретним, сюжетним віршем. Не кажучи вже про те, що форма і манера письма Безпощадного трохи старомодні (докладніше скажемо про це в рецензії на його книжку „Каменная книга“), читачеві вже набридло читати загальники. Наївні поезії Красноперова, що воскрешають „Персидские мотивы“ Єсеніна. Риторичний Че-

п у р н и й в „Друзях“, Г о л ь д і н навіщось хоче зв'язати „Темп і Май“ у своїй пісні „Первая ударная“. Романтично побудовано витриману поезію М. К р и г и „Впала путь на криги“.

Статейний матеріял репрезентовано недогризком нарису А р в і д а „Сімнадцять і сімнадцять біс“, в якім автор простежує дотичні і розхідні лінії в наших методах роботи й чужоземних,— показуючи німецьких фахівців, що прокладають нову шахту. Замітка Ф р е л і к а „Культробота німецької компартії“ — корисна, як інформація. Стаття Т е р е х о в а надто велика, не по розмірах журналу, і через це вона навряд чи знайде широкого читача, хоча питання, зачеплені в ній (непродуктивні витрати) дуже на часі, просто навіть ломляться в двері, щоб про них кричали. Стаття Т к а ч у к а про творчість С н е ж и н а грішить певним гіперболізмом, перебільшуючи талант цього молодого здібного письменника. Актуальна є стаття Х о л о с т е н к а „За нове місто і соціялістичний побут“. Недавня московська виставка показала, на жаль, що ми ще не досить виразно уявляємо собі цей новий тип соціялістичного будування. Нині, в момент, коли ми практично починаємо будувати соціялістичні міста, дома-комуни, треба провадити велику роботу, щоб найти найкращі форми і методи будування, ув'язуючи наше ще біднувате теперішнє і широкі можливості недалекого майбутнього.

Останнє число, яке ми, як і попередні числа, побіжно розглянемо, складене за звичайним рецептом: проза, поезія, статті, критика. Все таки місцевого матеріялу, злободенного, организуючого — мало... Оповідання Вуля „Виход“ намічає нові типи людей. З одного боку робітник Клімов, що розв'язує свої особисті справи громадським шляхом, з другого — хуліган Безсонов, що нападає (поки-що словесно) ні за що на Клімова. У Вуля немає уважного розбірливого ставлення до фраз, епітетів, що звучать нині анекдотично (голубоглазая Нана), і газетних зворотів, як наприклад — „все рассказывало“.

Психологічна лінія проста, — приклади не яскраві і не типові. Власне, інтриґа не цікава. Ну що ж, оженився чоловік. Більше вагу мало б, якби той самий Безсонов турбував Клімова з іншої причини, що має якенебудь суспільне значіння... В „Переброске“ С н е ж и н а цікава дитина нашого часу, що вже майже свідомо ставиться до переживань дорослих. Сам мотив „Переброска партійного товариша“ через провину, що тільки позначається в оповіданні — мотив звичайний і міг би стати проблемою, але в оповіданні він тільки ледве - ледве зачеплений.

„Рвач“ М. С о б о л е н к а — оповідання з Генрівським кінцем — про рвача, що зустрічається досить часто на Донбасі, де через

 недостачу робочих рук трапляються антигромадські суб'єкти. Власне, це навіть не оповідання, а етюд.

Нарис Кошового „Повною ходою“ має дуже велику хибу — він не говорить про певний предмет. Сам індустріяльний момент за наших часів не може вже бути предметом надпоривних ліричних „звірень“. Навіть і те, що в нім дано, сказати б, діялектику виробництва (теза — виробництво на ході, антитеза — труднощі, синтеза — перемога над ними) не може виправдати хиб нарису. Дуже барвистий в першій своїй частини нарис А. Фарбера. Провінціяльний цирк показано в його справжньому огидному вигляді. Іван Врона інформує в своїй статті читачів про Київський художній інститут, мимохідь говорячи про всю художньо - технічну освіту на Україні. Із віршового відділу вище від інших стоять вірші В. Краматорського, переклад з білоруської „Білого дому“ Александровича. Заведено ще новий відділ бібліографії, що на цей раз містить тільки рецензію на „Гарт“.

Підсумовуючи короткі уваги, треба побажати, щоб „Забой“ що, не вважаючи на всі свої хиби, є все таки цінне і потрібне видання, здобув собі велике поширення серед донецьких трудящих.

Г. КИМ

ХРОНІКА

ЄВРЕЙСЬКІ ПРОЛЕТАРСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ В СТАЛІНОМУ

На кінці березня Сталіне відвідала група єврейських пролетарських письменників: Фефер, Абчук, Аронський, Харик, Гільдін, Кушніров, Годинер, Альбертон та ін.

Перша зустріч з робітниками відбулася в єврейському робітничому клюбі. Пролетарі Сталіного дуже тепло зустріли гостей, що зачитали свої твори.

Великий інтернаціональний вечір відбувся в Палаці Культури. Тут виступали українські, єврейські та російські письменники — члени „Забою“. Єврейські письменники виступали також в клюбі кустарів та на заводі ім. Томського в Макіївці.

Виступи користувалися у присутніх великим успіхом. Пролетарі Донбасу запрошували письменників частіше відвідувати їх і далі зміцнювати взаємний зв'язок.

ЄВРЕЙСЬКА СЕКЦІЯ „МОЛОДНЯКА“

У Києві відбулися перші збори недавно організованої єврейської секції „Молодняка“. До секції прийняли т.т. Балясну, Штурман, Табачнікову, Забару, Чернявського, Райцина, Мальцінського і Коробейника. До бюра секції обрано т.т. Штурман, Балясну і Забару.

ТРЕТЯ ВСЕУКРАЇНСЬКА ХУДОЖНЯ ВИСТАВКА НКО

Друга всеукраїнська художня виставка НКО, що об'їхала усі великі виробничі центри України, закрилася в Харкові з кінцем березня.

Управа мистецтв НКО УСРР організувала третю виставку, що її недавно відкрито в Харкові. На виставці подано нові експонати українських художників. На кінці травня виставку пересунуть до Києва.

КОНФЕРЕНЦІЯ ТЕАТРАЛЬНИХ МУЗЕЇВ

Театральний музей ВУАН разом з музеєм Бахрушіна (Москва) піднесли перед Укрнаукою питання про скликання цього літа в Києві конференції театральних музеїв СРСР.

НОВА УКРАЇНСЬКА ОПЕРА

Композитор П. Толстяков (хормайстер одеської державної опери) працює над оперою з сучасного радянського життя. Лібрето написав Варавва. Композитор закінчить оперу до початку наступного театрального сезону. Дія опери відбувається на одному з заводів України і частково на афґаністанському кордоні. Герой опери — нова радянська жінка.

ПРИЇЗД ПРОЛЕТАРСЬКОГО НІМЕЦЬКОГО ТЕАТРУ ДО СРСР

До Союзу Радянських Республік приїздить на ґастролі Берлінський театр молодих акторів — один з передових закордонних театрів. Театр продемонструє дві найвизначніші свої постави: „Бунт у виховавчому будинку“ та „Ціяністий калій“. Намічено запросити театр на кілька ґастролей до Харкова.

РЕЖИСЕР ІВЕНС ПРО УКРАЇНСЬКУ КІНЕМАТОГРАФІЮ

Відомий голяндський кінорежисер — експериментатор Івенс, перебуваючи на Україні, докладно ознайомився з культурними досягненнями трудящих УСРР. Голяндський режисер дав вельми по-

 зитивну оцінку фільмам української кінематографії, відзначивши високомайстерні роботи режисера Довженка. Проглянувши фільм „Арсенал" він сказав: „Ця картина зроблена так майстерно, що мені — закордонцеві — після її прогляду здається, що я вже знаю українську мову".

ПРЕСА ПРО „ЗЕМЛЮ"

Остання робота О. Довженка „Земля" викликала надзвичайне зацікавлення серед митців усіх галузей. На жаль, українська преса дуже мало відгукнулася на цей фільм. Найбільше про це пишуть газети РСФРР.

З українських газет велику рецензію про картину подала газета „Пролетарська Правда". Рецензент М. У. зазначає, що серед радянських фільмів 1930 року „Землі" належить перше місце.

Докладніше розглядає фільм газета „Комсомольськая Правда". Газета словами рецензента Чарова зазначає, що суперечки навколо картини, їхня жвавість, показують, що „Земля"—справді гострий твір, справді не рядова річ.

Схема картини, підкреслює він, дуже проста й нескладна. Чимало картин такого змісту ми вже бачили, але вся річ в тому, що Довженко на основі цієї схеми дав майстерно зроблену картину. Він в дуже художній спосіб показав село, людей і натуру. Окремі знімки та, мабуть, всі кадри картини зроблено з великою майстерністю.

Зазнаючи, що в деяких місцях Довженко впав в естетство, не зміг дати гострішого, правдивішого показу сил на селі, що борються, рецензент проте говорить, що картина безперечно має велику художню цінність і являє собою велику перемогу радянської кінематографії.

Рецензент „Правди" П. Бляхін так само говорить, що „Земля" є один з найвидатніших і найориґінальніших творів радянського кіномистецтва. Чуються вже голоси, що картиною „Земля" О. Довженко переверщив таких майстрів кіна, як Айзенштейн та Пудовкін. Він розв'язав питання про справжній пролетарський напрям в кіномистецтві.

Нам здається, зазначає рецензент, що все це потребує довгого обговорення. Безперечно тільки те, що своєю емоціональною насиченістю, ориґінальністю і виразистістю образа та ритмічністю в радянській кінематографії ми не маємо твору подібного картині Довженка.

Рецензент дає оцінку неґативних моментів та помилок режисер картини, в основному зазначаючи, що Довженко втратив почуття міри і дав волю своєму здоровому, пожадливому до біологічного, талантові, вихаластавши клясовий зміст фільму, змінивши його політичне настановлення.

При всіх своїх хибах, закінчує рецензент, фільм „Земля“ є величезною подією на кінофронті, він ставить нову віху в галузі форми. Картина являє собою один з потрібних етапів зростання радянського кіномистецтва, і її помилки мають далеко більше значення ніж найбільший успіх „Таньки трактирщицы“ та їй подібних.

Надзвичайно добре так само усі рецензенти розцінюють і роботу кіно - оператора Демуцького.

В УКРАЇНСЬКОМУ ТОВАРИСТВІ ДРАМАТУРГІВ ТА КОМПОЗИТОРІВ

Загальні збори членів УТОДІКУ поклали взяти шефство над крейсером „Червона Україна“. Підшефникам надіслано музичні твори пролетарських композиторів та політосвітню літературу. Так само правління УТОДІКУ організувало дві бриґади драматургів, виконавців музичних творів та авторів - читців. Бриґади відвідають Донбас та Шевченківщину або Зінов'ївщину, де працюватимуть місяць.

На останньому засіданні правління УТОДІКУ постановило виключити з складу т - ва учасників „СВУ“ і серед них Л. Старицьку - Черняхівську.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВО - ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ НА УКРАЇНІ

Наркомосвіти УСРР поклав радикально реорганізувати науково-дослідну справу на Україні. Колеґія Наркомосвіти стала на шлях злиття та побільшення науково - дослідних установ і зосередження наукових кадрів у великих міцних дослідних установах. В Києві організують інститут соціялістичної реконструкції с. господарства. Замість катедри й деяких мовознавчих установ у Києві ухвалено організувати всеукраїнський інститут мовознавства. Катедра письменства в Харкові ліквідується й приєднується до інституту ім. Шевченка. В Харкові організують новий інститут української культури ім. академіка Багалія й інститут матеріяльної культури. Ухвалено також злити низку музеїв. В Харкові організують єдиний державний музей української культури. На Україні має бути всього 38 науково - технічних інститутів, 4 катедри, 15 музеїв, 6 обсерваторій і 4 великих наукових бібліотеки.

З травня починають працювати недавно зорганізовані секцією літератури, мистецтва і мови Комуністичної академії (Москва) заочні курси літературознавства. Завдання їх ознайомити трудящих з найважливішими явищами світової літератури й основними проблемами марксистського літературознавства.

Курси призначено для літераторів, що потребують поглиблення теоретичного знання, робітників преси та освіти, культактиву профспілок, для студентства, літературних відділів ВИШ'ів та ін. Розраховано курси на три роки навчання. На перший рік вони дадуть такі дисципліни: діялектичний матеріялізм, вступ до літературознавства, світова література до XIX віку, світова історія до XIX віку, російська історія й література та фолькльор до XIX віку т. ін.

КОНКУРС НА ЮНАЦЬКУ ПОВІСТЬ ТА РОМАН

Конкурс на повість та роман для юнацтва ДВУ продовжило до 1 - го червня ц. р. Основні моменти тематики творів на конкурс такі: а) Патос соціялістичного будівництва; б) життя й праця підприємства; в) робітничий побут у зв'язку з виробництвом; г) узгодження „дрібних справ" виробництва з остаточними цілями соціялістичного будівництва; ґ) готування фахівців виробництва (життя ВИШ'ів, побут навчання студентів); д) відтворення робітничої кваліфікованої сили (ФЗУ, бриґадне учництво та ін.); е) партійна й комсомольська організація на виробництві.

За умовами конкурсу твір має бути побудований на українському матеріялі. На конкурс можна подавати тільки ніде недруковані твори. За кращі видадуть три премії — в 1.000 крб. і дві других по 500 крб. Авторський гонорар за друкований аркуш для твору, що одержить першу премію, 500 крб. і другу премію 300 крб. Твори на конкурс треба подавати анонімно, себто на рукописі зазначити девізу автора, а в закритому конверті прізвище. Твори, що не одержать премії, але будуть придатні для друку, ДВУ візьме в загальному порядку. Надсилати на таку адресу: Харків, вул. К. Лібкнехта № 31, ДВУ, Редвидавуправа.

АНТОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

„Книгоспілка" випустила перший том „Антології української поезії", що обіймає період від Котляревського до модернізму. Його впорядкували письменники В. Атаманюк, Є. Плужник та Ф. Якубовський. В цьому томі подано твори 36 поетів та статтю Ф.Яку -

бовського „Шляхи української поезії“. Художні портрети поетів робив художник Василь Кричевський. Все видання антології розраховане на 3 томи і вийде до 1 серпня ц. р.

КУЛЬТУРНІ ПЕРЕМОГИ РАДЯНСЬКОЇ БІЛОРУСИ

На сьогодні БСРР має такі стаціонарні театри: 1 - й білоруський державний театр (працює 10 років під керівництвом заслуженого артиста Республіки Мировича), 2 - й білоруський державний театр (мистецький керівник Рязанов, що працює разом з групою режисерів, вихованих в цьому театрі), еврейський держтеатр (виріс з студії, що працювала в Москві) й оперову студію при музтехнікумі, остання своїми силами в порядку навчальної роботи виставила опери „Фауст“, „Русалка“ та „Севільський Цирульник“ (усі білоруською мовою).

Крім того, Радянська Білорусь має низку мандрівних театрів. Серед них позначається своєю роботою колишній театр Галубка, що працює 12 років. Його тепер реорганізовано на дослідно - експериментальний мандрівний театр. На мистецького керівника запрошено режисера - новатора Мицкевича; народній артист Галубок працює як директор театру. Заслуговує на увагу робітничий театр центральної ради профспілок Білоруси, що його організовано в цьому році. Крім того, є ще мандрівний еврейський і польський театр. Великі надії подає білоруський ТРОМ. Він працює перший рік.

Основне настановлення театри БСРР беруть на ориґінальний репертуар. Слід відзначити п'єсу молодого білоруського драматурга Курдіна „Між бурями“ з життя Червоної армії. В Гомелі ця п'єса пройшла 35 разів поспіль. Її незабаром мають виставити на російській сцені в Ленінґраді. В цьому ж театрі пройшла так само п'єса молодого драматурга Кобеца „Гута“ на тему винахідництва. Третьою прем'єрою цей театр дав переклад з російської мови „Ярость“ Яновського.

В 2 - му театрі виставлено ориґінальну сатиру „Прості серця“ — Мицкевича та Рязанова і „Місто Вітрів“ В. Кіршона. Чергова прем'єра — „Диктатура“ — Микитенка.

В театрі колишньому Галубка після реорганізації основне настановлення взято тільки на поставу нових п'єс. Там з великим успіхом іде „Диктатура“ Микитенка і лубок Ільїнського „Як Микита і Панас збиралися у колгосп“.

Профспілковий білоруський мандрівний театр поставив п'єсу „Постріл“, а ТРОМ ориґінальну комсомольську п'єсу на тему соціялістичного змагання та боротьби за національну культуру.

Максимальну увагу всі театри звертають на експериментальну роботу і цією лінією мають чималі досягнення. 1 - й Білоруський державний театр своїм напрямом нагадує український театр

 ім. Франка; 2 Білор. держ. театр близький у своїй роботі до театру „Березіль“.

На кінець п'ятирічки намічено утворити мандрівні театри при кожній окрузі. Мистецькі заклади БСРР готують для них кадри нових робітників мистецтва з молоді. БСРР в особі НКО широко практикує систему контрактації молодих сил, що вчаться по різних ВИШ'ах не лише БСРР, але й інших республік. Інтенсивно готують кадри для організації білоруської національної опери, що відкривається в 32 — 33 році. Оголошено конкурс на оперове лібрето, що на нього білоруські композитори напишуть музику.

Одночасно композитор Ровенський і поет Дубовка разом опрацьовують оперу „Броніслава“. Поруч цього група менських композиторів працює над оперою на тему оповідання білоруського письменника Неманського „Ромео і Джульєта на Білорусі“. Ця ж група майже закінчила комічну оперу „Тарас на Парнасі“ (На кшталт „Енеїди“). Слід ще згадати про роботу білоруської та єврейської державної капели. При 1 - му держтеатрі досить успішно працює вокальний квартет.

Кілька слів про кіно. БСРР має свою власну фабрику в Ленінґраді. В цьому році вона випустила три фільми: „В огні народжені“, „Завойована земля“ і „Олеся з вулиці“. Закінчується фільм „Чорна кров“. В цьому році фабрика має випустити 12 художніх і 30 культурних фільмів.

Трудящі Білоруси та її робітники культури виявляють велике зацікавлення до Радянської України, що має величезні досягнення в галузі творення нової пролетарської культури. На жаль, цього року намічуваний обмін театрами не відбудеться. Заважає низка об'єктивних причин. Щодо дальшої роботи цією лінією, то з НКО УСРР погоджено питання про відрядження в ґастрольну подорож до Менську театру „Березіль“ та про приїзд на Україну 2 - го Білоруського держтеатру (в 1931 р.).

Цього року Радянська Білорусь встигне обмінятися з Україною мистецькими виставками (у вересні). З Укрфілом погоджено питання про конкретний обмін вокальними та музичними силами. Крім того, Головмистецтво БСРР закінчує переговори з українськими дириґентами про їхні ґастролі в БСРР (Вериківський і Вайсенберґ). Надалі вживатиметься всіх заходів, щоб зв'язок цей став органічним і набрав систематичности.

Білоруські письменники дуже інтенсивно працюють над перекладами українських письменників та драматургів. Зокрема перекладено п'єсу „Диктатура“ і закінчується переклад, власне переробка, „Мини Мазайла“ за білоруськими матеріялами.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

ШАНОВНИЙ ТОВАРИШУ РЕДАКТОРЕ!

Дозвольте через Ваш журнал зробити таку заяву.

Присутній в нашому театрі 5-III на прем'єрі п'єси „Диктатура" автор цієї п'єси т. Микитенко в журнал театру записав таке:

„Треба, щоб творча праця театру „Шахтерка Донбасу" наближалася до української дійсности, щоб вона була міцно пов'язана з тим велетенським соціялістичним будівництвом в нашій республіці, що його провадять пролетаріят та трудяще селянство".

Цілком приєднуючись до думки т. Микитенка, ми гадаємо, що не може бути зараз жодного театру нацменшости, що працює на Україні, який би не здійснив цього побажання та не приєднався до того, що на з'їзді директорів театрів сказали в цьому питанні представники Наркомосу та ВУК РОБМИС, а тому ми, перший російський театр на Україні, який поставив п'єсу українського пролетарського драматурга, викликаємо всі російські театри, що працюють на Україні, переглянути свій репертуар в бік наближення нашої праці до української дійсности, та взяти участь в будові української культури. В репертуарі майбутнього зимового сезону в російських театрах повинно бути не менш, як 50% творів українських письменників. З товариським привітанням

Відповідальний Керівник РАДІН

Секретар ШМУКЛОВСЬКИЙ

Від Редакції. Редакція вітає і підтримує заклик „Шахтьорки Донбасу" до всіх російських театрів на Україні. Редакція певна, що українська пролетарська драматургія і собі піде назустріч російським театрам і активно допоможе їм у здійсненні їхніх намірів.

ВИДАЄ — ПЕРІОДСЕКТОР ДВУ РЕДАГУЄ РЕДКОЛЕГІЯ

ЗМІСТ

Стор.

HART

ЦІНА 75 коп.